

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/175411>

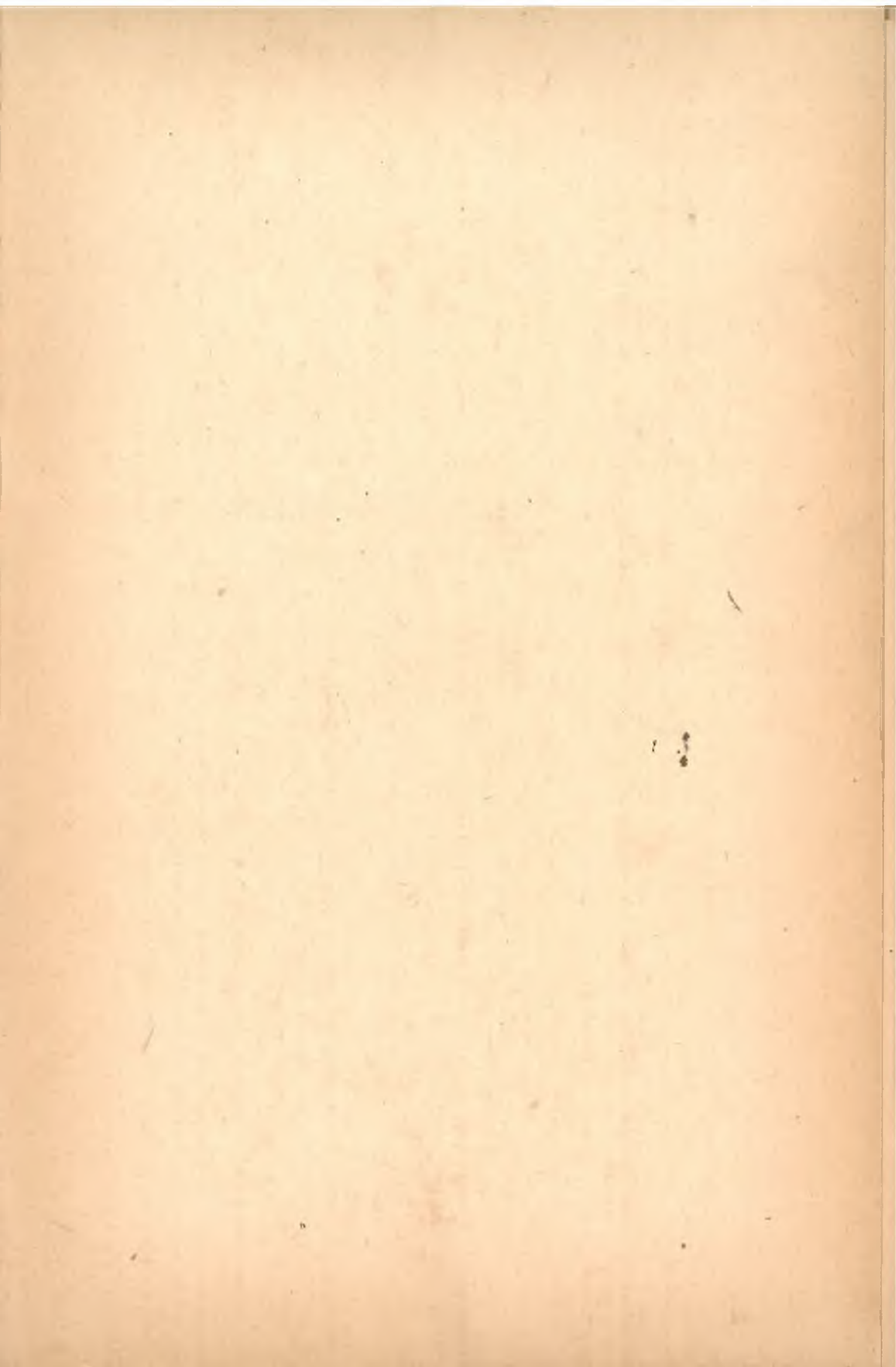
Please be advised that this information was generated on 2018-07-07 and may be subject to change.

A. S. C. WALLIS

(ADÈLE OPZOOMER)

S. J. R. RAMECKERS

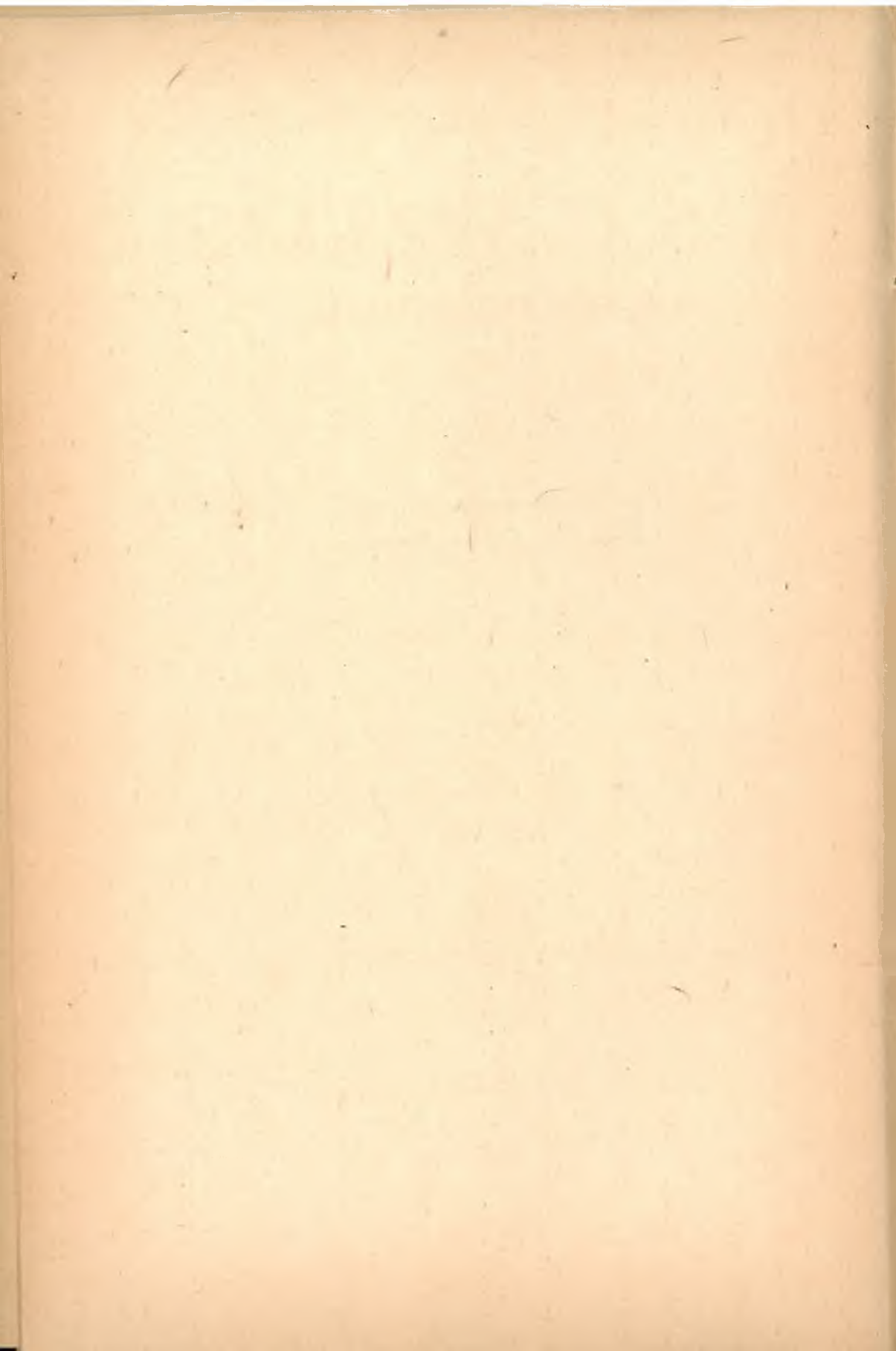

A. S. C. WALLIS

(Adèle Opzoomer)

Promotor
Prof. Dr. Gerard Brom

A. S. C. WALLIS

(ADÈLE OPZOOMER)

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN
DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE LET-
TEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE
KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE NIJ-
MEGEN, OP GEZAG VAN DE RECTOR
MAGNIFICUS DR. R. R. POST, HOOG-
LERAAR IN DE FACULTEIT DER GOD-
GELEERDHEID, VOLGENS BESLUIT VAN
DE SENAAT DER UNIVERSITEIT IN
HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP
VRIJDAG 24 OCTOBER 1947 DES NA-
MIDDAGS OM 3 UUR.

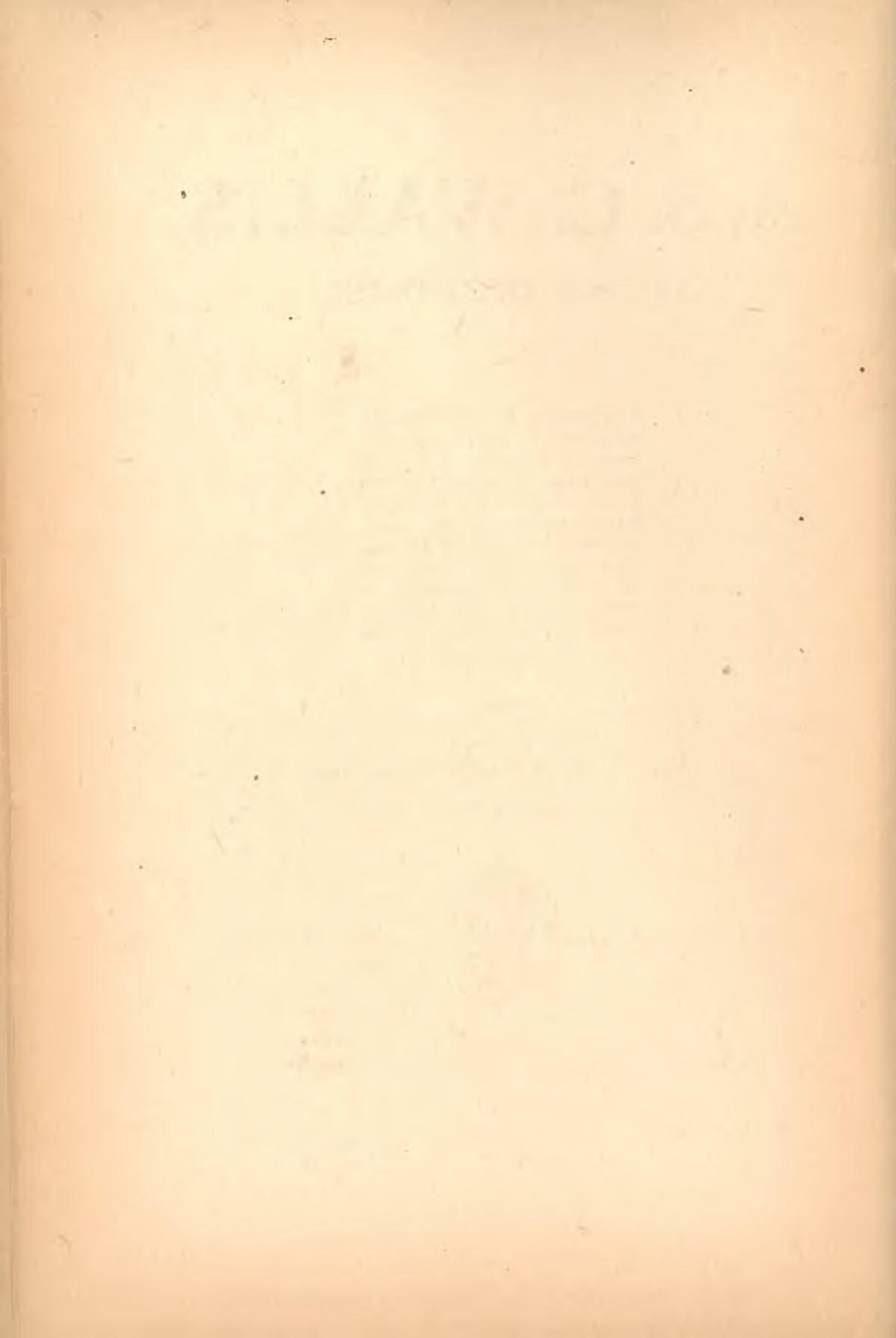
DOOR

Stephan Jozef Rudolf Rameckers

Geboren te Wittem

UITGEVERIJ WINANTS — HEERLEN — MCMXLVII

Aan mijn ouders

Aan

Noor

Ferdje

Dwineke

Fransje

niet meer over handschriften of correspondentie en konden ons niets anders dan enkele details vertellen. Van de verdere familieleden willen we nog met erkentelijkheid noemen Mr. W. C. Mees te Rotterdam, die ons met raad en daad behulpzaam was. Slechts een paar briefjes van Wallis' hand hebben we door vriendelijke bemiddeling van Dr. W. Moll kunnen vinden in het Gemeente-Archief te 's Gravenhage. Het zijn evenwel maar drie echte kinderbriefjes van 1866 en 1870, een briefkaart van 1890 uit Hongarije en een handschrift van een tweeregelig versje. We moeten al deze helpers des te meer danken, nu het resultaat zo weinig positief is uitgevallen, want hun moeite is evenmin beloond als de onze.

Tenslotte zochten we naar brieven van tijdgenooten, die wellicht over Wallis iets schreven. In de briefwisseling van prof. Opzoomer met Fruin, bewaard op de Universiteitsbibliotheek te Leiden, kwamen enkel zeer kleine trekjes over de jonge Adèle voor. Correspondentie van een Anthon van Rappard bleek grotendeels vernietigd of onvindbaar; het Vosmaer-archief was niet toegankelijk; de onuitgegeven autobiographie van Wijnaendts Francken, die in zijn studietijd te Utrecht bij Opzoomer aan huis kwam en de dochter later in Hongarije nog meermalen bezocht, hebben we niet kunnen opsporen.

Dit schaarse resultaat van ons onderzoek moet wel zijn voornaamste verklaring vinden in het feit, dat Wallis' dagboek, veel van haar manuscripten en briefwisseling verloren ging bij haar terugkeer naar Nederland in 1920.

I.

LEVEN.

NOG slechts kort had Cornelis Wilhelmus Opzoomer zich als jong hoogleraar in Utrecht gevestigd, toen hij in de echt trad met Adelaine Catherina, de oudste dochter van zijn collega Ackersdijck. Dit huwelijk werd in 1850 gezegend met de geboorte van een zoon Emile. Het tweede kind, dat het levenslicht aanschouwde op 21 Juli 1856, ontving de namen Adèle Sophia Cornelia. In 1865 volgde nog een zoon Walter. Een maand vóór de geboorte van Adèle waren haar ouders verhuisd naar de woning Nieuwe Gracht A. 872 (thans genummerd 51), vanwaar zij in Mei 1872 naar de Kromme Nieuwe Gracht G. 357 trokken (later 52 en 52bis genummerd, thans geheel verbouwd tot drie woongelegenheden). Hier heeft het schuchtere meisje haar jonge jaren doorgebracht in een ouderlijk huis, dat een harmonische sfeer vol wijding bezat. Die harmonie vond een vaste steun in de fijne tact van de vrouw des huizes, die door haar wetenschappelijk en kunstzinnig meeleven haar bewonderde echtgenoot bezielde. Te midden van deze rust en schoonheid voelde het uiterlijk weinig aantrekkelijke kind — klein en tener als ze was van postuur en bleek van gelaatskleur, een duidelijk teken van haar ziekelijk-zwak gestel — zich als een pover plantje, dat nauwelijks waagde zich te ontsluiten. Het stille bestaan binnenshuis werd zelden of nooit gestoord door de drukte van het kinderleven. Adèle ging niet met andere kinderen naar school, want de oude onderwijzer Wevers kwam haar les geven aan huis. Met een vriendin bezocht ze wel eens de zwemschool, waar zij prettige uurtjes beleefde, doch zoiets was iets uitzonderlijks. Zonder schoolmakkertjes moest het echt-kinderlijke, al wat jeugd vindt in spel en lach, haar vreemd blijven. Het kostschoolleven, dat ze enige tijd in een Duits internaat meegemaakt heeft, was niets dan een verplaatsing van de beschuttende muren. Het eenvoudig-natuurlijke in de ontwikkeling van het kind ontbrak haar, wat evenwel in Opzoomer's kring niet als een gemis werd gevoeld, integendeel gekweekt als de voorwaarde voor een vroegtijdige navolging in haar vaders roem.

Adèle's geestelijke groei viel samen met de gloriëtijd van haar vader, die toen tot zo'n hoge roem was opgeklommen, dat hij naast een talrijk gehoor van studenten ook een drukke omgang had met andere groten der wetenschap, veelzijdig als immers zijn belangstelling uitging naar godgeleerdheid, wijsbegeerte, rechtsgeleerdheid en letterkunde. Als voornaamste voorvechter van het positivisme in ons land zocht hij een toepassing der methoden van de natuur- op de geesteswetenschappen. De grote natuurvorsers, die Utrecht toen telde, Donders, Buys Ballot, Engelmann en Harting, behoorden tot zijn vertrouwde vrienden. Als een der grondleggers van het modernisme in de Nederlandse Protestantse theologie had hij bovendien contact met de voornaamste figuren op dit terrein.

Waar Utrecht toen in ouderwetse stijl een eerbiedige afstand bewaarde tussen de verschillende rangen en standen der maatschappij, was temeer de kleine kring van professoren een apart wereldje met eigen belangen en behoeften. En de deftige woning van Opzoomer vormde een der gevierde centra, waar beurtelings in gezellige avondbijeenkomsten de band tussen de kleine hooggeleerde groep werd bestendigd.¹⁾

Buiten dit academisch verkeer heerste binnen de stad een buitengewone bedrijvigheid in artistieke kringen. Men kon er, zo vertelt ons een jongere tijdgenoot, Donders met von Graeffe gearmd, ontmoeten in de Maliebaan, men kon er Brahms aan de vleugel zien bij de familie Engelman, en Felix Dahn ontmoeten bij mevrouw Twiss op Beukenburg. In die jaren heeft Allard Pierson te Utrecht zijn levensbeschouwing geschreven, heeft Quack er zijn professoraat vervuld en was Beets er het middelpunt van verering. In de Maliebaan no. 37 kwamen in de jaren tachtig bij de familie Fles de voormannen van *De Nieuwe Gids* bijeen.²⁾ In dit kunstzinnig milieu, waar vele zangers en schilders en vooraanstaande componisten te gast kwamen, was Adèle een geregelde bezoeker, zeker later, toen het voor haar slechts een stap buitenshuis was, sinds de Opzoomers in Mei 1879 een nieuwe woning hadden betrokken, Maliebaan nr. 17. Zelf bezat zij geen muzikale aanleg, doch in tekenen en schilderen kreeg zij les van de schilderes Margaretha Rooseboom. Het genootschap „Kunstliefde” zal Adèle dus zeer geïnteresseerd hebben, vooral ook omdat zowel haar vader, die in 1882 de feestrede hield bij het vijf en zeventigjarig bestaan van het genootschap, alsmede haar broer Walter er jaren lang lid van zijn

¹⁾ H. P. G. Quack, *Herinneringen*, 1913, bl. 174, 249vv.

²⁾ P. H. Ritter Jr., *De Vertelster weerspiegeld*, 1931 bl. 11v.

geweest. Een ander lid, Anthon van Rappard, heeft zij stellig persoonlijk gekend, want beiden behoorden tot de kleine sociale bovenlaag van Utrecht en beiden zijn later medewerkers geweest aan het weinig levensvatbare tijdschrift *De Maandbode*. En wanneer we nog wijzen op de kunstkring, die zich vormde ten huize van een Jhr. J. C. M. van Riemsdijk, op de muziekschool „Toonkunst” onder Richard Hol, dan geeft ons dit een voldoende impressie van de activiteit en omvangrijkheid op het gebied van kunst en wetenschap in de jeugdijaren van het meisje Opzoomer.

Gesloten van nature, voelde Adèle zich gerust in de beslotenheid van deze vormen van geestesleven. Hier lag het voor de hand, dat ze voor de zwakte van haar lichaam een vergoeding zocht in de sterkte van verstandsvermogens. Zo kon vader Opzoomer, toen de kleine Adèle weer eens ziek in bed lag en hem een briefje gedictieerd had aan haar vriendin, een dochter van professor J. A. Fruin, niet nalaten er een opmerking bij te schrijven over de onlogische plaatsing van een woordje.¹⁾ Het blijde, frisse, gewoon-meisjesachtige werd zo wel systematisch verdrongen door een houding van voortdurend gespannen ernst. Geen kinderlijke dardelheid en speels vermaak, slechts aesthetisch genot en intellectuele bevrediging. Wanneer Adèle Opzoomer wel eens bij kennissen op een kinderpartij geïnviteerd werd, was het niet, omdat ze meesprong en -zong, maar omdat ze kon vertellen, zo boeiend dat het kleine gezelschap, dat om haar heen op de grond was gaan zitten, doodstil werd en aan haar lippen hing. Onder een opvallend grote schedel diep vorsende ogen, zoals ze zouden misstaan in een jong lachend meisjesgezicht, strakke trekken en een stroeve mond, zo toont ze zich ons in haar jeugdportret. En 't is alsof ze die bevreemdende indruk wilde accentueren door de zonderlinge coiffure van het kortgeknipte haar. Dit onvrouwelijk voorkomen laat het contrast nog sterker voelen, als we weten, dat „haar stemmetje klonk als uit een andere wereld, zoo teeder alsof zij die van een fee geleend had,..... welluidend en rijk in omvang”,²⁾ en dat ze kleine, fijne, blanke handen bezat, zoals van Eeden zegt ze nooit bij een ander gezien te hebben. Het was alleen jammer, dat aan deze vrouwelijke kenmerken weer het echte, natuurlijke werd ontnomen. Zij sprak met haar sonore stemmetje op een afgemeten en hyper-correcte wijze, zodat het overdrevene en gemaakte daarvan

1) Enkele kinderbriefjes van Adèle Opzoomer in het Gemeente-Archief te 's Gravenhage.

2) Fred. van Eeden, *Maasbode* 2 Jan. 1926.

moest opvallen. Etha Fles vond het juist zo'n lelijke stem, misschien wel, omdat zij haar vriendin vaak hoorde declameren. Bij Adèle's kennissen ging men zelfs een op zichzelf gewoon gezegde spreekwoordelijk gebruiken om de geaffecteerde manier, waarop het door haar gezegd was. En haar handjes waren zo links, dat ze geen knoopje aan haar handschoen konden zetten. Adèle moest zich bij de gewoonste dingen van het alledaagse leven laten helpen. Het kan niet anders of zij moet deze onevenwichtigheid nu en dan pijnlijk hebben gevoeld en dit liet haar gevoelige aard uitgroeien tot een sterke overgevoeligheid. Hoe zeer ze lichamelijk overgevoelig was, blijkt wel hieruit, dat haar vader eens aan een kennis schreef, dat ze al lang de dokter bij de zieke Adèle hadden ontboden, als ze niet bang waren voor een drankje, waar de kleine maag nooit tegen kon. Een gast, die eens bij de Opzoomers aanzat en belangstellend vroeg, hoe Adèle haar verkoudheid had opgelopen, kreeg van vader Opzoomer ten antwoord, dat hij zeker meende, dat het kwam doordat ze de bladen van haar boek te snel had omgeslagen en haar vatbaar gestel die luchtstroming niet had kunnen verdragen. Ook haar psychische gevoeligheid had men niet raker kunnen typeren.

Er werd dan ook angstvallig over haar gewaakt. Ieder gerucht werd geweerd of gedempt in huis, geen dissonant verbrak de rustige omgeving, waar het leven zo geregeld verliep als een klok, dat men er overstuur was, toen Emile een keer tegen zijn gewoonte in wat lang uitbleef en niet op het etensuur thuis was, tot de hele familie, ten einde raad, achter het raam naar hem stond uit te zien. Alle vertrekken waren vervuld van bloemen, muziek, mijmering en poëzie. Heel dit intellectueel-romantische milieu paste in die stemmige sfeer, een sfeer zo gelijkmatig, dat een ongeduriger temperament bij deze hoge ideële temperatuur benauwd geworden was. Voor het serreplantje Adèle vormde dit de gunstige warmtegraad.

Was het wonder dat, vooral daar de oudste, Emile, wat zijn aanleg betreft, voor de ouders een teleurstelling leverde, de beroemde vader zijn tweede, tere telg vertroetelde, in wie hij zijn beroemdheid al jong meende weerspiegeld te zien? Hij zocht gaarne zo'n gelegenheid om zichzelf te herkennen, in de gesprekken die hij met zijn begaafde dochter voerde, bij wie hierdoor de indrukken van het geestelijk verkeer in het ouderlijk huis werden versterkt en verdiept. Deze uitwisseling van gedachten had voor beiden een grote bekooring, ja werd steeds meer tot een behoefte; voor de vader, omdat hij

telkens verrast werd door het vlug begrip en de ernstige toewijding van zijn kind, voor de dochter, omdat zij vol bewondering genoot van de rijkdom van gedachten en de veelomvattende belangstelling van haar „papa”, voor wie ze haar hele leven een grote verering heeft gevoeld. Zij is opgegroeid in aanbidding van haar vader evenals Madame de Staël.

Binnen die verfijnd gestileerde omgeving zit ze in haar geliefkoosde boeken verdiept, als ze niet in diepzinnige gedachtenwisseling met geleerde en kunstminnende bezoekers is gewikkeld of soms bij de familie Fles ontspanning zoekt in het toneelspeken, dat de meisjes Anna en Etha met haar samen deden; dan weer wijdt ze zich op haar kamer aan de beoefening van de schilderkunst. Zij schijnt voor het schilderen talent te hebben gehad en zelfs iemand als Bosboom heeft zich voor haar werk geïnteresseerd, maar de onderwerpen die ze koos, waren uitsluitend van fijne, rustige aard, harmoniërend met al het haar omringende: stillevens, bloemen, vruchten, zeegezichten en landschappen. Vrij jong heeft ze echter die liefhebberij laten varen. Om haar geest tot in kleinigheden uit te spinnen voelde zij zich blijkbaar veiliger bij de pen dan bij het penseel.

Het mag ons daarom niet verwonderen, dat zij ging schrijven. En haar jeugdige leeftijd, de stoutmoedige greep naar het moeilijke onderwerp, het gebruik van een vreemde taal moesten wel terstond de aandacht richten op Wallis. Dit was de schuilnaam, waaronder zij van meet af aan haar werken publiceerde en die voor haar een diepere zin moet hebben gehad. We kunnen deze gissen, wanneer we weten, dat haar oudste broer reeds vanaf 1872 het ouderlijk huis had verlaten en als student afzonderlijk was gaan wonen. Zo was het meisje alleen met haar kleine broer Walter, die jaren vóór haar zou sterven als burgemeester van Hellevoetsluis. Tussen de kindernaam Wally, die men hem thuis gaf, en het pseudoniem mogen we dan ook verband zoeken; want een ingewijde weet te verzekeren, dat de schrijfsnaam een samentrekking betekent van „Walli-Zus”, waarmee het jonger broertje Walter hun twee-eenheid aanduidde.¹⁾

Op een leeftijd van achttien, negentien jaar kwam Adèle zich in de letterkundige wereld aandienen met een Duits treurspel in verzen *Der Sturz des Hauses Alba*, dat in 1875 verscheen. Het stuk verplaatst ons naar Haarlem in 1573 tijdens het beleg door de Spaanse legers onder Alva's zoon, Don Frederik. Diens liefdesverhouding tot de poortersdochter Annette en de hieruit voort-

1) H a n d. M i j. N e d. L e t t. 1925—1926, bl. 115vv.

spruitende onenigheid met Alva en Frederik's zelfmoord vormen de intrigue. Velen waren verbaasd door deze eersteling, een historisch drama, dat een grondige studie en voorbereiding vereiste, en betreurden het, dat deze episode uit de vaderlandse geschiedenis niet in de Nederlandse taal was beschreven. Busken Huët vond, dat de manier waarop het stuk werd ontvangen, zelfs het karakter van „een pijnlijke verheerlijking” aannam. Het drama werd met groot succes opgevoerd in 1876/77 door het Duitse gezelschap, dat aan het theater van Lier te Amsterdam in de Amstelstraat was verbonden. Tot over onze landgrenzen heen baarde het stuk opzien, want in verscheidene Duitse bladen werd er gewag van gemaakt. En het kenschetst de verbazing over het wonderkind, als het werk van een zestienjarig Hollands meisje een geval heette, dat „schon als Curiosum Beachtung verdient”.

De verklaring voor het eigenaardige feit dat Wallis in het Duits begon te schrijven, wordt gegeven door opvoeding en omgeving. Zelf was ze een tijd lang op een Duitse kostschool geweest, terwijl er thuis vaak Duits gesproken werd, omdat haar moeder ook een Duitse opvoeding had genoten. Reeds als kleuter ging Adèle mee, wanneer de familie in de zomer soms weken lang haar vacantie doorbracht in plaatsen als Sayn of Neuwied aan de Rijn. De Nederlandse universiteiten in de negentiende eeuw waren heel en al naar Duitsland gericht, getuige ons academisch spraakgebruik (b.v. privatdocent, leeropdracht, spectraalanalyse, tandtechniker), getuige ook de germanismen waar de geleerde taal zo vol van was. Voor academische kringen gaf Duitsland in ons land de toon aan, zoals we zien bij vooraanstaande figuren als Thorbecke, Jonckbloet, Allard Pierson, die een tijd hoogleraar in Heidelberg werd. Vele hoogleraren werden uit Duitsland hierheen gehaald en de meeste handboeken kwamen er vandaan. Ook op het gebied van kunst was een Duitse invloed sterk aanwezig. Dat het muzikleven totaal verduitsd was, bleek o.a. door de Duitse uitspraak van het Latijn op concerten. Professor Opzoomer die Duits sprak „als ware het zijn moedertaal”, trad meer dan eens op als vertegenwoordiger der vier Nederlandse universiteiten bij academische feestvieringen in Duitsland, kende de Duitse klassieken op zijn duimpje, wijdde beschouwingen aan figuren als Lessing, Schiller en Goethe, vertaalde Hebel's *Allemannische Gedichte* in het Nederlands, was als wijsgeer sterk Duits georiënteerd, ja besloot zijn colleges over Logica in de regel met een citaat uit Schiller en las, tot verwondering van anderen, samen met zijn vrouw thuis Klopstock. Mede onder invloed

Adèle Opzoomer
ongeveer 17 jaar oud

van haar vader was dan ook Adèle's belangstelling bijzonder uitgegaan naar de Duitse filosofie en literatuur.

Kort daarna, nog in hetzelfde jaar 1875, gaf Wallis een tweede historisch drama, *Johann de Witt*, eveneens in Duitse rijmloze verzen, dat het streven en sterven van de grote raadpensionaris uitbeeldde. De korte tijd, die er ligt tussen 't verschijnen van haar beide eerste werken, rechtvaardigt de verondèrstelling, dat de conceptie en uitwerking van het tweede ruimschoots vroeger gerekend moeten worden. Hoe schuchter Adèle ook was, zij kon soms, in intieme vriendenkring, op expansieve wijze loskomen, bleek dan zich een vast oordeel te hebben gevormd en wist vurig en beslist haar standpunt te verdedigen. Toen dan ook de critiek haar geschiedkundige voorstelling, met name wat de medeplichtigheid van Willem III aan de dood der de Witten betreft, onjuist noemde, greep het jonge meisje naar de pen en durfde haar opvatting in een brochure *Prins Willem III en de moord der gebroeders de Witt* te verdedigen tegen niemand minder dan professor Robert Fruin, de grote Leidse historicus, die haar in een Gidsartikel had aangevallen. Hoewel hiervan niets uit de geschriften blijkt, heeft deze polemiek tussen Wallis en Fruin zeker ook een meer persoonlijke achtergrond gehad. De studiegenoten en geestverwanten Opzoomer en Fruin begonnen van 1870 af meer en meer van elkaar te vervreemden. Deze penstrijd, die zich hierna tussen Fruin en Opzoomer's dochter ontwikkelde, kon dus niet buiten de vader om gevoerd zijn. Want de piepjonge Adèle kon toch in het huis van haar vader geen zelfverdediging schrijven tegen haar vaders gewezen boezemvriend, zonder dat die vader er de auctor intellectualis van geweest is. Buiten dit persoonlijke element is echter het geval voor *de schrijfster* Wallis daarom van belang geweest, omdat zij door deze Nederlandse critiek er toe werd gebracht om haar verdediging ook in de eigen taal te stellen. Daarbij heeft ze ontdekt, dat het haar geen onoverkomelijke moeilijkheden bereidde, wanneer ze wilde trachten haar gedachten in de moedertaal uit te drukken. Van toen af aan is ze al haar verder werk in het Nederlands blijven schrijven, waardoor ze iets kon gaan betekenen voor onze letterkunde.

Naast haar scheppend oeuvre verschenen er van haar hand artikelen over geschiedkundige of literair-historische onderwerpen. Nadat de *Vaderlandsche Letteroefeningen* in 1876 een paar *Noordsche Schetsen* hadden geplaatst, wier ondertitels *De Unie van Calmar en haar gevolgen tot Christiaan II en Christiaan II en Zwedens bevrijding* reeds voldoende hun karakter als louter geschiedenis-

studies doen vermoeden, deed zij in 1877 haar eclatante intrede binnen de Nederlandse letterkunde met haar in drie delen uitgegeven historische roman *In Dagen van Strijd*, die ons terugvoert naar de tijd van Margareta van Parma en Alva, dus in het begin van de opstand tegen Spanje, bij beeldenstorm en geloofsvervolgingen. De bescheiden rollen der historische personen worden echter welhaast geminimaliseerd door Wallis' verbeeldingsfiguren. Afgezien van een bespreking in *De Gids*, waarin de bezwaren de lichtzijden van het boek overheersten, werd het werk met waardering ontvangen. Allard Pierson schonk er zijn aandacht aan in een uitvoerige, gunstige beschouwing, die culmineerde in de uitspraak, dat de auteur voor historische essays en zuivere karakterromans gelijke begaafdheid bezat. ¹⁾ Busken Huet sprak zijn vertrouwen voor de toekomst der schrijfster uit en volgde de ontwikkeling van het jonge talent met belangstelling, zoals hij schreef aan een vriend: „Hoe gaarne zou ik van U eens lezen in een tijdschrift, hoe gij over dit meisje denkt! Er schijnt in haar iets fenomenaals te wezen.” ²⁾ Het was voor Adèle's mentaliteit van eminent belang, dat het goede resultaat bij haar werk zich zo spoedig meldde. Niet alleen omdat in de triomfantelijke successfeer van haar vader de verwachtingen van het wonderkind zo hoog gespannen waren, zij was daarbij zo licht geraakt, ze wist zich zo moeilijk over teleurstellingen heen te zetten. Zelfs de vooraanstaande representante van de historische roman, mevrouw Bosboom-Toussaint, ging dit werk van Wallis niet achteloos voorbij. ³⁾ De briefwisseling, die zich nu tussen beide schrijfsters ontspon, en de spoedig daarop gevolgde kennismaking, waarbij de oudere getuigde zichzelf als het ware terug te vinden in haar jongere collega, moeten Adèle's zelfbewustzijn en geestdrift hebben aangewakkerd. Al zou haar tweede historische roman ook nog een vijf jaar op zich laten wachten, we kunnen een gedeelte van het werk, dat ze in die tussentijd leverde, beschouwen als voorbereiding op *Vorstengunst*.

In het tijdschrift *Nederland* had men in 1878 een volgens Huet „merkwaardige verhandeling” kunnen lezen over *De Twijfel in het Drama*, waarin Wallis ons wil aantonen, dat er in al de eeuwen

1) *Nederland* 1878, II 3—48; herdruk in: *Uit de Verspreide Geschriften van Allard Pierson*, 1908, tweede Reeks III 255—306.

2) Brief van 17 Maart 1880 aan prof. W. Koster, geciteerd in *Mork's Magazine* 1926 bl. 136.

3) *De Nieuwe Taalgids* XXX 419, waar een brief van 3 Dec. 1877 is gepubliceerd, waarin mevrouw Bosboom aan Schaepman haar indrukken geeft over *In Dagen van Strijd*.

geen scheppende kracht is uitgegaan van de twijfel en dat dit derhalve ook nooit het geval zal zijn. Het was een studie die, behalve door haar stelling, vooral opviel door de ruime belezenheid. In het jaar daarop publiceerde *Nederland* een bijdrage van veel groter omvang, *Eene Studie over Zweedsche Poëzie*. De schrijfster bedoelt ons hierin een heldere kijk te geven op het karakter der Zweedse dichtkunst in de eigenaardigste uitingen, gekristalliseerd in enkele hoofdfiguren uit de letterkunde. Uit de eerste bladzijden van deze studie kunnen we een belangrijke verklaring halen van haar voorkeur voor de Zweedse historie en literatuur. Want als Wallis schrijft, dat er een grote overeenkomst valt te constateren in de geschiedenis van Zweden en Nederland, dat er ook voor beider literatuur een aantal punten van gelijkenis zijn, dan mogen we dat aannemen als een motivering van haar persoonlijke voorkeur. Deze verklaring is daarom zo van belang, omdat *Eene Studie over Zweedsche Poëzie* veel licht werpt over Wallis' volgend werk. Hier zijn immers de fundamenteën te herkennen van die studie, waarop het grootste deel van haar toekomstig letterkundig oeuvre is opgebouwd. Dat aangetrokken-zijn tot Zweden blijkt terug te keren in het dichtwerk *Gerda*, in de roman *Zielestrijd*, maar het meest in de beide lijvige historische romans *Vorstengunst* en *De Koning van een Vreugderijk*.

Dat haar belangstelling echter niet uitsluitend geconcentreerd was op de noordelijke landen, maar bij haar algemeen Germaanse oriëntering zich ook richtte op een wijder gebied, wordt ons duidelijk in *De Gids* van 1880, waar zij zich in een beschouwing onder de titel *De laatste Gothen* diepgaand bezig houdt met de historische roman van Felix Dahn *Ein Kampf um Rom*, die toen geweldig opgang maakte. Hetzelfde tijdschrift, dat haar drie jaar tevoren minder gunstig beoordeelde, liet haar nu zelf het oordeel over. En wat Wallis op haar beurt bij Dahn veroordeelde, dat bleek ze in haar eigen werk te vertonen, zoals we later zullen zien.

Welk een achting en waardering aan haar werk ten deel viel, bewees de zeldzame onderscheiding van het honorair lidmaatschap van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, een eer die aan de vier en twintigjarige Adèle Opzoomer in 1880 werd bewezen en voordien onder onze schrijfsters alleen aan Bosboom-Toussaint was toebedeeld.

Adèle's talenten waren evenwel nog in volle ontwikkeling. Wat tot haar faam het belangrijkste heeft bijgedragen, was de in 1883 verschijnende *Vorstengunst*, haar tweede historische roman, weer een

driedelige kolos. Door de lotgevallen van de held van het verhaal, Göran Person, worden we gebracht in het zestiende-eeuwse Zweden aan het hof van Gustaaf Wasa en later van Erik XIV. Het is haar meest bekende en bewonderde werk, dat in de regel als haar meesterstuk wordt beschouwd. Ze ging nu de schrijfster van *Vorstengunst* heten. ¹⁾

Dat de vroegrijpe dochter van een zo jong beroemd geleerde bestemd was om te schitteren, werd nu volle werkelijkheid. Nederland kon de medearbeid van zijn talentvolle dochter niet meer missen, vond de een. ²⁾ Had 1883 geen enkel werk aan te wijzen dan *Vorstengunst*, zo beweerde de ander, dan zou de Nederlandsche letterkunde toch een gulden jaar in haar geschiedrol te boeken hebben. ³⁾ Ja, bij de vergelijking van Wallis met vele van haar tijdgenoten worden dezen „pygmeën op psychologisch gebied” genoemd. Dezelfde criticus vond het nauwelijks een jaar daarna blijkbaar nodig deze buitengewone bewondering opnieuw vast te stellen: De verschijning van haar *Vorstengunst* is in 1883 een gebeurtenis geweest in onze letterkunde, die de loftrampetters van alle Nederlandsche tijdschriften, van welke richting ook, in het gelid heeft geroepen. ⁴⁾ Jan ten Brink sprak van het schrijvende meisje als „het jonge genie”. Ook Willem Kloos gaf aan *Vorstengunst* nog een plaats onder de belangrijke verschijningen. ⁵⁾ Hoe bijzonder opvallend haar beroemdheid toen al was, getuigen de herinneringen die sommigen er levenslang aan hebben bewaard. Een Clara Wichmann tekende in haar dagboek op, dat ze de roman op haar zeventiende verjaardag als geschenk had gekregen en dat ze het een boek vond met een „gansch eigenaardige waarde”, dat haar als uit het hart was geschreven. ⁶⁾ Johanna Snellen, die zelf toen als kind in Utrecht woonde, zou veel later meedelen, dat ze, ofschoon de boeken van Wallis nog niet binnen het bereik van haar jonge jaren lagen, al veel had horen spreken over de „geniale Adèle”, over de sombere tragiek van haar *Vorstengunst*. ⁷⁾ L. Simons wist nog goed uit zijn H.B.S. tijd, dat Adèle Opzoomer, hoewel toen slechts vijf jaar ouder dan hij, al een beroemdheid was in onze

¹⁾ Zo zet Wijnaendts Francken boven zijn levensbericht van Wallis eenvoudig: Over de Schrijfster van *Vorstengunst*.

²⁾ Eigen Haard 1888, bl. 633.

³⁾ Noorden Zuid 1888, (bijlage De Bibliotheek) bl. 140.

⁴⁾ Noorden Zuid 1889, bl. 310.

⁵⁾ De Nieuwe Gids 1886, I 314.

⁶⁾ Geciteerd in Morks' Magazijn 1926, bl. 136.

⁷⁾ Leven en Werken 1926, bl. 82v.

letterkunde. 1) En Prof. R. Casimir bleef zich voorstellen, hoe hij als jongen van zestien jaar betoverd was, wanneer hij zijn leraar hoorde spreken over een professorsdochter uit Utrecht, die op zestienjarige leeftijd als schrijfster bekend was geworden. 2)

Wallis' roman werd gretig gelezen; binnen een jaar was er een herdruk nodig. Zoiets had zelfs bij Bosboom-Toussaint's historische romans alleen *Het Huis Lauernesse* gepresteerd. 3) Een jaar reeds nadat *Vorstengunst* in ons land zijn zegetocht was begonnen, verscheen er een Engelse vertaling, waarover een tijdschrift oordeelde: „Had it been the work of a savant of advanced years it would have done him infinite credit; but as the work of a young girl of twenty it is simply marvellous. . . . *In Troubled Times* deserves all the eulogiums which have been passed upon it in its own country”. Eveneens in Zweden en in Duitsland vond het werk in vertaling zijn lezers.

Scheen de roem van de jonge schrijfster niet voorgoed verzekerd, zo hecht gevestigd als mogelijk? Evenaarde zij nu al niet haar vader, die in zijn jeugd, van student als een en twintigjarige jongeman dadelijk professor geworden, in zo'n hoge glorie gestraald had? Zeker, haar aureool was verblindend en de schittering van lange duur, dacht toen een ieder. Maar wie dieper had kunnen kijken, had al spoedig een schaduwvlek in haar beeld van louter roem kunnen bespeuren. Te midden der prijzende stemmen weerklonk er plotseling een schelle dissonant, een stem die symptomatisch was voor de nieuwe stroming in de Nederlandse letterkunde. Die stem sprak in het opstel *Nieuw Holland* van Lodewijk van Deyssel, die zich met hartstocht verzette tegen de koude, doodse en ernstige kunst van Wallis, die hij als een verpersoonlijking van het „onherroepelijk verstevende element in de letterkunde” beschouwde. Waar zo vele anderen opgetogen waren bij het lezen van *Vorstengunst*, daar voelde deze criticus zich benauwd, alsof hij „een steen had ingeslikt”. 4) Lodewijk van Deyssel, ook het vroegrijpe kind van een beroemd hoogleraar, was jong bezig aan een roman vol visueel naturalisme, zodat hij zich blijkbaar gedrongen voelde om zijn krachten te meten met de ideologische Wallis, die aan de tegenpool van het kunstleven stond en alles verpersoonlijkte wat hij zo

1) N. Rott. Crt. 28 Dec. 1925 Av.

2) De Telegraaf 6 Jan. 1926.

3) G. W. Huygens, De Nederlandse auteurs en zijn Publicatie, 1946, bl. 115.

4) Lod. van Deyssel, Verzamelde werken, IV³ bl. 26v.

hartstochtelijk bestreed. Aan haar had het intellectuele geslacht van het verlichte liberalisme heel zijn geestelijke erfenis vermaakt, terwijl hij als voorloper van een nieuwe, uitgesproken emotionele en revolutionaire generatie begon op te treden, waarvoor de baan vrijgemaakt moest worden door opruiming van een Wallis. Het is de vraag, of de Tachtiger bij zijn verschijning dadelijk ernstig genoeg werd genomen om een gevestigde reputatie bij het grote publiek te schokken. Mogelijk heeft Wallis zich zelf gerustgesteld met de gedachte: „Vat dien aanval van een poëtafster niet op als een belediging, maar als een succes voor u.”¹⁾ Doch eveneens mogelijk is het kruidje-roer-me-niet, dat zich zo zeker voelde van haar grote begaafdheid en edele kunst, niet ongedeerd gebleven bij deze felle critiek van de naturalist tegen de idealiste, een critiek die zo sterk afstak tegen allerlei verheerlijking. Misschien ook kunnen we een bekentenis voor het zwijgen na *Vorstengunst*, haar hoogtepunt, lezen in haar eigen woorden later:

„Er is een overmaat van toejuiching, die niet verheft maar vernedert, juist omdat die overmaat 't onverdiende der eerbewijzen doet uitkomen. Zoo kwam 't ook Gustaaf voor, alsof zijn werk dubbel middelmatig werd door al die betuigingen hoe eenig geniaal 't was.”²⁾

In 1884 had *De Gids* van haar het dichtwerk *Gerda* geleverd, de vrije bewerking van de Noordse saga, die het Edda-verhaal bevat van Freir's aanzoek om de hand van Gerda, de dochter der aarde. Dit gedicht werd door het selecte publiek, waarvoor het bestemd was, eerbiedig en dankbaar ontvangen. Doch of Wallis met élan een volgend groot werk ontwierp? Of ze zich verder zou ontplooien in haar kunstscheppingen? Hoe heeft ze zich gevoeld bij haar succesvolle prestaties, hoe stond ze tegenover haar toekomst?

Wanneer we Jan te Winkel geloven, dan moet zij eigenlijk niet zeer ingenomen geweest zijn met haar beroemdheid, begon die haar zelfs tot een ergernis te worden, ja heeft ze de kunst de rug toegekeerd, omdat ze het weer waagde vrouw te worden, zij die als een man behandeld en gevierd was.³⁾ Frederik van Eeden daarentegen ontleedt de roerselen van Wallis' innerlijke houding volstrekt anders. Het was niet een wrevel tegenover haar lastige beroemdheid, maar juist een ontstemming, omdat haar beroemdheid lastig

¹⁾ K. V. II 184.

²⁾ K. V. II 288.

³⁾ te Winkel, *Ontwikkelingsgang*, VII 498.

gevallen was. „Het is”, zo schrijft hij, „voor een fijngevoelige kunstenaars en geleerde niet best uit te houden op een grove en harde manier te worden bejeegend. Haar werk was zuiver, van groote waarde en sloot zich aan bij de traditie van goed deugdelijk Nederlandsche proza — en zij moest zich in Nederland de brutaliteiten van een wilde en ingebeelde groep laten welgevalen. Die verwildering in Holland duurde niet lang, maar lang genoeg om een fijne eedele vrouw als Adèle Opzoomer afkeerig te maken van een volk, waarin het zoo ruw en onwelleevend toeging.” ¹⁾

Al kunnen we ons niet onttrekken aan de indruk, als wil van Eeden hier over het hoofd van Wallis heen een oude vete met van Deyssel uitvechten, te Winkel en van Eeden geven de twee extreme verklaringen, waartussen de psychologische motivering wel moet gezocht worden. Want enerzijds kan Wallis' terughoudendheid in haar verdere schrijversproductiviteit blijken uit het feit, dat ze in deze tijd het plan in zich omdroeg voor een nieuwe roman, die pas twintig jaar later werd geschreven. ²⁾ Anderzijds kwam er in haar leven dat stadium, waarin de welhaast plotselinge ontdekking van haar verkwijnende vrouwelijkheid een ervaring van de mens ten koste van de kunstenaars betekende.

Aan de Utrechtse universiteit bestond al sedert decennia een stipendium, waaruit beurzen werden toegekend aan theologische studenten uit Hongarije. Onder de drie Hongaarse studenten, die in 1885 naar ons land waren gekomen om hier hun theologische studies voort te zetten, bevond zich Géza Antal von Felső-Gellér. Van de colleges, die hij te Utrecht volgde, waren die van Opzoomer graag bezocht, want dat hij diens werken terdege bestudeerde en hoogschatte, blijkt afdoende uit het boekje over de Hollandse filosofie, dat van Antal als student schreef en waarin onder de Hollandse filosofen aan Opzoomer de ruimste plaats werd toegemeten. ³⁾ Professor Opzoomer kon de bijzondere toewijding en diepgaande belangstelling van de student uit den vreemde niet ontgaan, en het verwondert dan ook niemand, dat we in het tweede jaar van zijn studie in Utrecht de Hongaarse jongeman bij Opzoomer vaak aan huis zien komen.

¹⁾ Maasbode 2 Jan. 1926.

²⁾ K. V., Voorwoord: „Vele jaren heeft de stof mij bezig gehouden. Met weemoed roep ik mij voor de geest, hoe ik eens aan Mevr. Bosboom-Toussaint vertelde, dat deze stof mij aantrok. Zij nam mij toen de belofte af, die niet te zullen opgeven”.

³⁾ G. von Antal, Die Holländische Philosophie im neunzehnten Jahrhundert, 1888.

Dit werd de aanleiding tot een grote ommekeer in het leven van Adèle. Ook hier begon die beslissende wending met een nuchtere kleinigheid, waarin echter het naar romantiek hunkerende meisje iets aanlokkelijks zag. Toen de Hongaarse student eens bij zijn professor op bezoek was en Adèle binnenkwam om thee te schenken, vroeg haar vader haar, of ze geen zin had om Hongaars te leren. „Waarom eigenlijk niet?“, was haar antwoord, waarop de student zich onmiddellijk aanbood om haar les te geven. De rest kwam toen vanzelf! Zij is zich daarbij gaan interesseren voor alles wat de rustige jongeman uit het verre onbekende land der Magyaren wist te vertellen over het volk, de levenswijze en beschaving van Hongarije. En omgekeerd heeft Géza aldaar een eerbiedige bewondering gevoeld voor de ernstige professorsdochter, zo jong en reeds zo beroemd, en heeft hij niet nagelaten haar werk te lezen en te doorgronden. Van beide kanten hebben zij zich toegelegd op de studie van elkaars moedertaal en letterkunde. Dat blijkt bij Antal uit zijn latere vertalingen van Nederlandse werken (b.v. van de hoogleraren Oosterzee en Fruin) in het Hongaars en uit spreekbeurten in het Nederlands, die hij hier later veel heeft gehouden en die aanleiding gaven tot een compliment voor zijn „schoon, verzorgd en welsprekend Hollands“. Bij Adèle vindt de nieuw georiënteerde belangstelling nog eerder een object, waaraan zij haar geestkracht kan wijden, en wel in de vertaling van het gedicht *Az ember tragédiája* van de Hongaarse dramaturg Imre Madách. Deze bewerking van Wallis verscheen, verlicht met een aantal illustraties, in 1887 als premie van *Het Nieuws van den Dag* onder de titel *De Tragedie van den Mensch*. Dit met de Fausttragedie vergeleken gedicht, dat een overzicht geeft van de geschiedenis van het mensdom en van de problemen, die het menselijk leven bepalen, oefende door zijn wijsgerige inhoud een grote aantrekkingskracht uit op de jonge filosofiehendochter, doch bood haar tevens een goede oefenschool voor de beheersing van de vreemde taal. Het moest haar daarom weer grieven, dat een criticus eraan dorst twijfelen, dat ze het rechtstreeks uit de oorspronkelijke taal had overgebracht, zonder te hebben gebruik gemaakt van een Duitse vertaling. ¹⁾

Het jonge meisje dat, zelf karig met uiterlijke schoonheid bedeed, met stille bewondering genoot van de statige, knappe verschijning van de Hongaar, ontdekte daarbij in die begaafde student de man,

1) De Gids 1887, III 560.

die haar een huwelijksleven kon beloven, vol van de hoge aspiraties en de fijne sfeer die haar jeugd tot dan toe hadden bezielde. Zo heel eenvoudig kan deze belangrijke stap voor Adele intussen niet geweest zijn bij haar voorzichtige aard van peinzen, wikken en wegen en bij haar ongedurigheid van stemmingen. Sprak uit de woorden van de heldin in haar eerste drama:

„Weh mir, dass die Natur zum Weib erschuf was männlich denkt und will“ ¹⁾

reeds haar eigen levensnood, we kunnen het daarna vaker in haar werken tussen de regels door lezen, hoe ze de tweestrijd tussen vrouw en kunstenares in toenemende hevigheid voorvoelde. Reeds in 1879 had ze deze gedachte neergeschreven:

„Daar is misschien geen tragischer smart dan die der vrouw, welke op 'een leeftijd, te laat om het verloren lentegeluk nog te herwinnen, tot de ontdekking komt, dat zij niet genoeg heeft aan den lauwer der kunstenares, dat zij bemint, en niet meer in staat is bemind te worden“. ²⁾

In deze, haar eigen woorden kon zij een waarschuwing aan zich zelf blijven zien. Nu vooral moet de kunstenares zich wel sterk ervan bewust geworden zijn, dat haar verstandelijke activiteit en geconcentreerd geestesleven hier een welkom evenwicht kon vinden in het puur-vrouwelijke, de zorgvolle overgave aan anderen. De goede, tot nu toe door milieu en levenswijze gedwongen-latente eigenschappen van vriendelijkheid en hulpvaardigheid mochten zich meer ongekunsteld gaan ontwikkelen. Haar grote aanhankelijkheid aan alles wat haar lief en dierbaar was geworden deed haar nu eens huiveren voor die totale ruil van al hetgeen ze hier moest achterlaten tegen het nieuwe, ongeziene in een ver, vreemd, maar mooi land. Dan weer trok juist die verte, dat heel andere, alles wat haar heimwee naar een droomwereld kon vervullen, haar zo magnetisch aan, zichtbaar als die haar telkens werd in een persoon, die haar wezen kon vermenigvuldigen. Voor het mijmerende meisje verbeeldde die Hongaarse edelman wel de levende romantiek.

't Huwelijk werd gesloten te Utrecht in 1888, bij welke plechtigheid prof. Doedes voor de bruidegom, prof. Buys Ballot voor de bruid als getuige optrad. Spoedig hierop vertrok het jonge paar naar Hongarije, waar de inzegening van het huwelijk plaats vond te Tata.

¹⁾ S. H. A. 10.

²⁾ Z. P. 201.

Daar woonden de ouders van Antal en was zijn vader advocaat. De woonplaats van de jonggehuwden werd Pápa, want in dat jaar was Géza von Antal als leraar aan het collegium aldaar aangesteld. In dit stadje aan de voet van het Bakony-gebergte leefde de jonge vrouw nu, stil genietend van haar huwelijksgeluk, het vriendelijke volk en de mooie omstreken. Een grote reis in het volgend jaar naar het Tatra-gebergte gunde aan haar drang naar kennis en schoonheid volop voldoening en gaf aan haar toch altijd zwak gestel nieuwe frisheid en kracht.

In dit leven in een geheel andere omgeving bood de rustige sfeer mevrouw von Antal weer ruim gelegenheid tot mijmeren in haar eigen wereld. De zwakke, stille vrouw heeft hier weldra de sterke, hevige trouw aan het schone in haar verleden gevoeld. Ze kon niet vergeten wat ze had verlaten, zoals ze het zelf uitzingt in een van haar latere verzen:

„Afscheid is slechts

Het scheiden, dat niet lichaam rukt van lichaam,

Dat ziel van ziel rukt. Ver zijn is niet scheiden.

De vleuglen van 't verlangen dragen immers

Ook over breedsten afstand veilig heen;

Ver zijn is daar alleen, waar hart in hart

Geen echo wekt, waar niet meer wordt verlangd." ¹⁾

Ja, haar gedachten zijn zeker vaak vol verlangen teruggegaan naar haar jeugd, haar ouderlijk huis, haar Utrecht, haar vaderland. Ze trachtte dan ook zo veel mogelijk de band met het verafgelegen geboorteland te bestendigen door zich voortdurend kranten, tijdschriften en boeken te laten sturen, die haar van veel op de hoogte konden houden, door een drukke correspondentie met haar tehuis en door mondelinge berichten van familieleden of vrienden, die de Antals opzochten. Haar man deelde in de behoefte om voeling te blijven houden. Zo heeft hij in Boedapest gewerkt aan het oprichten van het Nederlands-Hongaars Genootschap, waarvan hij president werd; en later, na de revolutie in Hongarije naar ons land gereisd, heeft hij hier de Vereniging Nederland—Hongarije gesticht.

Toch neemt bij Adèle deze blijvende gehechtheid aan haar geboorte-grond niet weg, dat zij een grote liefde en verering is gaan voelen voor haar tweede vaderland. Ofschoon er bij het dagelijks spreken nog wel eens iets haperde aan haar Hongaars, — wanneer ze b.v. haar zoon wilde vermanen in het Hongaars, barstte hij steeds in

¹⁾ O n z e E e u w 1906, bl. 408.

lachen uit over haar vreemde uitdrukkingen —, was ze het toch voldoende machtig om er zich schriftelijk in uit te drukken. Onder de naam mevr. Géza Antal heeft ze in latere jaren wel een enkel gedicht en verhaal in Hongaarse tijdschriften gepubliceerd. Hoe zij zich daar heeft ingeleefd in de volkszedes, beschaving en traditie, weten we niet uit bepaalde berichten. Dat ze zich echter geboeid voelde door de geschiedenis en literatuur van Hongarije, getuigen de artikelen, die er van haar hand in *De Gids* verschenen, tevens weer een bewijs van haar contact-zoeken met Nederland. Het waren *Schetsen uit de Hongaarsche Poëzie*, waarin zij bijzondere aandacht besteedde aan drie dichters uit de negentiende-eeuwse Hongaarse letterkunde: Sándor Petöfi, Mihály Tompa en Koloman Tóth.

Wanneer er hierna een tijdperk in het leven van Wallis aanbreekt, waarin zij totaal blijft zwijgen gedurende een vijftiental jaren, zij wier productiviteit tot nu toe vrijwel constant was gebleven, dan moeten aan dit verschijnsel diepere oorzaken ten grondslag liggen. Het valt ons evenwel niet moeilijk die aan te voelen, zij het dan ook, dat we ze niet in volle diepte mogen peilen. De dood van haar vader, die in 1892 te Oosterbeek stierf, zonder dat ze aan zijn sterfbed aanwezig kon zijn, heeft de voor leed zo ontvankelijke vrouw sterk aangegrepen. In Hongarije moest zij zich actief met het huishouden gaan bezig houden. Zorgen van die aard waren nooit haar deel geweest en hoewel haar schoonzuster waarschijnlijk het meeste werk in handen nam, werd van mevrouw Antal toch een aanzienlijke deelname aan de huishoudelijke bezigheden verwacht. Daarnaast had haar tere gezondheid nog veel te lijden van hoofdpijn, reumatiek en in later tijd van een nierkwaal. De geboorte van een zoon Cornél in 1894 deed haar danig verzwakken. En als ze daarbij zich toch met liefdevolle zorg en toewijding geheel gaf aan de opvoeding van haar kind, dan wordt het ons begrijpelijk, dat bij al deze beslommeringen er zo goed als geen tijd kon overschieten voor scheppende werkzaamheid. Wel nam zij in de weinige ogenblikken van haar vrije tijd haar vroegere liefhebberij, het schilderen, weer ter hand en maakte enige stukken, die haar 'jeugdwerk verre overtroffen. Aan schrijven kwam ze echter niet toe. Hiermede zijn deze lange jaren voor de geschiedenis ogenschijnlijk leeg en onbelangrijk; en ook voor de Nederlandse tijdgenoot van Wallis begon haar naam door het uitblijven van enig openbaar teken van zelf allengs te tanen.

Als wilde zij het timbre van haar vroeger geluid eerst even vaststellen, zo liet ze na deze langdurige periode van stilte in 1904

haar stem weerklinken, in den beginne slechts kort. Het lijkt ons haast symbolisch, als het aantikken van een stenvork, dat dit gebeurde in de vorm van een gedicht, gepresenteerd door *Onze Eeuw* en getiteld *Aan Zee*. En alsof deze trilling in de ziel der kunstenaars de oude welbekende klanken van weemoedige herinnering en doffe berusting had aangeslagen, volgde in dat zelfde jaar nog een klein stemmig verhaal, *Een Vrouwenportret*, dat geïnspireerd was door een schilderij in Boedapest. Heeft Adèle vermoed of wellicht geweten, dat het niet lang meer zou duren, voordat ze haar dierbaar geboorteland zou terugzien? En heeft dan dit blijde vooruitzicht bij haar het verlangen opgeroepen om dat feit al vooruit te genieten en voor te bereiden door het overbruggen van de afstand, die haar zwijgen tussen Wallis en Nederland had geschapen?

Na een tijdlang vertoefd te hebben op hun buitenverblijf met de wijnberg Somló met zijn schitterend uitzicht, bij mooi weer tot de Oostenrijkse sneeuwbergen toe, en waar zij de wijnoogst altijd gaarne bijwoonde ¹⁾, brak in 1905 het oogenblik aan, dat haar man een reis moest aanvaarden naar Amerika, waarbij zijn vrouw met hun kind hem tot Holland vergezelde, om daar op zijn terugkomst te wachten. Zo bracht mevrouw von Antal de wintermaanden 1905-1906 bijna uitsluitend in Den Haag door, waar zij zich van de buitenwereld erg afzijdig hield, daarom in intieme kring te meer de weldaad van het weerzien mocht smaken. De schrijfster, die in haar was beginnen te herleven, kon ook van deze gelegenheid gebruik maken om weer contact op te nemen met de uitgeverij Tjeenk Wilink te Haarlem, die vroeger reeds verschillende van haar werken had bezorgd. In 1905 kwam dan Wallis tot verbazing van de Nederlandse lezer eindelijk weer eens voor de dag met een boek, de historische tragedie *Een Hongaarsche Samenzwering*, waarin we haar grote belangstelling voor de Hongaarsche historie samengevat en daarnaast in de figuur van gravin Maria Széchy het hartstochtelijk heimwee van Adèle zelf verzinnebeeld vinden. Hoe hartgrondig dat heimwee was, kunnen we op een der eerste bladzijden van dit boek neergelegd vinden in deze ontroerende ontboezeming:

„Geen die zijn land verliest zoolang hij 't liefheeft;
Zoolang hij in den vreemde immer voelt,
Dit was, dit *is* mijn land, al ben ik ver.
Niet als wij ver zijn, slechts als wij vervreemden

1) Zo vertelt ons Joh^a. Snellen (H a n d. M i j. N e d. L e t t. 1925—26), die dit wel uit de mond van mevrouw von Antal heeft vernomen, daar zij tijdens dit verblijf van Wallis in ons land elkander persoonlijk leerden kennen.

Van 't vaderland — indien men ooit dit kan —
Slechts dan bezitten wij 't niet meer. Mij zegt
Nog ied're hartslag, die terug verlangt,
Dat ik het steeds bezit." ¹⁾

De hartelijke ontvangst die aan haar drama te beurt viel, heeft Wallis' gevoel van eigenwaarde goed gedaan. Volgens een recensent had reeds hiermee de schrijfster van *Vorstengunst* en *In Dagen van Strijd* haar oude roem bevestigd. Willem Kloos vond het een der degelijkste voortbrengselen onzer nieuwste literatuur en zag deze „buitengewone schrijfster" in het perspectief als een letterkundige van even grote betekenis als een mevrouw Bosboom, modern appreciabeler zelfs, indien ze zich niet zo bleef terughouden van de nieuwere kunst. ²⁾ Een ander oordeel aarzelde niet dit drama van Wallis als een grote verrijking onzer literatuur te beschouwen. In de woorden, die ze een vrouw in de mond legt, spreekt de wilskracht van haar eigen natuur:

„Ik ben als een, die lang geslapen heeft,
Steeds voelend, dat hij sliep en in zijn slaap
Den arbeid, die hem 't noodigst was, ontbeerde;
Als hij dan wakker wordt, dan vraagt hij niet:
Is 't wel een mooie, is 't wel een rijke wereld,
Die mij omgeeft; is dit het, dat ik droomde?
Hij voelt alleen, dat hij weer wakker is,
Weer werken kan, hij spreidt zijn armen uit
En voelt: ze zinken niet meer slap terneer.
Wat hij ook werkt, reeds 't werken zelf is weelde,
Zoo is 't ook mij." ³⁾

Zo komt na haar terugkeer in Hongarije in de volgende jaren regelmatig de oogst van een tweede zomer in haar schrijversloopbaan tot ons. Het conservatieve maandschrift *Onze Eeuw*, dat intussen haar lijforgaan schijnt te zijn geworden, biedt in 1906 een vijftal verzen van Wallis aan. De opschriften ervan: *Winterstemming*, *Februaridag*, *Scheiding*, *Herfsttoon*, *Begraven Schatten*, verraden op zichzelf al terstond weer haar voorkeur voor de grauwe somberheid van vreugdeloze resignatie. Uit dit jaar 1906 dateert eveneens de roman *Een Liefdedroom in 1795*, die zowel in omvang als

1) H. S. 6.

2) Willem Kloos, *Letterkundige Inzichten en Vergezichten*, IV 163—167.

3) H. S. 96.

inhoud van haar vroegere romans afwijkt. Dit is nu geen werk uit meer delen bestaande, doch een korte, in dagboekvorm uitgewerkte roman, „een soort van tragische idylle” heet het ergens. En waar de plaats van handeling in haar vorige boeken in Nederland, Zweden of Hongarije is gelegen, worden we hier naar het Frankrijk der Eerste Republiek gebracht.

Nadat in 1907 enkele kleine gedichten: *Ketenen*, *Storm in Stad*, *Te Bevreesd*, ons aan de hierboven getypeerde Wallisiaanse stemming hebben herinnerd, is het product van het volgend jaar een historische novelle, *Zielestrijd*, waarin als hoofdpersoon prinses Anna van Zweden optreedt die, in ballingschap in Polen levend, door haar sterk heimwee de gevoelige snaar in Wallis' gemoed aanroert. Door een eigenaardig standbeeld, in Boedapest opgericht voor iemand van wie men geen levensbijzonderheden, zelfs geen naam weet, wordt Wallis geïnspireerd tot het schrijven van een lang gedicht *Anonymus*, waarin haar dromende gedachten rond deze figuur (men vermoedt van een koninklijk geschiedschrijver) een eigen verhaal weten te weven.

Al dit werk vond zijn weg naar lezend Nederland, waar de critiek er niet meer de overwegend gunstige, welwillende houding van de vorige eeuw tegenover aannam. Waardering en verwerping waren nu in twee kampen verdeeld. De oude garde verheugde zich bij het verschijnen van *Een Liefdedroom in 1795*, waarin nog een voorbeeld van prachtige vertelkunst werd gezien, roemde in *Zielestrijd* haar smaakvolle en eenvoudige welsprekendheid, was erover opgetogen, hoe zij voor haar treffende gedachten een onbertspelijke vorm wist te vinden, noemde haar stijl nergens hoogdravend of theatraal. De nieuwe richting meende in haar werk een „overdadig gebruik van versleten beeldspraak, een voor gehoor en begrip even weerzinwekkende zinsconstructie” te kunnen constateren, was ervan overtuigd, dat een jonger auteur in deze verhalen meer levendigheid en dieper fijnheid zou hebben weten te leggen.

Tenslotte werd dan in 1913 deze productieve periode besloten met een laatste ontstuimig oplaaien van het vuur van haar scheppende kracht, dat dan voorgoed zou uitdoven, zij het echter ook dat er lang daarna nog even een enkele zwakke vonk nagloeide. Het grote slotstuk van haar literaire voortbrengselen bestond in een historische roman, weer van het kaliber van drie delen, *De Koning van een Vreugderijk*. Voor de zoveelste maal nam Wallis ons mee naar Zweden, nu tijdens de regering van Gustaaf III, een zeer begaafd en verlicht despoot, die in zijn land veel goeds tot stand bracht,

maar daarnaast door zijn artistieke neigingen en zijn prachtlievende hofhouding aan de staatskas zware lasten oplegde. Wanneer we ons herinneren, dat het jonge meisje Adèle reeds het ontwerp tot dit werk had opgevat, al vóór haar huwelijk een begin ermee had gemaakt, en het dus voor de hand ligt dat ze in latere jaren eraan is blijven voortwerken, zoveel ze tijd daartoe kon vinden, zodat het dan als een bekroning van al die inspanning in haar laatste grote historische roman is bezonken, dan kunnen we in zekere zin dit oeuvre als haar levenswerk bestempelen. Had Wallis kunnen voorzien, dat dit haar laatste omvangrijk boek was, we zouden geneigd zijn er opzet van haar in te zoeken om haar loopbaan te besluiten met een historische roman van een uit de mode geraakt genre, alsof ze hierdoor haar bewust vasthouden aan een ouderwetse kunst had willen demonstreren. Die mogelijkheid bestond in ieder geval, omdat bij een deel van het lezend publiek zo'n kanjer nog in de smaak viel; want *De Koning van een Vreugderijk* werd zelfs nog het praedicaat van „een bijzonder lezenswaardig boek” waardig gekeurd. Evenzeer als echter voor velen de historische karakterroman van vroeger stijl had afgedaan, bleek opnieuw ook Wallis' roem voor hen verbleekt, haar werk als waardeloos verworpen. Het werd op de hoop van eentonige, haast onverteerbare lectuur gesmeten. Jammer, oordeelde Melati van Java kleinerend over Wallis, dat zij nu opnieuw toonde nog niets vergeten en niets geleerd te hebben in de ruim dertig jaar, na de verschijning harer eerstelingen verlopen. ¹⁾

Het was echter niet om deze verguizing, dat de stem van Wallis uit het verre Hongarije van nu af aan geheel verstomde. In veel sterker mate dan dat bij de eerste periode van haar altum silentium het geval was geweest, drongen er nu van buiten catastrophale gebeurtenissen in haar vreedzaam rustig bestaan binnen. Zij had in 1911 zwaar ziek 'terneergelegen, doch de kalme sfeer om haar heen liet haar op krachten komen en haar het werk weer opvatten, tot in 1914 de wereldoorlog ook in haar leven gewelddadig ingreep. Zij werd nu opgeschrikt, niet slechts zoals de gehele mensheid door een somber naderend, onafzienbaar onheil, maar meer nog door de elkaar snel opvolgende schokken van persoonlijke aard. Zo was het een eerste onrustbarende verstoring van de orde in de familiekring der Antals, toen de zoon al dadelijk na het uitbreken der vijandelijkheden werd opgeroepen naar het front. Welk een angst greep de moeder kort daarna aan, toen het bericht kwam van zijn

¹⁾ Boekenschouw 1914—1915, bl. 251.

verwonding, die echter met zich meebracht dat hij niet meer aan het front werd teruggeplaatst en in ruil hiervoor ongevaarlijke dienst in een fabriek kreeg aangewezen. De gezondheid van mevrouw von Antal was er meer en meer op achteruit gegaan, vooral toen ze in 1915 bovendien nog een zware operatie had moeten verduren. Het zenuwslopende leven in onveiligheid en rechteloosheid nam bij de afloop van de oorlog geen einde, daar immers, toen het leger in de grootste wanorde naar huis was teruggestroomd, de communistische agitatie onder de bevolking schrik en ontzetting verspreidde. De door Béla Kun uitgeroepen Radenrepubliek ging op gruwelijke wijze te keer tegen de bourgeoisie. Professor von Antal was een der figuren die in het politieke leven van zijn land niet op de achtergrond was gebleven; hij had een vooraanstaande rol gespeeld in de gemeenteraad van Pápa en in de provinciale staten van Veszprém; in 1910 had de stad Pápa hem zelfs tot kamerlid gekozen op het program van de Hongaarse arbeidspartij. Het was daarom geen wonder, dat de communisten hem in April 1919 grepen en enige dagen gevangen hielden en dat hij, na los gelaten te zijn, nog twee maanden hierna zich iedere dag bij de rode politie moest melden. Het vermogen van Antal was tot dan toe zeer ruim geweest, doch na de oorlogsjaren deelde hij met zovelen het lot, waardoor de waarde van zijn groot bezit sterk daalde en de economische toestand van zijn gezin verre van gunstig werd. We kunnen ons indenken, hoe fataal deze onzekere, schokkende levensomstandigheden, deze zorgen en angsten op het fijne zenuwgestel van zijn vrouw moeten hebben ingewerkt.

Een ware opluchting was het dan ook voor haar, toen in 1920 zij en haar man met hun ondervoed geraakt kleinkind als ballingen konden uitwijken naar Nederland. Haar eigen stemming kan niet zuiverder teruggevonden worden dan bij de Zweedse edelman uit haar laatste boek:

„'t Was hem plotseling, of hem vanuit 't verre vaderland
woorden tegenklonken van geloof aan de toekomst, woorden,
die heendroegen over de smart van het heden.” ¹⁾

Voordat echter de toch al zo zwaar beproefde vrouw het land, waar zij rust zocht en tenslotte ook voor altijd zou vinden, had kunnen bereiken, bracht de tegenspoed haar een laatste onherstelbare slag toe. De reis vanuit haar woonplaats was nog niet ver gevorderd, toen zij ontdekte dat er uit de bagagewagen een van haar koffers

¹⁾ K. V. III 48.

was ontvreemd. Deze diefstal zou voor haar niet zo'n onoverkomelijke ramp geweest zijn, wanneer zich niet juist in die koffer voor mevrouw von Antal zo uiterst waardevolle dingen hadden bevonden, die voor de dieven van geen betekenis bleken te zijn en als ballast door hen in brand gestoken werden. Niet alleen eerbiedwaardige familiesouvenirs raakte zij hierdoor kwijt, ook gingen al haar handschriften verloren. Nu had ze zich op reis naar haar geboorteland begeven met de troostende gedachte, dat ze daar weer in een rustige omgeving gevolg zou kunnen geven aan de haar onmisbare behoefte tot schrijven. Dat zij met grote plannen tot een hervatting en nieuwe ontplooiing van haar geliefde letterkunst is vertrokken uit Hongarije, laat de opsomming van het verloren gegane werk ons ongetwijfeld aannemen. Haar vriendin kan ons over dit verlies inlichtingen uit de eerste hand verschaffen; want daar we zeker weten, dat Wallis haar hart heeft uitgestort tegenover deze vertrouweling, die ergens schrijft: „Ik heb haar in haar laatste levensjaren daarover hooren spreken met een gelatenheid die misschien het gevolg was eener wijze berusting; misschien ook het bewijs dat de levendigheid van indrukken aan 't afnemen was?“, hebben beiden natuurlijk ook van gedachte gewisseld over het misdadig vernietigde werk. Elders vertrouwt ons Johanna Snellen concrete gegevens hierover toe. Onder de verdwenen manuscripten bevonden zich o.a. *Achttiende-eeuwsche achtergrondsche Figuren*, een treurspel *Margaretha van Denemarken*, de fragmenten van een *Pilatusdrama*, verder een aantal gedichten en vele aphorismen. Alleen al het horen van de naam Margaretha van Denemarken zou voldoende kunnen zijn om ons benieuwd te maken naar dat werk, omdat we ons herinneren, hoe lang Wallis zich reeds had bezig gehouden met die energieke vrouwenfiguur; al in 1876 had immers in haar *Noordsche Schetsen* de jonge Adèle haar ruime belangstelling op deze persoonlijkheid gericht. Het genoemde lijstje van titels mag ons dan ook duen aannemen, dat een enorm werk van onderzoek en een grote rijkdom van gedachten daarachter schuilgaat. Het was een prachtig materiaal geweest om opnieuw te beoordelen, of er ook hier weer een rechte voortzetting was te zien van haar vroegere werkwijze, dan wel of er misschien iets van toenadering tot de nieuwe tijd kon worden geconstateerd.

Voor de haar trouw gebleven lezers kwam Wallis met lege handen in Nederland aan. En al vernemen we nu, dat de afgetobde vrouw zich goed hield en haar verlies flink heeft gedragen, het had haar innerlijk toch een knak gegeven, het had haar de lust tot nieuw

groots scheppend werk ontnomen. Van haar liefde tot het schrijven viel dan ook in deze vijf laatste levensjaren weinig meer te bespeuren. Toen zij eindelijk hier in ons land tot rust en bezinning kon komen, bleek het spoedig dat zij steeds meer en meer wegteerde, lichamelijk en geestelijk. De stilte en kalmte die er nu om haar heen heerste, was een weldaad voor haar geest, die zo gaarne terugging in het verleden. Zo liet de oude peinzende Adèle haar gedachten nog vaak heenzweven naar het land, dat ze in de pijnlijkste omstandigheden was ontvlucht, doch dat toch ook het grootste stuk van haar leven met alle lief en leed had besloten. Nog dikwijls uitte zij haar bezorgdheid over de toekomst van het ongelukkige land. In haar werk had zij de sympathie voor Hongarije vroeger al meermalen getoond, het laatst nog door het aardig geïllustreerde boek *De Volkskunst der Zevenberger Hongaren*, dat ze met een eigen inleiding had verrijkt; ze kon ook nu niet nalaten haar tweede vaderland te blijven gedenken. Nadat de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* in 1922 en 1923 van Wallis beschouwingen over *Alexander Petöfi* had opgenomen, wilde de schrijfster ons die figuur nog nader leren kennen door ons in 1924 met *Gedichten van Petöfi*, een keuze uit zijn werk, bekend te maken.

Haar zwak lichaam noopte haar tot veel rust, haar nog slechts weinig elastische geest bezat geen scheppingskracht meer en nam zodoende zijn toevlucht tot een meer passieve bevrediging in de lectuur van zijn gading. Vooral historische gedenkschriften, verzekert ons een bewonderaar, bleven het voermiddel van hare phantasie en het voedsel voor haar gevoelsleven; en biographieën, nagelaten brieven en dagboeken, memoires enz. van merkwaardige personen of van historische waarde bleven haar lievelingslectuur.¹⁾ Haar voorkeur voor de studie der geschiedenis vond in de herdenking van Johan de Witt's geboortedag (25 December 1625) een welkome aanleiding om aan deze persoonlijkheid, die haar van jongs af aan sterk had geboeid, opnieuw een beschouwing te wijden in een artikel voor het tijdschrift *Wil en Weg*, na haar dood in boekvorm uitgegeven onder de titel *Een Hollander bij uitnemendheid*.

Was de geringe voortbrenging in haar levensavond een natuurlijk verschijnsel bij de geknakte vrouw, haar aftakeling zal niet de enige grond ter verklaring hiervan zijn. Een niet te onderschatten factor is hierbij stellig ook het feit geweest, dat zij zich niet meer thuis voelde in de Nederlandse letterkundige wereld der twintigste eeuw.

1) Wijnaendts Francken, *Morcks' Magazin* 1926, bl. 135.

Ze had zich na haar periode van zwijgen niet vernieuwd als een Gezelle, maar bleek zich vroeg uitgeput en onvruchtbaar herhaald te hebben als een Kloos. Deze vervreemding was haar reeds duidelijk bewust geworden bij haar eerste overkomst uit Hongarije. Toen immers had ze in een vertrouwelijk moment al de bekentenis gedaan, dat het haar leek, alsof hier een andere taal werd geschreven dan tevoren, en dat ze zich hier in land en literatuur een vreemde voelde. ¹⁾ Een criticus, die enige jaren daarna haar werk besprak, noemde haar onder de toen levende schrijvers de enige, die buiten alle invloed van moderne begrippen stond. ²⁾ Hoeveel te meer moet ze dat gemerkt hebben na haar definitieve terugkeer, toen de letterkundige smaak aanmerkelijk ontwikkeld en het geschiedkundig oeuvre, met name de historische roman van de oude makelij niet meer gewild was. Haar gevoel van ontgroeid-zijn wordt opnieuw bevestigd door de leider van de Wereldbibliotheek, die bij onderhandelingen met Wallis over de herdruk van een werk stootte op een ontstellend onbegrip voor vernieuwing. ³⁾ Wat de bejaarde dame nu doorleefde, had het jonge meisje ergens in haar eerste roman voorzien:

„Er is meestal iets weemoedigs in zulke ontmoetingen na jaren van scheiding; de gezichten zien elkaar terug en vinden niet meer de oude trekken, het oog dat naar de afgebroken geschiedenis van een bestaan vorscht, eens nauw aan het zijne verbonden, leest een vervolg, geheel anders dan zijn verwachtingen zich dat toen voorstelden, en het ziet uit den blik, dien het ontmoet, dezelfde gewaarwording spreken. Het beeld van dat verleden, dat in de herinnering bewaard bleef, zinkt plotseling ineen; de bloem en de kracht der jeugd zijn verdwenen, en helaas ook de hoop en de verwachting der jeugd.” ⁴⁾

„Der Traum ist aus, allein die Nacht noch nicht”. Met die woorden van Grillparzer typeert Wallis zelf de inhoud van een leven als het hare, „dat langer duurde dan het geloof aan zijn idealen, langer dan de zalige kracht, om zich, waar de werkelijkheid haar beloften niet hield, met nieuwe verwachtingen te troosten.” ⁵⁾

Hoewel Wallis zich in haar roemruchte jeugdperiode althans in de

¹⁾ R. Casimir, *Lessen in Letterkunde*, 1909, bl. 249.

²⁾ Willem Kloos, *Lett. Inz. en Vergez.*, IV 164.

³⁾ L. Simons, *N. Rotd. Crt.* 28 Dec. 1925 Av.

⁴⁾ I. D. S. III 455.

⁵⁾ Z. P. 250.

wereld van de geest op haar gemak had gevoeld, in het practische leven was zij altijd een vreemdeling gebleven. Voor haar kleinkind, dat nu een schooljongen was geworden, breide grootmoeder dikke truien met hoge boorden tot aan de kin — hij zou eens 'n kou kunnen vatten — die dan door zijn verzorgers naar nieuwerwetse dracht werden verkort. Zoals in de mode was Wallis na de afwezigheid van dertig jaren in alles zich zelf gelijk gebleven, in haar manier van optreden, omgang en redeneren.

Hoe pijnlijk deze laatste levenstijd door het ras intredend verval is geweest, spreekt duidelijk uit de droefgeestige indruk, die een ooggetuige ervan heeft bewaard. „Weemoedig is het te bedenken, hoe zij die zoo krachtig was van geest, die met zoo'n sterk denkvermogen was begaafd, is heengegaan als eene wier licht langzaam was verdoofd, zoodat men voor haar een leven dat bijna dien naam niet meer mocht dragen, niet langer wenschen kon. Verzwakte ook langzamerhand meer en meer de werk- en veerkracht, niet de teederheid en zachtheid harer vrouwelijke natuur, die genoot bij het binnenkomen van haar kleinkind en geheel kon opgaan in een spelletje met het kleine baasje. Ook de liefde voor dieren, voor bloemen is haar ten einde toe bijgebleven.” ¹⁾

Sedert het midden van 1923 had een beroerte haar gedeeltelijk afhankelijk gemaakt van anderen, en een jaar later begon haar toestand zienderogen te verergeren, wat wellicht in de hand was gewerkt door het vertrek van haar man naar Hongarije, waar zijn langdurige afwezigheid in 't belang van zijn werk niet wenselijk was. Daar werd professor Antal op 10 October 1924 eenstemmig tot bisschop van de calvinistische kerken in Trans-Danubië gekozen. Nadat hij deze onderscheiding nog zelf aan zijn vrouw had kunnen meedelen, bereikte hem tegen het einde van het jaar daarop zo schielijk een verontrustend bericht, dat hij haar niet meer in leven heeft mogen aantreffen. In een rusthuis te Rotterdam, waar zij de laatste tijd van haar leven werd verpleegd, was zij op 27 December 1925 overleden. Drie dagen later werd mevrouw von Antal-Opzoomer in de stad, die haar vader had zien geboren worden, ter aarde besteld op het kerkhof Crooswijk.

Deze begrafenis was als een symbolisch slottoneel van dit somber leven. In windvlagen en regenstroom deden naast de officiële vertegenwoordigers van Nederlandse en Hongaarse instanties slechts weinige familieleden en vrienden haar uitgeleide. Zoals de izig-

1) Joh^a. Snellen, H a n d. M i j. N e d. L e t t., 1925—26.

harde gemetselde opening van de graftombe de lijkst omsloot, zo was de belangstelling om deze vergeten vrouw verstand. Zij, die in haar jeugd begonnen was met een historische tragedie, was zelf nu tot tragische historie geworden. Tragisch was dit leven in zijn crescendo van roem en idealen. De sterke talenten van haar veelomvattende geest waren door de geforceerde cultivering in haar jeugd onevenredig uitgegroeid tegenover de praktische hoedanigheden. Haar overdreven teruggetrokkenheid en bedeesheid hielden haar afzijdig van de luidruchtige, strijd lustige drukte van het leven. Opgetroeid in een conservatieve traditie, vertoefde haar geest meer in het verleden dan in het heden, was zij meer historisch georiënteerd dan sociaal. En juist tegen dit wereldvreemde wezen scheen het harde bestaan met het klimmen der jaren des te meedogenlozer te worden. Als kind verstoken van de gezonde naïviteit der jeugd, als vrouw veraf levend van haar lieve land, alleen in haar vrouwelijke zorg en angst, als gebroken oude dame beroofd van de haar zo dierbare arbeid, zelfs op haar sterfbed alleen zonder man of zoon, was haar leven vol geweest van een groot gevoel van eenzaamheid. Waar zij schreef over een van haar helden:

„Een gevoel van verlatenheid, grooter dan die in de gevangenis, greep hem aan, — de verlatenheid onder menschen”, ¹⁾

daar kwam die kreet wel uit haar eigen ziel. De ontgoochelingen in haar idealisme, dat telkens opnieuw botste tegen de bittere werkelijkheid, bevorderden de pessimistische visie, die haar karakter van nature eigen was. Het menselijk leed, dat ze van nabij leerde kennen, overweldigde haar en versomberde haar houding zo diep, dat we in een harer boeken haar eigen overtuiging kunnen horen doorklinken, wanneer we daar lezen:

„Een klacht

Is ied're zang, die dringt uit 't diepst des harten.” ²⁾

Zo geheel buiten het volle leven staande, zo angstvallig vasthoudend aan dat wat tot een vroegere tijd behoorde, was zij in ons land teruggekomen, door velen vergeten, zelfs nauwelijks gekend. Het ranke schip, dat uitgevaren was met van roem zwellende zeilen, was als een wrak weggedreven naar een verlaten strand. Haar naam, haar persoonlijkheid was historie geworden, toen zij stierf. En ook deze treurige gedachte had zij zelf weer geuit, jaren vóór haar dood, alsof ze dat van zichzelf voorvoelde:

¹⁾ K. V. III 44.

²⁾ H. S. 30.

„Een mensch wordt eigenlijk *tweemaal* begraven: eens als hij 't zelf niet weet, dat is een rustig, vreedzaam begraven. Maar vóór dien tijd, als maar eerst een recht groot, onherstelbaar leed hem heeft getroffen, dan sterft hij ook, dat wil zeggen al wat in hem was: zijn hoop, liefde en vertrouwen, zij alle sterven, en hij begraaft zich zelf.” ¹⁾

Dat de enige Tachtiger, die ergens in haar werk wordt aangehaald, juist de meest traditionele is en wel de Wallis door haar klagende eenzaamheid verwante Héléne Swarth, lijkt niet toevallig. ²⁾

Het is de tragiek van de premature vermaardheid dat ze zelf nog haar glans verbleken ziet. Bij Adèle's vader was die vergankelijkheid van glorie zo duidelijk gebleken, dat de studenten uit zijn laatste collegejaren het gevoel hadden tegenover een grootheid uit het verleden te staan, die nog imponeerde door de aureool van roem, die ze kenden van horen zeggen. ³⁾ Adèle had die vergetelheid nog onverbiddelijker ondergaan.

Als Wallis ergens schrijft:

„In den grond der zaak is alle dramatische, epische of didactische poëzie alleen en uitsluitend lyrisch, dat wil zeggen: subjectief”, ⁴⁾

geeft die opvatting ons het recht haar woorden op haar eigen leven toe te passen, wat we herhaaldelijk deden. Zo laten we haar zelf ook besluiten met het gedicht, dat de edelman tot zijn koning richtte, waarin we haar eigen teleurgesteld en verlaten bestaan horen klagen:

„K zag in mijn slaap u op mijn drempel staan,
Een arm, bleek kind in schamel beed'laarskleed;
Ik kende u niet, en heette u verder gaan,
— Gij stoordet mij, en 't ongeduld is wreed, —
Toen sloegt gij de oogen op — o stil verwijt,
Dat daaruit sprak, — en toen herkende ik u.
Gij waart mijn eigen droom uit vroeger tijd,
Maar ach, hoe anders, anders waart gij nu!
Toen droegt gij 't purper, en nu beed'laarsrag,
Mijn arme droom, o zeg, waar zwierft gij rond?
Waar is uw jonge kracht, uw blijde lach?

¹⁾ V. I 167.

²⁾ K. V. III 32.

³⁾ De Utrechtsche Universiteit, 1936, II 134.

⁴⁾ K. V. I 81.

Weg is uw blos, de kus vlood van uw mond.
Gij lachtet droef: „wie wierp me in 's levens stroom,
Wie zond mij weg tot ruwe werk'lijkheid?
'K ben, wat gij zelf gemaakt hebt van uw droom”.

Lang heb ik aan uw voeten toen geschreid,
En heb bekleed u met mijn best gewaad,
En heb gesmeekt, blijf hier, blijf aan mijn zij.
Maar gij spraakt hard: „daarvoor is 't nu te laat”,
En ik ontwaakte, en — niemand was bij mij.” ¹⁾

¹⁾ K. V. III 73.

GEEST EN VORM.

IN Wallis' eerste roman krijgen we het gevoel, alsof zij in grote trekken haar spiegelbeeld wil tekenen. In tegenstelling tot het huis van Opzoomer is de woning der Vredenburgs niet doortrokken van de gedistingeerde verzorging, die een kunstzinnige vrouwenhand tot in de kleinste dingen weet aan te brengen.

„Geen bloem bloeide er tusschen de donkere meubels, geen vogel zong er, al de kleine artikelen van weelde en verfraaiing, toen zoo goed als nu het rijk der vrouw, ontbraken er; het was alles bruikbaar en doelmatig, maar het was alles zooals een man het zou ingericht hebben, die, alleen in het nuttige verdiept, geen oog meer voor de eischen van den fijnen smaak had.”¹⁾

Al is de sfeer van de omgeving dan anders, toch treft ons terstond de uiterlijke gelijkenis tussen de jonkvrouw van Vredenburg en Adèle Opzoomer. Als we voorgesteld worden aan Hélène, „vestigen twee groote oogen den blik” op ons. We beschouwen haar aandachtiger en zien:

„Haar tint was van dat kleurlooze wit, dat men zelfs geen bleek kan noemen, en waarbij men altijd aan gemis van beweging, lucht en vroolijkheid denkt. De trekken van het gelaat waren fijn, maar zij bezaten niets jeugdigs, hoe jong zij ook wezen mochten. De houding, schoon volkomen ongedwongen, miste zoowel de gratie der voorname vrouw, als de zooveel bevalliger blooheid van het onbedreven meisje, terwijl om den kleinen mond zich een pijnlijke trek plooid; met een vroolijken glimlach zou hij zeer aangenaam geweest zijn, dat verried zelfs het flauwe spoor er van dat hem nu omzweefde, maar de lippen wekten het gevoel op alsof zij er zich zelden toe vormden”.²⁾

Daarbij lag er grote ernst over haar hoog voorhoofd, zoals het niet

¹⁾ I. D. S. I 139.

²⁾ I. D. S. I 135v.

paste bij een één en twintigjarig meisje — Adèle was zelf ook juist zo oud, toen ze dit schreef —, ze miste dan ook de bevalligheid van die leeftijd, maar

„zij bezat een voorrecht, hetwelk voor de vrouw van bijna even groote waarde heeten mag, een zeer heldere, welluidende stem”.

En wanneer we dan nog „die kleine, blanke hand” van Hélène hebben opgemerkt, dan zijn we overtuigd, dat Adèle zichzelf heeft geportretteerd. Haar algemene bewering naderhand, dat ieder dichter onbewust zijn eigen biographie schrijft, ¹⁾ bedoelt ze in beperkter zin, dat er in het dichterlijk oeuvre veel uit eigen leven zal bezinken. Dat durven we voor Wallis' eigen werk nu al aan te nemen. Doch bij het verder lezen wordt het ons helemaal duidelijk: deze uiterlijke overeenkomst dient ter inleiding van de innerlijke gelijkenis. We volgen het leven van de jonge Vredenburgse de hele roman door, een leven, dat verloopt tussen de ernst van boeken, studie en diepzinnige gesprekken.

Daar kwam de jonge Melville in dit sombere huis; hij vroeg al direct verwonderd aan Hélène:

„Waarom schonkt ge zulk een voorliefde aan de studie? ze is geen gewone vrouwelijke bezigheid.”

Zij haalde de schouders op.

„Het is als van zelf gekomen, ik herinner mij niet eens hoe; als ik nadenk, is het of er altijd boeken geweest zijn, en ik schijn ze altijd gelezen te hebben.” ²⁾

Hadden we niet op een vraag onzerzijds aan Adèle hetzelfde antwoord kunnen verwachten?

Edward Melville, die in het huis der Vredenburgs werd opgenomen, leerde Hélène nu in het leven van iedere dag kennen. Hij vroeg in den beginne zich af, als hij „haar stem zich in de gesprekken der ernstige bezoekers hoorde mengen”, hoe dat alles haar toch zo kon interesseren. Want waarover liep bij de Vredenburgs het gesprek? Edward zat er tamelijk onbeholpen bij, als er beschouwingen werden gehouden over het geloof en de twijfel, over de schoonheid van de muziek of de waarde der geschiedenisstudie, als er werd gehandeld over een drama van Aeschylus, Tacitus' Germania

¹⁾ T. v. M. 32.

²⁾ I. D. S. I 187.

of stukken van Seneca, als men disputeerde over het ondichterlijke karakter der Nederlandse literatuur." ¹⁾

Maar Adèle volgde alles in gedachten met de hevigste belangstelling. Dit was immers wat ze zocht, waarover ook bij de Opzoomers in de regel de gedachtenwisseling ging.

Zo wekt het eerste deel van haar eerste roman al de indruk, die door het volgende telkens wordt bevestigd, hoe het haar voornaamste doel is om door middel van een verhaal uit de geschiedenis haar veelzijdige geleerdheid en levensvisie ten toon te spreiden. Ze heeft haar historische roman wel *In Dagen van Strijd* genoemd, maar bitter weinig weet ze die tijd van politieke en religieuze worsteling opnieuw voor ons te doen leven; de strijd die in haar werk alles beheerst, is de strijd van de gedachten. Blijkbaar wil haar roman de colleges van haar vader paraphraseren, aan wie ze terloops een uitbundige hulde zal brengen:

„Trouwe, veel te weinig bezongen vaderliefde, die, waar gij in uw volkomensten vorm optreedt, zoo met het hoofd als met het hart steunt, die raad in uw troost mengt, kan er beter gave tot ons komen?" ²⁾

Zoals het hoofd op haar tener meisjeslichaam opvalt door abnormale omvang, zo domineert het denken ook in haar werk het hart. Adèle wil niets liever dan een academische geest heten. Een zelfportret geeft ze hiervan in Person's moeder, die „een sterke, hooghartige vrouw was, vrij van al de vooroordeelen en kleingeestige berekeningen harer sekse; mannelijk scherp was de blik en mannelijk vast het oordeel." ³⁾

Vóór de geboorte van Adèle, reeds in 1848, had de vader zijn opvattingen over kunst uiteengezet. De weetgierige dochter kon het daar lezen, maar heeft haar vader stellig daarover nader gevraagd en gehoord. Het lijkt ons goed om even met Adèle zo'n privaatissimum van haar vader bij te wonen. We maken in dat college dan de volgende aantekeningen.

Nadat professor Opzoomer de onjuiste, of sterker verderfelijke opvattingen over kunst heeft aangegeven, ontwikkelt hij de zijne als volgt. De kunst is voor de mens, tot een zekere trap van beschaving opgeklommen, even onmisbaar geworden voor het krachtige leven van de geest als het brood voor het leven van zijn lichaam. De kunst

¹⁾ I. D. S. I 202v., 203v.; 208; 223; 211; 248; 157; 281v.

²⁾ V. III 41.

³⁾ V. III 93.

is geen middel tot weelde of genot, zedelijke verbetering, bevrediging van practische behoefte, ze heeft geen doel buiten zichzelf. Haar doel is gelijk aan dat van de wetenschap: de waarheid. Van de waarheid nu levert de wetenschap ons de inhoud, de kunst geeft ons haar vorm. Dat moet men zo verstaan: niet altijd kan onze geest geheel opgaan in het zuivere denken; hiertoe heeft hij zich niet genoeg losgemaakt van het lagere en eindige om zich het oneindige zonder meer voor te stellen. Daarom zoekt hij een zinnelijke vorm, waarin hij zijn gedachten uitstort. Als de mens dit doet, is hij kunstenaar geworden.

Biedt de kunst ons dus de waarheid, die door de geest is gedacht, dan geldt als ons beginsel: de kunst is meer dan navolging der natuur. Immers alles in de natuur is vergankelijk, onze geest echter wil vrijheid. De kunst moet daarom eeuwige waarheid bieden, omdat de vergankelijke onze geest niet bevredigt. De vorm der waarheid noemt men de schoonheid. Het doel van de kunst is dus alleen de schoonheid. Boven iedere andere schoonheid staat die van de mens, want hierin kan de geest het beste doorschijnen. Hoe meer geest in het menselijke beeld, hoe hoger dit staat in onze schatting. Zo moet de kunstenaar niet het werk van de natuur, maar dat van de geest leveren, moet ons boven de natuur uitbrengen in het rijk der idealen. De kunstenaar hoede zich voor overdrijving, opdat hij niet verzeild rake in het rijk der hersenschimmen. Hoge kunst wordt slechts door weinigen bereikt. Professor Opzoomer geeft tenslotte de raad er voor te zorgen dat men niet in de twee uitersten vervalt: enerzijds de „blote” navolging der natuur, anderzijds de dweepzucht, die zich verliest in allegorische dromerijen. ¹⁾

Dit is een uiteenzetting van Opzoomer in 1848. Hij heeft deze theorie opnieuw uitgewerkt in zijn verhandeling over *Het Wezen en de Grenzen der Kunst* in 1875. De hoogleraar herhaalt het: in ieder kunstwerk moet een gedachte zijn, de geest is de kern van elke kunst. Aan de verschillende kunsten zijn echter niet dezelfde grenzen gesteld. Het ruimste terrein heeft de dichter. In zijn beeldspraak kan hij uitspreken wat hij noch door tonen noch door lijnen of kleuren zou weten te zeggen. ²⁾

Toen in datzelfde jaar 1875 de dochter als schrijfster debuteerde, was deze opvatting van kunst misschien zelfs een *aanleiding* tot het

1) C. W. Opzoomer, Losse Bladen, 1887, III 3—29. *De Kunst uitdrukking der Waarheid*.

2) Losse Bladen III 203—254. *Het Wezen en de Grenzen der Kunst*.

schrijven, maar zeker een belangrijke *inleiding* tot de bellettrie. „Het is niet genoeg”, vermaande de vader, „dat gij u goed weet uit te drukken; zorg, dat wat gij uitdrukt ook waard is dat wij er op letten. Gij wilt door uw kunstgewrocht tot ons spreken, heb ons dan ook iets te zeggen. Heb eerst goede gedachten, tracht dan ze goed weer te geven”. ¹⁾ En dan oreerde hij verder: men moest naar de Grieken zien, bij wie de hoogste gedachte de schoonste uitdrukking heeft gevonden. Kijk naar Shakespeare, naar Goethe en Schiller! Hun meesterstukken zijn in het belang van gedachten geschreven. ²⁾

Adèle knikte instemmend, ze voelde haar roeping, ze zou de theorie van haar vader in practijk brengen. Dat heeft ze toch zeker niet kunnen inzien, hoe in Opzoomer's theorie de stelling, dat kunstgevoel een kenbron, kunstgenieten kennen, en kunst waarheid is, het vitium originis was. ³⁾ Neen, juist geest, gedachte, gedachte, geest, daar kwam alles op aan, er was nu vaak genoeg op gehamerd. Het jonge meisje, dat van de Duitse kostschool terugkeerde, had van de geprezen voorbeelden de Duitse meesters het dichtst bij de hand. De twee Duitse drama's, waarmee ze haar schrijversloopbaan begon, verbaasden dan ook vooral door het soms verrassend rijpe denken, door de rijke schat van fraaie gedachten, zoals een bewonderaar zich uitdrukte. ⁴⁾ En als ze hierna zowel van de vreemde taal als van de vorm van het drama afstand deed, moest wel de reden hiervan weer in hetzelfde inzicht gegrond liggen, dat de gedachte in de roman rustiger, onbeprekter en veelzijdiger kon worden uitgewerkt dan binnen het korte bestek van het drama. De historische roman bood aan de geschiedkundig zo geïnteresseerde schrijfster de mogelijkheid om tegen een werkelijke achtergrond van werkelijke gegevens in haar helden de idealen van haar eigen geest te laten leven. Of al de figuren, die op het toneel kwamen, feitelijk hadden geleefd en gehandeld en juist in die verwikkeling van gebeurtenissen aan de strijd des levens deelgenomen, dat was geheel onverschillig, had Wallis van haar vader geleerd. ⁵⁾ Zij voerde daarom geregeld naast de historische personen „kinderen van haar fantasie” ten tonele — in de eerste roman b.v. Hélène van Vredenburg, Reinout van Meerwoude, Edward Melville — en juist dezen

¹⁾ Losse Bladen, III 215.

²⁾ Losse Bladen, III 216.

³⁾ H. van der Grinten, *Nederlandsche Aesthetica in de negentiende eeuw*, 1947, bl. 139.

⁴⁾ Noorden Zuid 1888, (bijlage De Bibliotheek) bl. 123.

⁵⁾ Losse Bladen, III 135.

vertegenwoordigden of althans accentueerden een „idee“, een facet van *het* ideaal van de kunstenaars. Wanneer we het volgend jaar in haar verhandeling over *De Twijfel in het Drama* van Wallis zelf de opvatting vernemen, dat de twijfelaar geen eigen persoonlijkheid heeft, want „hij is de slinger die niet weet welk uur hij zal aanwijzen, hij brengt geen element van handeling, op zijn hoogst dat hij als denkend element naast de handelende figuren kan optreden“, ¹⁾ dan verklaart zij het hiermee ongewild, maar duidelijker dan iemand anders het kon, dat Reinout de hoofdpersoon in haar werk werd, omdat hij de schrijfster gelegenheid gaf om te *denken*. En weer het jaar daarop legt ze de nadruk op de hoofdzak van haar kunst, als ze van een Zweedse dichter getuigt: „Hij miste het eerste gegeven dat de behandeling van groote historische onderwerpen vraagt, hij was geen gedachtenpoëet“. ²⁾ De nauwkeurigheid van geschiedkundige feiten of gebeurtenissen mocht derhalve gerust wijken voor de beschouwing.

Il faut juger des écrits d'après leur date. Wallis' eerste roman behoorde naar de tijd en de geest nog tot de periode der Nederlandse letteren van vóór 80. In die tijden was de letterkunde een edele liefhebberij voor de hogere standen, voor aristocraten, die te Leiden of te Utrecht studeerden. ³⁾ Voor deze kringen, waaruit toen ook de gezagdragers in de literaire critiek zo goed als alle voortkwamen, leek het Utrechtse wonderkind een openbaring vol rijke beloften. Dat was het ook, waarom een Allard Pierson, dankbaar leerling en vurig vereerder van Opzoomer, aan deze roman terstond een uitvoerige karakterstudie wijdde, waaruit grote waardering sprak. Adèle's vader had bij kennissen, stellig met innerlijke voldoening, *In Dagen van Strijd* als een proefschrift van zijn dochter aangediend. In dat kader van die koele idealistische of beter intellectualistische kunst had de jonge Wallis een opmerkelijk specimen geleverd, en als zodanig kunnen we het succes begrijpen, zelfs waar-deren.

Doch als het gaat om kunstgenot, als we nú haar eerste roman nog eens gelezen hebben, moeten we zuchten: wat een geleerdheid! We ontkomen niet aan de stemming, alsof de dochter van de hoogleraar hier telkens iets laat zien van het knappe schoolmeisje, dat bij elke

¹⁾ T. D. 96.

²⁾ Z. P. 218.

³⁾ Herman Robbers, *De Nederlandsche Litteratuur na 1880*, 1925, bl. 17.

gelegenheid haar les moet opzeggen, om haar kennis te vertonen. Bladeren we nog eens het boek door, het valt ons direct op, hoe weinig voortgang er zit in het verhaal. Welhaast de helft van het aantal hoofdstukken begint met een algemene opmerking of een langere beschouwing, soms zó lang dat we vergeten een roman te lezen en denken een excerpt van een of ander tractaat voor ons te hebben. Zo begint er een hoofdstuk met deze overwegingen:

„Men neemt bij vroeg rijpe, somber gestemde gemoederen meestal aan, dat bittere ervaringen den loop hunner natuurlijke ontwikkeling verstoorden. Ze moeten een misplaatste liefde gekoesterd hebben, hun vrienden verlieten hen, teleurstelling bezwaarde de eerste schreden die zij op het pad des levens zetten, en vandaar dat ontijdige ernst zich van die harten meester maakte. Het is te zeer gewoonte de vorming van het gemoed aan eigen indrukken toe te schrijven, om te kunnen aannemen, dat geen vijandige hand steenen op het pad behoefde te werpen, waarop de jeugdige voet struikelde, en dat de ondervinding van anderen zulk een somberen trek in het jonge gelaat teekende. Voor de meesten zeker zou het onmogelijk wezen te denken, dat zij bijna geheel kopie zijn, de kopie van hun boeken en nog meer van hun levende omgeving, en dat hetgeen zij door leering weten veel meer is, dan wat eigen schepping in hen heeft voortgebracht. En toch is juist het gemoed in hooge mate zulk een spiegel van vreemde beelden. De loop der eeuwen heeft het gevoel met geen enkele nieuwe eigenschap verrijkt; liefde en haat, hoop en vrees, zij spreken nog de taal waarin zij altijd gesproken hebben; en terwijl de gedachte werkt en wisselt, terwijl zij, gelijk alle wisseling doet en alle stilstand belet, gedurig afbreekt en opbouwt, zijn de vormen van het gevoelsleven steeds dezelfde gebleven. Vandaar dat het denken oorspronkelijk is, want het wordt uit den geest zelf geboren, de aandoeningen van het gemoed daarentegen ook door een vreemd voorbeeld gewekt kunnen worden, want het spreekt niet in individueele klanken; en zoo kan het zijn wat men met de uitdrukking van gerijpt aangeeft, zonder van de werkelijkheid nog iets geleerd te hebben.”¹⁾

Dit professorale betoog eindigt met het nuchtere zinnetje: „Ook hier was dit het geval”, en nu volgt pas de langdradige beschrijving

1) I. D. S. II 134v.

van iemands karakterontwikkeling, waarvoor die inleiding vrijwel overbodig mag heten.

Wanneer de beeldenstorm is losgebroken, wijdt Wallis, voordat ze de reacties hierop beschrijft, eerst een algemene beschouwing van enkele bladzijden aan het wezen van de wraak. ¹⁾ Zo'n gebeurtenis als de beeldenstorm geeft haar meteen de schone kans om weer haar geschiedeniskennis uit te stallen in uitvoerige verhalen, soms acht tot tien pagina's lang, die eerder in een leerboek thuis horen. ²⁾ Een ander maal weer, als het onderhoud tussen de personen juist vlot — laat het dan ook overdreven omslachtige gesprekken zijn —, wordt het plotseling afgebroken, want nu gaat Wallis zelf even haar mening er aan toevoegen, liefst met wijze opmerkingen doorvlochten. Als er dan een heel stuk verder opeens weer iemand uit het boek begint te spreken, moeten we eerst terugbladeren om de plaats te vinden waar dit antwoord dient te worden aangeknoopt. ³⁾ Deze hebbelijkheid om het verhaal storend te onderbreken met verheven gedachten, wordt nog vervelender, omdat die beschouwingen zo regelmatig op dezelfde wijsneuzige manier beginnen. We nemen het eerste deel en noteren willekeurig van bl. 150 af: „er zijn tijden, waarop.....” (bl. 153), „er was in zijn oogen iets, dat.....” (bl. 155), „er zijn spelers, wier.....” (bl. 164), „er zijn lippen, die.....” (bl. 164), „er zijn menschen, die.....” (bl. 170), „er is iets heerlijks in.....” (bl. 180), „er bestaat een eigenaardige schaduw, die.....” (bl. 183), „er zijn toch vele vrouwen, die.....” (bl. 188), „er is in elke liefde iets.....” (bl. 190), „er is niemand, die.....” (bl. 190), „er zijn weinig bankroetiers, die.....” (bl. 196), „er is misschien niets zoo pijnlijk als.....” (bl. 199). Het blijven algemeenheden, die een soort wetenschappelijke wetten bedoelen voor te stellen, zonder een bepaald verschijnsel raak te tekenen. We zeggen het wel niet te sterk: zoals Wallis telkens weer onnodige geleerdheid komt plaatsnemen, die met het verhaal weinig of niets te maken heeft, lijkt ze meermalen op een blauwkwous. Wel toont de schrijfster een stevige greep te hebben, waarmee ze alle draden van de geschiedenis samenvat en het verloop van de handeling regelt; maar die handeling blijft zo mat en langzaam en we zouden de opzet minder triomfantelijk willen zien uitkomen. Ze weet het allemaal te goed en preekt te luid.

¹⁾ I. D. S. III 95vv.

²⁾ I. D. S. I 115—126; III 1—7; 26—32; 62—76. vgl. V. I 69—74.

³⁾ I. D. S. III 7vv.; 449vv.; 477. vgl. V. I 164vv.

Haar volgende roman, trouwens al haar werk, blijft topzwaar door deze overlading met bespiegelingen. Toch is er in *Vorstengunst* een aanmerkelijke vooruitgang te bespeuren. De proporties tussen verhaal en verhandeling zijn niet meer zo volslagen zoek, de karaktertekening is duidelijk omljnd en de taal toont een betere beheersing. Wanneer we opnieuw deze tweede roman van Wallis eerst in zijn tijd plaatsen, kunnen we vaststellen, hoe de verwachtingen, die ze had gewekt, werden bevestigd. W. J. A. Jonckbloet roemde haar buitengewone aanleg als romanière en haar ongewoon diepe critiek. ¹⁾ W. G. C. Byvanck wees de lijn der ontwikkeling aan, die hij meende in deze jonge kunstenares te zien. Naast feilen die hij in haar oeuvre opmerkte, waren de verwachtingen die hij koesterde van het nieuwe werk, dat hij van haar dacht tegemoet te kunnen zien, hooggestemd. ²⁾ Een criticus die in een uitvoerig artikel de Nederlandse romans van 1880—1889 besprak, stelde een lijst samen van de historische romans uit dat decennium en liet er op volgen: De beide laatste auteurs (Wallis en Schimmel) niet meegerekend, geloof ik niet, dat een der werken van de andere genoemden zal bijdragen tot herleving van het genre, dat grafwaarts neigt. Van Schimmel en Wallis oordeelt hij, dat ze beiden uitstekende auteurs op het gebied van de historische roman zijn en beiden iets betoverends in hun talent hebben. Deze uitspraak motiveert hij voor Wallis naderhand zo: „Vóór alles heeft zij hare krachten besteed aan de uitpluizing van den binnenkant harer helden. Zij heeft elke zucht van hun ziel opgevangen, elke rimpeling van hun gevoel bespied, iedere gedachte van hen afgeluisterd, en dit alles weergegeven op zuiver artistieke wijze; daarbij overal de hulp der geschiedenis ingeroepen, waar het gold een passenden achtergrond voor het tooneel der handeling te verkrijgen. Indien ik er bijvoeg, dat deze schrijfster in de eerste plaats denkster is, doch deze verstandsrijpheid zich niet heeft ontwikkeld ten koste harer fantasie, en dat zij daarenboven de diplomatische geaardheid harer groote voorgangster, mevrouw Bosboom, geërfd schijnt te hebben, meen ik eenigszins de waarde van haren arbeid te hebben aangegeven.” ³⁾ Wanneer we hiernaast dan nog leggen de lofprijzing van Jan ten Brink, die Wallis niet slechts een nieuwe, zeer veel belovende schrijfster noemde, doch haar zelfs met Bosboom-Toussaint op één lijn stelde

1) W. J. A. Jonckbloet, *Gesch. der Nederl. Letterkunde*^B, 1886, bl. 252.

2) *Eigen Haard* 1888, bl. 630—633.

3) *Noorden Zuid* 1889, bl. 289—324.

Adèle Opzoomer
op ongeveer 30-jarige leeftijd

in fijnheid en grondigheid der psychologische analyse, ¹⁾ dan geeft ons dat toch wel te denken: de jonge leerlinge evenaart reeds haar oude, befaamde meesteres. Maar worden deze loftuitingen niet alle overtroffen door het feit, dat in een tijd, dat de Nieuwe Gidsers met vele gevestigde reputaties afrekenden — zoals van Deyssel ook met Wallis deed —, Willem Kloos toch *Vorstengunst* een belangrijk werk vond? Hij rekende het met enkele andere werken tot die, welke zeer bijzondere eigenschappen vertoonden en daarom een nieuwe periode in onze letterkunde begonnen, tenminste voorbereiden. We kunnen het ons voorstellen, dat er in Wallis goede hoedanigheden aanwezig waren, die bij een juiste ontwikkeling tot een evenwichtiger resultaat hadden kunnen leiden. Haar kracht in de karakteranalyse gaf haar naast Bosboom-Toussaint en Schimmel een bijzondere plaats onder de oudere schrijvers, doch had bij een ontvankelijk openstaan voor de vernieuwende tendenzen haar evenzeer met succes kunnen rangschikken onder de nieuwere auteurs. Deze gingen immers meer en meer hun aandacht aan het zieleleven schenken.

Dit besef van de mogelijkheden van haar talent, dat dan voorgoed in Hongarije scheen begraven te zijn, deed juist na het eerste verschijnen van haar volgend werk in het begin van deze eeuw onmiddellijk de verwachtingen herleven. Dat toen een van der Wijck, de opvolger als hoogleraar van haar vader, juichte over haar nieuwe werken, is begrijpelijk. ²⁾ Even goed als dat haar vriend R. Casimir in zijn literatuurlessen zo veel aandacht aan Wallis besteedde, dat hij, waar de indeling der letterkundige werken ter sprake kwam, Wallis' *Vorstengunst* gaf als typisch voorbeeld van een karakter- en tevens zielkundige roman. Hij noemde dan ook als de vier voornaamste schrijvers van de historische roman: van Lennep, Bosboom-Toussaint, Schimmel en in 't bijzonder Wallis. En om zijn leerlingen de analyse van een historisch treurspel voor te doen, nam hij als geschikt stuk: *Een Hongaarsche Samenzwering*. ³⁾

Belangrijker is echter, dat het opnieuw Kloos was, die ook zijn bewondering voor dit drama uitte. Want niet slechts het feit, dat hij Wallis aan zijn critisch onderzoek onderwierp in deze tijd, toen de oude kunst al sterk was teruggedrongen door de vernieuwing, veel meer nog de omstandigheid, dat hij expliciet de waarde van

¹⁾ J. ten Brink, *Gesch. der Noord-Nederl. letteren in de XIXe eeuw*, 1889, III 285—294.

²⁾ *Onze Eeuw* 1906, I 144v.

³⁾ R. Casimir, *Lessen in Letterkunde*, 1909, bl. 23, 64-65, 231-249.

haar werk aantoonde, bevestigde zijn vroeger oordeel van haar verdienstelijk talent.

Tot in de jaren vijf en twintig, zes en twintig van onze eeuw bleef de critiek nog vaak vol achting voor Wallis. Henri Borel rekende haar *Vorstengunst* nog tot 'de standaardwerken onzer letterkunde, niet om de stijl, doch om de „architectuur“, zoals hij het durfde te noemen, 1) L. Simons bleef de „concepties met een groot aanvoelen van het leven“ bewonderen; 2) Wijnaendts Francken erkende met de woorden van *De Gids* van 1883 Wallis' groot talent in de tekening van het historisch tijdperk en de personen, die „niet als abstracties of dragers van ideeën, maar als levende menschen ten tooneele werden gevoerd“; 3) Johanna Snellen was nog getroffen door „de omvangrijke geschiedkundige kennis, de aangrijpende schildering van de personen, die zielkundige diepte, de wijsgeerige levensbeschouwing en de grootsche tragiek“; 4) Prof. Prinsen beschouwde haar werk naast dat van Bosboom-Toussaint als „zuiverder van vorm, met grooter zorgvuldigheid en bewuster taalbesef geschreven“; 5) P. H. Ritter Jr. vond het ook nog de moeite waard om „naast haar historische gedocumenteerdheid en psychologisch inzicht“ te wijzen op een „belangrijke verdienste“, „haar zeldzaam-verzorgde stijl“. 6)

Deze laatste uitingen van bewondering, die in hoofdzaak worden ingegeven door de piëteitsvolle nagedachtenis van de pas overleden schrijfster, zijn als een wegstervende naschijn van haar glorie. Hier-na verdwijnt de aandacht voor Wallis. Slechts de een of andere geschiedschrijver der letterkunde vermeldt haar nog terloops als een vergeten grootheid.

Hoe zal naast zulke oordelen, die min of meer op waardevolle verdiensten, althans voor hun tijd, hebben gewezen, onze waardering van vandaag zijn? Volstrekt niet eensluitend met al deze loftuitingen.

Vorstengunst heeft verdienstelijke elementen: het behandelt een periode van historisch belang, het houdt geregeld een intellectueel peil, het levert figuren met sprekend karakter, het bevat vooral

1) Het Vaderland 28 Dec. 1925.

2) N. Rott. Crt. 28 Dec. 1925 Av.

3) Morks' Magazijn 1926, bl. 136.

4) Hand. Mlj. Ned. Lett. 1925—1926, bl. 116.

5) De Groene Amsterdammer no. 2535.

6) Utrechtsch Prov. en Sted. Dagblad 3 Jan. 1926, Letterk. Kroniek.

beschouwingen, die te denken geven. Maar één ding mist het en dat is leven. Het heeft geen leven, omdat het uit andere boeken geleerd en niet uit de werkelijkheid gegrepen is. Onze eerste indruk wordt dan ook bevestigd, dat Adèle, van jongsaf gewend om met haar geleerde vader te spreken, doorlopend examen doet. En het is een schitterend examen, maar het is niet meer dan een examen, dus tentoonstelling van verzamelde kennis. De spontane bezieling komt bij de knappe bewerking tekort. Dit boek is opnieuw, even goed wat de handeling als wat de karaktertekening aangaat, naar vaste karakterschema's geknipt, die niet minder abstract dan bekend zijn. Daardoor doet het verhaal als uiterst correct confectiewerk aan. Het bloedeloze valt bijzonder op, wanneer we *Vorstengunst* vergelijken met een roman als *Stephana Schwertner* van Enrica von Handel-Mazzetti, die ook in de nadagen van de Hervorming speelt. Meesterlijk is hier de historische stof in een monumentale opbouw gevat, prachtig geornamenteerd door de locale kleur, krachtig is de taal voor de hevigste passie, maar ontvankelijk ook, misschien met een lichte zweem naar het pathetische, voor de tederste ontroering. Of confronteren we Wallis met Sigrid Undset in een werk als *Christin Lavransdchter*, dat ook Scandinavië tot toneel heeft. Deze beide buitenlandse schrijfsters staan zeker niet beneden Wallis in historisch perspectief, maar ze staan ver boven haar in dramatische visie.

Misschien nog beter, ook om een mogelijk verwijt van anachronisme te ontgaan, plaatsen we Wallis naast haar leermeesteres, mevrouw Bosboom-Toussaint. In *Dagen van Strijd* stond sterk onder invloed van *Het Huis Lauernesse* — we zullen het ten overvloede nog aantonen —, maar ook kan men *Vorstengunst*, waarin Wallis zich van te directe navolging van haar voorbeeld had weten los te maken, met de historische roman van Toussaint vergelijken. *Het Huis Lauernesse* en *Vorstengunst* waren beide jeugdwerken; de schrijfsters waren bij het verschijnen ervan zes en twintig, respectievelijk zeven en twintig jaar. Eerstgenoemde roman laat een Paul van Mansfeld als Luther's leerling uitgaan van Wittenberg naar Nederland en behandelt de godsdienststrijd; ook het andere boek doet een Göran Person als Melancthon's leerling uit Wittenberg naar Zweden vertrekken, doch beweegt zich in de staatkundige strijd. Hiermede is de sfeer der twee werken verschillend en door het contrast typerend. Wallis tekent een fanaticus, die tegelijk opportunist is; een mens die zijn verstand de uitsluitende zeggingsmacht geeft, wat hij zelf ook in zijn laatste uur erkent:

„Op dit oogenblik voelde hij niet de nabijheid van den dood, niet de verschrikkingen des stervens, alleen den vollen, warmen polsslag des levens, dien hij gedurende zooveel jaren met ijzeren wil onderdrukt had”. ¹⁾

Toussaint schildert bij voorkeur edele apostelfiguren als een Paul, een Gideon, een Delftse Wonderdokter of een Graswinckel. Heel anders klinken daarom de woorden van de stervende Paul van Mansfeld:

„Ik wilde zoo gaarne weten, dat ik geenerlei grimmigheid noch smarte achter mij laat. Ik heb altijd naar liefde getracht met allen”. ²⁾

Wie van beiden is tenslotte menselijker en werkelijker: de „philosophische” Wallis of de „evangelische” Toussaint?

Wallis voelt zich boven de rechtzinnige Toussaint uit, zoals Prof. Opzoomer zijn Leidse leermeesters ontgroeide. Het is een soort wijsgerig empirisme, waardoor de dochter zich op het voorbeeld van de vader laat leiden, wanneer ze niet alleen goed en kwaad in elke persoon gemengd ziet en de zedelijke norm in het subject verlegt, maar ook de held door zijn waan laat ondergaan. De orthodoxe Toussaint wil het Woord verkondigen, de liberale Wallis namens eigen ervaring getuigen; de eerste heeft een stichtelijk, de tweede meer een leerzaam spraakgebruik; de een geeft de goddelijke Openbaring, de ander mensenkennis.

We moeten hier uitvoeriger stilstaan bij een bijzonder aspect van Wallis' werk: de sombere stemming, die overal overheerst. Haar verzekerdheid als auteur is even groot als haar opzichtig tentoongestelde twijfelzucht. Het heeft iets weg van een werkprogram, dat de schrijfster onmiddellijk na haar eerste roman een speciale verhandeling geeft over *De Twijfel in het Drama*. Huet, die er terstond op reageerde, kon zich voorstellen, dat iemand, die schrijven zou over de twijfel in de roman, *In Dagen van Strijd* als een model kon kiezen. Dat zou niet juist zijn, oordeelde Huet, want de schrijfster kwam immers vóór het geloof op tegen de twijfel. Hoe het daarmee dan te rijmen viel, dat de representanten van het geloof bij Wallis de zwakke, weifelachtige karakters waren, daarentegen de enige hoofdpersoon, die het hele boek door boeide, Reinout van

¹⁾ V. III 285.

²⁾ Bosboom-Toussaint's Werken, 1885—88, Het Huis Lauernesse, bl. 531.

Meerwoude, een scepticus bij uitstek was, de criticus verklaarde dat bij de jeugdige Wallis voorlopig zo:

„Zij verkeert nog in de periode dat men sommige onoplosbare vraagstukken volstrekt wil oplossen, in plaats van in hunne onoplosbaarheid te berusten, en te doen wat de geest, het hart of de hand, te doen vindt. Zij houdt het voor braver, te geloven dan te twifelen: daarom laat zij den twijfelaar Reinout een booswicht worden. Maar zij kan niet ontkennen dat er voor den twijfel veel te zeggen valt: daarom maken hare geloofshelden en geloofsheldinnen zulk een povere vertooning.” ¹⁾

Toen leek het de scepticus Huet, zeer begrijpelijk, een verschijnsel van voorbijgaande aard. Hoe zou men het ook kunnen verwachten, dat zij zo somber van nature was, zij, de dochter van de optimist Opzoomer? Met dat al heeft Huet verkeerd vermoed.

Opzoomer leek in zijn jeugdige kracht een optimist: de natuur is goed, de mens is vrij, de beschaving gaat vooruit. Maar toch was er in zijn systeem een ruime plaats voor de twijfel. Wat Adèle in haar eerste drama schreef, dat drukt duidelijk een stemming uit van de school van Opzoomer:

„Ich habe auch gezweifelt so wie Du,
Denn mit dem Denken ist der Zweifel Eins;
Und was die stille Seele fromm geglaubt,
Was in den Kinderjahren sie gelernt,
Das prüfet bald die grübelnde Vernunft,
Und löst es auf zu einem eitlen Nichts.
Da wird was einst wir glaubten uns zum Wahn,
Und mit dem Zweifel an dem Höchsten kommt
Der Zweifel auch am heiligen Gesetze,
Das nur im Göttlichen gewurzelt ist,
Und losgerissen hinwelkt und vergeht”. ²⁾

Naast zijn optimisme had de vader ook altijd voldoening gevonden in treurige romantische beschouwingen. In het album van een jong meisje had hij eens een lang gedicht gekalligrapheerd. Wat zal de jonge Adèle ook er van genoten hebben, toen ze die verzen las, die wel tot haar gericht konden zijn:

„Nog dartelt ge in den bloemenhof
Dien u des levens lente ontsloot,
Waar alles u tot plukken noodt,
Geen distel nog uw vingers trof.

¹⁾ Busken Huet, *Lit. Fant. en Krit.*, X 165—178.

²⁾ S. H. A. 59f.

Vertrouw dat lagchend Eden niet,
De rozen die de Lente u gaf;
De stormwind schudt de blaadjens af;
De kleur van 't frisch gebloemt verschiet.

Nog baadt ge u in 't genot der jeugd,
En hangt uw hart aan 't blinkend goed,
En treedt met onbezorgd gemoed
Ter feestzaal in van 's waerelds vreugd.

Vertrouw niet op die ijdelhêen,
Geen hart dat door haar rust verkreeg,
Haast maait de dood de feestzaal leeg,
En scheurt het praalgewaad van een.

Nog staart gij onbekommerd rond;
De toekomst baart uw hart geen schrik;
Geen zorg verdonkert u den blik,
Of dreef de lachjens van uw mond.

Vertrouw dat vrolijk heden niet;
Hoe helder ook de hemel schijn',
De stormwind kan op handen zijn;
Geen oog dat in de toekomst ziet.

Nog staat ge in 's levens vollen blos,
Gij kent de smart bij naam alleen;
Bevalligheid zweeft om u heen,
En schoonheid is uw hoogtijds dosch.

Vertrouw die kleur der wangen niet,
Dat vuur dat uit uw oogen spreekt;
De tijd komt dat u 't harte breekt,
En 't rozenrood der kaak verschiet.

Nog dartelt ge in het bont gewoel
Van liefde en vriendschap, hopeno voort;
Geen onmin die uw rust verstoort,
Gij zijt geen nijd of wrok ten doel.

Vertrouw niet op dat zoet genot;
Fluweelen banden breken licht;
En waar ge uw oogen henen rigt,
Veranderziek en wuft is 't lot.

Nog ziet ge al wat u omringt
Met liefdevolle blikken aan;
Geen wrevel doet u 't harte slaan,
Geen haat die in uw boezem dringt.

Vertrouw dat schoon der waereld niet,
Al kleurde 't ook de wangen rood,
Het is 't blanketsel van den dood,
Zij heeft de sleutels van 't verdriet." ¹⁾

Dit gedicht van Opzoomer lijkt een weerklink op Longfellow's *It is not always May*, waarvan het ook het rythme overneemt en waaraan de Hollander alleen de nodige prekerigheid toevoegt. Ofschoon het poëem pas half uit is, geven we het album aan de jonge dame terug. We zijn er immers nu van overtuigd, dat er naast de twijfel, die de „moderne" wetenschap van de vader aankweekte, door het Opzoomerse milieu aan Adèle's romantische neigingen ruimschoots stof werd geboden. Die stof vol melancholie zocht ze dus ook graag in haar lectuur, ja zij verklaart haar keuze. Want als jonge letterkundige oordeelde Adèle, dat „de zweedsche poëzie haar opwekking tot vreugde gewoonlijk in den vorm aller smart geeft, die den mensch wacht, en dat zij, om 't schoon der roos te prijzen, daartoe 't eerst op haar spoedig verwelken wijst". Als een overtuigend voorbeeld hiervan legt ze ons het lied voor van de Zweedse dichter Franzén, waarin hij zich richt tot een vijftienjarige schone. „Dans maar", roept hij haar toe, „al spoedig staat gij buiten de vroolijke scharen. Binnen kort gaat uw bevalligheid vluchten, dan verdringt u een nog jongere roos uit het daglicht. Zie in den spiegel zoolang hij u nog prijst; dien waarheidlievenden vriend zult gij ras genoeg vergeten. Terwijl gij om u heen jongelingen ziet, die voor u gloeien, zing bij uw klavier, scherts bij uw werk. Spoedig staat uit den slaaf, die u toelacht, een meester op, kinderen weenen, de wieg schommelt en 't klavier rust.

Dra met dorre borst en wang
Zult ge als vrouw ontwaken,
Zorgen roepen, zwaar en bang;
Wil uw kroon verzaken.

Rozen in de huwelijksgaard
Ach, haar dorens schrijven.

¹⁾ Manuscript in bezit van Mr. K. V. Antal de Felsögellér.

Toch nog erger: ongepaard,
Eenzaam te verkwijnen.

Leer elk oogenblik dus maar
Van uw bloei waardeeren,
Want uw schoone vijftien jaar
Ziet gij nimmer keeren." ¹⁾

Prachtig vond Adèle dit, net zo als dat romantische album-bloempje van haar papa.

En zal de zwaarmoedige aanleg van Wallis niet nog meer geactiveerd zijn door de verandering bij haar vader na 1870, toen zijn optimisme zich niet zo onverminderd kon handhaven bij het aanschouwen van zijn vergankelijke roem en afnemend gezag? In ieder geval vertoont *Vorstengunst* ons opnieuw een sombere wereld met haast geen hoger steunpunt. Zelfs de hoofdpersoon, die als idealist zijn leven begint, heeft geen idealen die standhouden tegen het laag-bij-de-grondse; en al sterft hij in de overtuiging voor een roeping geleefd te hebben, het is slechts het noodlot dat hem daartoe dreef. Woorden als *duisternis*, *donker* en *somber* komen het meest in haar boek voor. Over alles valt een *wolk* of legt zich een *schaduw* of *waas*. Een literatuurhistoricus uit die tijd veronderstelde, dat haar sombere levensbeschouwing wellicht haar oorsprong vond in haar voorliefde voor het Hoogduits. ²⁾ We kunnen dit nu juister formuleren. De oorsprong lag in haar karakteraanleg, die echter door haar milieu en opvoeding met de sterke Duitse oriëntering werd gestimuleerd. Haar voorkeur voor de Duitse literatuur wordt ons hierdoor juist duidelijk als een-voor-de-hand-liggende. Haar vader had immers in 1859 reeds als zijn mening te kennen gegeven, dat „het aan de poëzie van den 'Germaanschen volksstam eigen is, het innerlijk leven van den mensch te bezingen. Meer dan eenige andere, heeft zij een toon voor den strijd van het hart en voor den twijfel van het verstand. De wisselvalligheid van het leven maakt een diepen indruk op het gemoed, en de inspanning van den geest, om de raadsels der wereld op te lossen, bereikt haar doel niet en laat slechts een smartelijk gevoel achter. Uit vreugde leed, uit leed vreugde, dat is de grondstof van de twee groote heldenzangen der middeleeuwen, van de Nibeloengen en van de Goedroen." ³⁾ De

¹⁾ Z. P. 110v.

²⁾ W. Everts, *Geschiedenis der Nederlandsche Letteren* ⁷, z.j., bl. 347.

³⁾ *Losse Bladen*, III 111.

dochter kon zich dus terdege van het karakter van haar geliefkoosde lectuur bewust zijn. Toen zij dan ook over de twijfel schreef, herhaalde zij de uitspraak, dat „het Nibelungenlied de grootste schepping was, die de middeleeuwen op Germaansch gebied hebben voortgebracht.” ¹⁾ Maar niet alleen haar voorliefde voor het Duits, ook die voor Engelse en klassieke literatuur wordt ons in dit verband begrijpelijk. Bij haar stelling, dat de twijfel geen scheppende kracht in de dramatiek uitoefende, had ze een restrictie gemaakt. Alleen de klassieken Sophocles, Euripides en Lucretius, en later Shakespeare, Byron, Goethe en Schiller hadden het beeld van de twijfelaar gedramatiseerd. Was het niet juist hierom, dat haar belangstelling zo sterk in die richtingen ging? In ieder geval moest zo de twijfel ook een wezenlijk element van haar eigen werk worden.

Wallis had al in haar eerste roman ontegenzeggelijk mensenkennis en zielkunde bewezen, soms door een treffende opmerking, soms door een psychologische beschouwing. Raak wordt Edward's verliefdheid gevoeld, pakkend weet ze de onbeschaamdheid van een indringer binnen het huis van Meerwoude te kenmerken in zijn houding en gesprek; juist wordt Reinout's mislukt air van nonchalance uitgedrukt bij zijn bezoek aan Oranje:

„Wat hij door zijn achteloosheid had willen verbergen, verried hij er door; hij hulde zich zoo in zijn vermomming, dat de ware vormen in het strak aangetrokken gewaad uitkwamen”. ²⁾

Van een prins, die algemeen bij volk en adel bemind is, merkt ze fijntjes op:

„Hij bezat de voor vorsten zoo nuttige gaaf om een spiegel te wezen, waarin ieder de aangename kanten van zijn eigen beeld zag terugstralen, geen wonder dus dat hij dezelfde verschoonende beoordeeling vond, die menschelijke rechtvaardigheid voor elke kopie van dat beminde origineel aan den dag pleegt te leggen.” ³⁾

Zo geeft ze beschouwingen over het vermogen van de mens om leed te vergeten en zich te schikken naar de veranderingen, over de verzoenende kracht van de dood, over de smart van afscheid en

¹⁾ T. D. 68.

²⁾ I. D. S. II 70vv.; 106 vv.; 124.

³⁾ V. I 106.

weerzien. 1) Nog een beschouwing mag haar zielkundig inzicht illustreren, waar zij de krachtige overtuiging van de plicht beschrijft:

„De plicht is een sterke keten. Als men ziet hoe lichtvaardig gezondigd wordt, dan komt vaak de gedachte op, dat hij slechts een zwakke draad kan zijn; doch die zoo denkt vergeet, hoe met de zonde, die hij aantrof, alleen bewezen is dat ook de heiligste band verbroken kán worden, vergeet wat er noodig was om zoo ver te komen. Is de eerste fout begaan, de eerste scheur gemaakt, dan ja, dan wordt de band hoe langer hoe zwakker en eindelijk is hij geen band meer. Doch die eerste fout wordt niet gemakkelijk begaan; bij haar is de plicht nog een keten en strijdt het hart nog zwaar, want het moet zich afwenden van al wat het tot nog toe vereerde; het weet dat zijn oordeelen nu verkeeren moeten, want het begint andere eischen te stellen, eischen van verboden hulp en geheimhouding, het voelt dat een lang beraad aan de keus moet voorafgaan, die een nieuw element in zijn denken brengen zal: de schaamte. Er gaat veel aan het oogenblik vooraf, dat de vrije blik zich neerslaat om zich nooit weer op te heffen. Een tijd komt dat het litteeken der schuld open ten toon wordt gesteld; is er daarom geen pijnlijke wond geweest?” 2)

Maar hoe weinig weet Wallis die kennis van mens en ziel in haar personen werkelijk levend te maken! Ze geeft die geregeld in de vorm van een algemene leer. Zo overstemt ze haar figuren met nadrukkelijke sententies als kalenderspreuken, om toch vooral een profetische indruk te maken. Ergens in *Vorstengunst* beweert ze:

„Een moeder kent haar kind óf het best óf het minst van allen”

en vlak daarop:

„De tragedie der meeste levens rust op niets anders dan een misverstand.”

Weer enkele regels verder:

„Vele groote menschen zijn van gebrek gestorven, enkel omdat de bewonderaars, die hun voorhoofd bekransden, ver-

1) D. S. III 175; 449v.; 455; V. III 79v.

2) I. D. S. III 379v.

- * geten, dat zij nog iets anders dan lauweren noodig hadden." 1)

Dit verduidelijkt voldoende haar abstracte didactiek, die met „meeste” en „vele” over het bijzondere geval van een bepaalde persoon heen generaliseert. Het ontgaat haar weer als bij haar eerste roman graag in gewichtigheid:

„Er zijn van die oogenblikken in 't leven, waarop al onze verwachtingen, al onze vooruitzichten als dooden voor ons liggen, die wij begraven moeten, om daarna den last van 't bestaan weer op te nemen, met geen andere nalatenschap uit het rijke verleden dan dat graf op den bodem onzer ziel, en de nooit te begraven gedachte aan 't geen wij verloren in ons hoofd.” 2)

Zo blijven de personen in haar werk schimmen, als ze niet beter poppen heten, kunstmatig geconstrueerd en opzettelijk opgedraaid. We zien er geen enkele vóór ons bewegen. De schrijfster laat ze bepaalde stellingen uitspreken, liefst nogal plechtige sententies, waarin ze haar mensken en levenservaring bedoelt ten toon te stellen. Maar leven, een eigen leven met echte hartstochten hebben ze nauwelijks. Vlees en bloed zijn deze aangeklede begrippen vreemd, die altijd zo'n hoogdravende taal laten horen, alsof ze een rol van buiten hebben geleerd. En het wordt belachelijk, als er soms een pop optreedt, die een verkeerde rol schijnt te gaan opzeggen. Als Frank, de dertien- of veertienjarige zoon van de kettervervolger Viale, toevallig in gezelschap komt van een als predikant rondtrekkend Hugenoot, begint de jongen zonder omhaal het gesprek:

„Geloofst gij, dat het zonde is, gelukkig te zijn?”

Zonder enig teken van verbazing antwoordt de man:

„Ons leven werd tot arbeid, niet tot ijdele vreugd bestemd.”

En Frank weer:

„Maar zou God het zoo schoon gemaakt hebben, als hij niet wilde, dat wij het genieten zouden? is het geluk niet ook een geschenk van hem?”

't Is of Wallis de tegenspeler wil suggereren, dat de jongen heus geen verkeerde rol heeft gekozen, doordat ze vervolgt met deze geruststelling:

1) V. III 92, 94.

2) V. III 185.

„De vraag was zoo eenvoudig, zoo kinderlijk bijna, en' toch trof zij den strengen man, die elk dogma zegevierend bestrijden kon."

De Hugenoot voelt zich terstond op zijn gemak. Er is geen vergissing in het spel, hij kan met zijn rol doorgaan.

„Zijn antwoord klonk zachter dan voorheen. „Gij zijt nog te jong, om reeds te verstaan, tegen welke vreugde ik strijd; wanneer gij ouder zijt, zal het leven zelf in al zijn bittere gevolgen u leeren, wat het geluk waard is, dat deze wereld schoon noemt, en gij zult den inhoud zien, waar gij nu slechts den vorm kent."

Ieder ander kind van die leeftijd zou bij zo'n antwoord met open mond zijn blijven staan, niet ons wonderkind.

Frank zag hem medelijdend aan. „Gij hebt zeker veel smart ondervonden?" ¹⁾

Dit is pas het begin van een onderhoud, waarin menige volwassene de kleine jongen niet zou hebben geëvenaard. Opnieuw blijkt hier: Wallis zelf is nooit kind geweest, ze mist het spontane, directe, eenvoudige, dat we naïef noemen. Daarin ligt immers iets fris en bly, waardoor een kind pas natuurlijk aandoet.

Die cerebrale aard van Wallis spreekt ook in het kunstmatige van haar beeldspraak, die zich bij voorkeur beperkt tot vergelijkingen met *knoppen*, die al of niet bloemen worden, *zaden*, die ontkiemen of verdorren, *bekers* van vreugde of smart, *stempels*, die door iedereen op van alles worden gedrukt, of dergelijke afgesloten uitdrukkingen. Een verrassend beeld is zeldzaam evenals een pakkende beschrijving. Ze ziet alles door haar geheugen op haar begrip geprojecteerd. Het lijkt te veel op gemaakte bloemen, die men altijd bij de hand kan hebben. Tot vervelens toe zet ze bij de gewoonste of de gekste dingen bloemen neer: de bloem van de schoonheid, van de liefde, het geluk, de verwachting, de bloem met de bekende adder, zelfs de bloem van de waanzin. ²⁾ Maar laten we zo'n uitgewerkte beeldspraak van *de bloem* eens volgen. In dit geval stelt de bloem Karin, de schone boeleerster van koning Erik, voor.

„Opgegroeid in ontbering en onreinheid, tusschen giftplanten en onkruid, nooit door de zorgende hand van liefde en ervaring geleid, zoo was de bloem vroeg geknakt, maar toch

¹⁾ I. D. S. II 320vv.

²⁾ V. I. 132.

een bloem was zij gebleven, al groeide zij ook aan den rand van een afgrond op de naakte rots, waarin zij al haar wortels geslagen had. Het waas der onschuld was weggevaagd, maar dat van oneindige liefelijkheid rustte nog altoos op de schoone, ontwijde lelie.

Helaas, dat Erik niet voelde hoe pijnlijk de teere lelie haar witten kelk boog onder den verzengenden adem der woeste vreugd, die over haar heen ging." ¹⁾

Dit voorbeeld mag wel voldoende zijn om het niet aanschouwelijke, maar op papier geconstrueerde of liever gecopiëerde van haar beelden te bevestigen. Zoals men van Prof. Opzoomer had beweerd, dat hij één en al „schitterende oppervlakkigheid" was, ²⁾ zo liet zich ook Wallis door een gevaarlijk gemak van schrijven er toe verleiden om woorden en nog eens woorden te geven in plaats van wezenlijk gehalte. Telkens komt het *Ioden gewicht*, dat op een persoon drukt, terug evenals de *vleugels* en *vuur* en *ijs* en andere gemeenplaatsen. Het zou te saai worden die alle hier te gaan vermelden, maar we bladeren enkel haar beste grote roman *Vorsten-gunst* eens door. Gemakkelijk kunnen we tientallen keren lezen, hoe Wallis haar personen *een blos op de wangen* legt of *de wangen zich laat kleuren*, hoe vaak er *een glimlach om de lippen speelt* of *de lippen plooit*, hoe akelig *een rimpel het voorhoofd* of *de mond krult*, hoe dikwijls ze bij haar vivisectie ons op *de bodem van hart* of *gemoed* laat zien, hoe beklemd we ons zelf voelen, als we telkens tegenover *een geprangde borst* staan, hoe de schrijfster altijd opnieuw wil schoolmeesteren door plechtig *het boek des levens*, *het boek der natuur* of *het boek des geheugens* open te slaan, hoe het prekerig aandoet, wanneer er weer plotseling *een stem in het binnenste* begint te spreken. Te meer is dat opvallend, omdat Wallis de gewoonte heeft om zo'n cliché, dat ze eenmaal gebruikt heeft, liefst op de volgende bladzijden te herhalen, alsof ze een originele vondst had gedaan. In ieder geval geeft ze enkele variaties op dezelfde gedachte. Een zieke op haar sterfbed zinspeelt drie maal kort na elkaar op de dood:

„Ik hoopte, dat het leven zelf eindigen zou."

„ik kon niets wenschen, als mijn oogen spoedig voor altijd te mogen sluiten."

¹⁾ V. III 116.

²⁾ J. van Vloten in *De Levensbode* 1866, II 57.

„ik zweeg zoo, omdat ik meende toch nooit tijd van spreken te zullen hebben.” ¹⁾

Dat het boek met winst bekort zou kunnen worden, dat de schrijfster in herhaling valt en vooral zich in ijle bespiegelingen verliest, om niet te zeggen in redevoeringen verdrinkt, beseft ze allerm minst, omdat ze erfelijk belast is met welsprekendheid. Meer dan eens heeft men haar vader daarom geprezen, doch ook bespot, zoals van Vloten het herhaaldelijk deed door af te geven op „dat preekerige dat altoos meer of min in den Utrechtschen hoogleeraar heeft gestoken” of zoals Schaepman ironisch betuigde, dat Opzoomer „in-nemend en mooi” sprak. ²⁾ Zijn opvolger als hoogleeraar te Utrecht dacht er zo over: „Zuiverder, schooner Hollandsch dan van zijne lippen vloeide, kan men niet hooren. Zooals de rozen bloeien en de leeuwerikken zingen was hij, geheel van nature, welsprekend. Hij had een buitengewone gemakkelij kheid van werken; zijn pen vloog over het papier; later, bij het overlezen, viel er niets te schrappen.” ³⁾ De schoonzoon had van zijn schoonvader gevonden: „er ist ein ausgezeichnete r Stilist und Prösaschreiber.” ⁴⁾ Een jonger filosoof schreef zelfs Opzoomer's invloed, meer dan aan zijn theorie, toe aan zijn persoonlijkheid, aan „seine für Holland aussergewöhnliche Beredsamkeit.” ⁵⁾

De statige vader moet ook op Adèle sterke indruk hebben gemaakt door zijn „zeldzame welsprekendheid”. Was de dochter dus niet gepraedispon eerd tot deze academische eloquentia? Is het niet een natuurlijk uitvloeisel hiervan, wanneer Wallis' werk doordrenkt is van zulke conventionele rhetoriek?

Hoogdravend klinkt een zin als deze:

„Er zijn andere waarheden, die den geest met frissche levenskracht bezielen, die het oproer der driften stillen en de zee van den hartstocht doen bedaren, die het hart verzoenen zelfs met het lijden, aan het graf de bloem der hoop planten, en de gebogen knieën sterken om den levensweg onbezweken af te wandelen.”

En dan de volgende alinea:

„Er zijn perioden in 't leven, waarin 't goed is, dat de om-

¹⁾ I. D. S. I 67.

²⁾ De Levensbode 1865, II 154; De Wachter 1873, I 132.

³⁾ B. H. C. K. van der Wijck, Mr. C. W. Opzoomer, bl. 70.

⁴⁾ G. von Antal, Die Holl. Phil. im 19. Jhr., S. 54.

⁵⁾ L. Brûlez, Holländische Philosophie, 1926, S. 109.

standigheden zelf voor ons handelen, en wij niets te doen hebben, dan den stroom des tijds te volgen, die ons wegvoert uit de streken, waarin wij ons bevinden, met het gevoel dat ze zijn als een woestenij. Hoe dikwijls zouden wij niet medeloos neerzitten, en 't afgetobde hoofd op de eerste de beste plek ter ruste vlijen, had het lot niet zoo wijselijk gezorgd, dat er op den weg des levens geen rustplaatsen zijn."

De argeloze lezer zou niet anders verwachten dan dat dit twee gedachten waren, die „achter het blanke voorhoofd" van Wallis „klopten" — zo zou zij zelf dat hebben uitgedrukt ¹⁾ —, doch het eerste citaat is van de vader, het tweede een product van de dochter. ²⁾

We willen alleen „staren op de trekken", die ons de stijl van de dochter „verhalen". ³⁾ In de studeerkamerlucht, die we in al haar werken ruiken, voelt zij zich zo behaaglijk, dat zij bij het binnenkomen van Melanchton's studeerkamer uitroept:

„Gewijde plek, die de stemmen vernam, wier echo nog in 't leven van duizenden weerklinkt, over uw grond zijn voetstappen gegaan, die de machtigste schrede op 't pad van vooruitgang gezet hebben, die daar ooit gedaan werd; binnen uw muren is de zwakke, nietige pen een richtzwaard geworden, dat de rechten van den menschelijken geest tegen bijgeloof, onderdrukking en leugen verdedigd heeft; iets als een eerbiedige huivering voor 't groote, dat zoover achter hem ligt en hem toch zoo lang overleven zal, iets van den adem van 't machtig voorheen waait door zijn eigen klein heden, waar de nakomeling in gedachten dit oord be treedt." ⁴⁾

Person heeft echter die sfeer vol wijding niet gevoeld, hij ver trekt naar Stockholm. Bij het zien van die stad neemt Wallis de kans waar om een profetische proloog te houden:

„Hoe schoon en trotsch lag zij daar, de oude Zweedsche hoofdstad, de bruid van het Noorden, om wier bezit zooveel gestreden was. Het had lang geduurd, eer zij den bruidegom vond, die harer waardig mocht heeten, den Zweedschen koning, wiens hand haar geen luister van paarden en goud,

¹⁾ I. D. S. III 334.

²⁾ Losse Bladen, III 44; V. III 67.

³⁾ V. I 108.

⁴⁾ V. I 27.

maar de groote huwelijks-gift der vrijheid kwam brengen." ¹⁾

Hoe ontnuchterd de verstandsmens Person ook door het leven is, toch laat Wallis hem op weg naar het schavot het theatrale toppunt bereiken door hem deze woorden in de mond te leggen:

„Ik heb de zon met vollen blik in 't stralend gelaat gezien, thans is zij ondergegaan; ik heb gedorst naar den drank der heerschappij, thans is de beker leeg; ik heb gesmacht naar de vrije, frissche lucht, die alleen op de hoogte geademd wordt, zij is nachtvorst geweest; ik heb 't wapen van den strijd gegrepen, het heeft mij doodelijk gewond — en dat de zon mij bestraald, de beker mij geschuimd, de berglucht mij omwaaid en de strijd mij ombruist heeft, ik dankte er 't lot nooit vuriger voor dan thans, want ik weet nu, wat zon en levensdrank en berghoogte is, — ik voel wat zegepraal wezen zal." ²⁾

Dit is toch geen taal meer uit het werkelijke leven, laat staan van een gepolijst politicus. Zo kan wel een jong lyrisch dichter de hevigheid van een eerste smart uitzingen, zoals we het ook kunnen lezen in het Hongaars gedicht, dat Wallis voor ons vertaalde:

„Gij waart mijn bloem, maar ééne bloeide mij,
Gij zijt verwelkt: dor is en leeg mijn leven,
Gij waart mijn zon, uw stralen zijn voorbij,
Gij zonkt ter kim, nacht komt me omgeven.

Gij waart de vleugel, die omhoog mij droeg,
Gij zijt verlamd, 'k kan niet meer opwaarts streven;
Gij waart de gloed, die in mijn polsen sloeg,
Gij zijt verkild: bevrozen is mijn leven." ³⁾

Als Wallis een prozaïsch nuchterling in het gezicht van de dood zo laat spreken, heeft ze dat zelf niet doorvoeld of althans haar gevoel opgeschreefd.

En was dit slechts een enkele keer, dat Wallis zich zo opwond, we konden het begrijpen. Neen, haar schrijfkunst zwelt onophoudelijk van die toneeltaal. Iedereen spreekt even bombastisch, zij het de koning, de hofbediende of het volk. Een Nils Sture, de lucht-hartigste jonge edelman aan het Zweedse hof, is een andere man

¹⁾ V. I 69.

²⁾ V. III 301.

³⁾ H. P. 14v.

geworden na zijn bittere ervaringen. Als hij alleen is met de koning, komt het tot een rondborstige uitspraak. Nu kan er weer eens klinkend toneel gespeeld worden. Nils moet dus recht gaan staan en mag de koning toespreken:

„Uw eigen grootheid vertrapt gij in 't stof, waaruit gij de gunstelingen kiest wier nabijheid reeds u veroordeelt, en gij hebt nog iets anders aangetast als u zelf, het ideaal hebt gij vernield. Een onwaardig vorst onteert geheel de vorstelijkheid, het purper is ontheiligd, waar het de vlekken der schande dekken moet, gelijk het hier deed — o dat het die slechts had kunnen verbergen!" ¹⁾

Waarom niet, vindt Wallis, waarom geen toneel in summo gradu? Als de personen uit het boek niet meer declameren, zal zij zelf die taak overnemen. Zo worden naast de gesprekken ook de beschrijvingen voordrachten. Toen koning Erik door ieder in de steek werd gelaten, bleef alleen zijn geliefde, Karin, hem trouw. Hij las dat terstond uit haar eerste oogopslag bij het weerzien.

„O zachte oogen, nog altijd vol liefde, vol eindeloos geloof op hem gevestigd, niet in pijnlijk brandende schaamte weggekeerd, — zagen zij niet hoe schuldig hij was? Neen, zij zagen het niet. Zij hadden het bloed, dat aan zijn handen kleefde, niet huiverend waargenomen, niet gebeefd voor het spooksel der zinneloosheid, dat haar uit zijn holle blikken aangrijnsde, zij zagen alleen het gelaat, dat voor hen de zon was, zonder welke zich geheel de aarde in duisternis hulde." ²⁾

Wat ons daarbij nog telkens verbijstert, is de plechtstatige herhaling, die een bladzijde zo geschikt maakt tot een voordracht en ze tevens zo ruim vult. Het is alsof Adèle's declamatorisch talent, dat ze immers geregeld met haar vriendinnen oefende, bij het schrijven thuis op haar rustige kamer keer op keer ontwaakte. Wanneer ze goed op dreef was, wist ze van geen ophouden. Men moet de ademtechniek degelijk beheersen om een stuk als het volgende vloeiend voor te dragen:

„Hij stond daar zoo *jong*, zoo zorgeloos, een beeld van zijn leeftijd in diens volsten, lachendsten vorm. Geheel de *rijke* inhoud van 't woord *jong* scheen hem geopenbaard, en hoe

¹⁾ V. III 125.

²⁾ V. III 188.

oneindig *rijk* is die niet! *Jong! zalig woord* waar het niet alleen de jaren telt, — *waar* ook het hart *jong* is, *waar* de gedachten *nog geen* twijfel geworden zijn, en de oogen *nog geen* verleden, enkel *toekomst* zien, een *toekomst*, stralend als de illusie, niet verdonkerd door de schaduw der herinnering. *Zalig woord*, *waar* de dagen *nog* zoo helder zijn als een frisch opkomende morgenstond, *waar* de nachten enkel gezonden, ongestoorden slaap kennen of droomen van *nog* ongenoten vreugd, die het licht van den ochtend, welke ze brengen zal, met blijde spanning doen begroeten, — *waar* de hoop *nog* zoo eindeloos en de vrees zoo gering is.

Gelukkige jeugd, o dan is ze *de tijd*, waarin de zorg nog geen rimpels in het voorhoofd grift, en het genot zijn heldersten glimlach plooit; *de tijd* die het hart in zijn reinste, warmste liefde voelt kloppen, *dat* onervaren hart, *dat* zooveel wijsheid ontdekt in gelukkigen onzin, en *iedere* waarheid een op te lossen geheim, *ieder* heil een te vinden goed acht; *de tijd*, *wanneer* geen zelfzucht de vreugde besmet, die voor het duister van zorg en kommer terugschrikt, *wanneer* *elke* lach een recht, *elke* traan een onrecht is, tegen 's menschen schoonste dagen gepleegd. *Gelukkige jeugd*, welk een lieflijk, weeldevol bezit kan zij zijn, en hoe wreed is het, *dat* zij voor *zoovelen* dit niet was, *dat* er *zoovelen* zijn van wie men de vruchten des zomers vraagt, en *die* nooit het voorjaar des levens smaakten, *die* zelfs niet genoeg van de lente kenden, om haar te verstaan, waar zij in anderen bloeit." ¹⁾

We zijn nu wel zo thuis in deze toneelwereld, dat we op de zonderlingste effecten kunnen voorbereid zijn. Op gevaar af overdadig te worden, durven we besluiten met een toppunt. De liefde van de schone Sophia Swante voor Nils Sture was niet bestand geweest tegen beproeving. Luister nu met spanning, waar Wallis ons weet te verhalen, hoe de natuur hierop reageerde:

„Zij had hem bemind — in 't schoone park van Hörningsholm, waar de rozen bloeiden, waar de vogels van geluk en liefde zongen en waar in de blauwe, grondellooze diepte de harp van den stroomgod juichte, maar de rozen, die er toen bloeiden, waren lang verwelkt, de vogels waren weggevlucht voor de koude des winters, en als zij terugkwamen, dan zou hun zang toch slechts van schande en droefheid kunnen ver-

1) V. II 125v.

halen, en de stroomgod vierde niet meer met jubelend lied de zaligheid der aarde, waarnaar hij verlangend uit de diepte had opgezien, hij legde de harp neer, die maar ééns van trouw en teederheid klinkt, en borg 't hoofd in den sluier der golven, dankbaar dat haar wateren niet bitter waren als de tranen der menschen." ¹⁾

Men neemt het de jonge Nicolaas Beets terecht kwalijk, dat zijn gevoel zo vals was, dat hij de Spaarnegod voorschreef, tranen te mengen met het water van de Haarlemse rivier, daarna in damp en mist zijn met riet gekroonde hoofd te verbergen en in die afmatende houding aan de golven het vrolijke klateren langs Haarlem's wal te verbieden! ²⁾ Veel meer is zo'n ongerijmdheid bij de oudere Wallis — nog wel in 1883 — misplaatst. Hoe moeten we zo'n onmogelijke gedachte noemen? Dit is toch wel de zuiverste Kitsch, evenals enige bladzijden verder de weelderige haren, die een mantel zijn voor de mooie vrouwengestalte, die een lelie is, bij de ogen, die viooltjes zijn; ³⁾ of de brieven als bloemen, die een afgrond dekken met de onvermijdelijke adder! ⁴⁾

In deze theatrale kallilogie is vanzelfsprekend de allegorische personificatie op haar plaats. Adèle gebruikte die met des te groter gerustheid, omdat vader het nu eenmaal weer had goed gevonden. Professor Opzoomer had de kunstenaar gewaarschuwd voor het gevaarlijke genre der allegorie. „Wij hebben”, zo luidde zijn betoog, „een menigte algemeene begrippen of ideeën, b.v. de kunst, de liefde, de deugd, de hoop, die voor de ouden goden waren, wezens, voor wier afbeelding de menschelijke vorm geoorloofd, zelfs noodzakelijk was, maar die in onze dagen niets met een persoonlijk bestaan gemeen hebben. Stellen wij ze toch als personen voor, dan is het wat men persoonsverbeelding noemt. In de poëzie is zij alleszins geoorloofd. Wie zal uitdrukkingen wraken als deze: de liefde vaagt met reine hand de nevelen weg van het verdriet; of: de deugd wijst ons bestendig vooruit, naar onze bestemming? Maar dan is ook de idee vooraf genoemd, en daarom is het beeld verstaanbaar.” ⁵⁾

Dankbaar profiteerde Adèle van dit verlot, al te gretig zelfs, zodat we in haar werk weinig kunnen lezen zonder te stoten op dingen

1) V. III 49.

2) Anton van Duinkerken, Het Tweede Plan, 1945, bl. 149.

3) V. III 56v.

4) V. III 75.

5) Losse Bladen, III 26.

met menselijke eigenschappen. De voorbeelden, die vader had gegeven, vond ze zeker wel zo interessant, dat ze die ook graag gebruikte. Al terstond in haar eerste roman „legde de dood de hand op het voorhoofd van de zieke en nam de adem van hare lippen”. ¹⁾ Dit leek Wallis zo aardig gedacht — we hadden bijna geschreven: gezien, maar heeft ze zich wel ooit een beeld gerealiseerd? —, dat die hand van de dood nog vaak mond of ogen mocht sluiten of de hand der smart „zich verouderend neerleggen op de bloeiende jeugd.” ²⁾ Hoe propvol personificaties haar boeken zitten, we konden dat bewijzen met een optelling, die een bedrag in de honderden zou opleveren, maar we maken er ons vlotter van af door de eerste bladzijden van *Vorstengunst* nog eens door te lezen. Wij bevinden ons op een donkere voorjaarsdag in Wittenberg. Al direct beginnen de takken der bomen te „*stenen* voor den guren wind”, die er ons aan *herinnert*, dat de winter nog een *geduchte vijand* is. De huizen in de nauwe straten zien slechts zelden iemand voorbijspoeden; de felle windvlagen *bewijzen* immers, dat iedereen graag binnen blijft. In de *jeugdige* universiteit van dit stadje was de *polsslag* der wetenschap sterk geweest. Bij de lessen van Melanchton *ving* het heden nog een laatste glinster van 't licht uit die vervlogen tijden op. Zijn hoorders luisterden stil naar de woorden, die „*den bezielenden geest* van een tijd *ademden*, voor hen reeds in het groote graf van 't verleden *neergedaald*”.

Wil men zich de moeite getroosten, men kan de vreemdste vondsten doen:

„De magazijnen waren tot op den grond toe neergebrand, en uit hun rookend overschot steeg de bleke gedaante van den honger dreigend omhoog.” ³⁾

Bij deze beschouwing van Wallis' geest en stijl wordt het ons begrijpelijker, dat de jonge meester van de „woordkunst”, Lodewijk van Deyssel, de stylist die zocht naar de grootste originaliteit, zich gruwelijk moest ergeren bij die opeenhoping van conventionaliteiten. Toen deze criticus een overspannen liefdesverklaring aan een eenvoudig meisje las, waarvan we hier alleen de aanhef citeren:

„Wat ik in u bemin? wat bemint de dorstende in 't water dat hem laaft? wat bemint de moede in de plek waar hij rust vond? wat bemint de twijfelende in 't eenige waaraan hij ge-

¹⁾ I. D. S. I 88.

²⁾ I. D. S. I 339; III 474, 490; V. I 81, 165, 188, 208, 215; III 25.

³⁾ V. III 250.

looft? zeg 't mij, en dan hebt gij ook gezegd, wat ik in u bemin. 'Zie Geertruid, het is mij of ik weer kalm en vredig word, gelijk ik 't in verre kindsche dagen was, als ik u aanzie; bij u geloof ik weer aan 't gebed dat ik toen bad, bij u denk ik weer dat de engelen mij omzweven, die ik aanriep, toen ik als kind voor de vervolging vluchtte — met u weet ik dat zij voor eeuwig wijken zullen", 1)

toen moet hij geschaterd hebben en schamper gespot met de opgang, die zulk een proza bij de officiële letterkundigen maakte. Enkele jaren later gaf de jonge mevrouw Antal als haar mening over de poëzie van de Hongaar Petöfi te kennen: „Men had de liefde zoo lang in hoogdravenden stijl hooren spreken, dat men zich verheugde, ook eens deze eenvoudige klanken te vernemen". 2) Waarom hield haar eigen werk dan zo strak aan de hoogdravende stijl vast?

We zezen reeds op de verdiensten van *Vorstengunst*, maar jammer genoeg zijn die goede hoedanigheden niet tot een gezonde ontwikkeling gekomen. Zo is er zeker spanning en deining in het verhaal, dank Wallis' begrip voor de versmelting van goed en kwaad in ieder mens, doch het wordt onwettelijk gekleurd door de plotse-linge opkomst van een deus ex machina op het beslissend ogenblik. In *Dagen van Strijd* had ons hiermee herhaaldelijk overvallen, 3) *Vorstengunst* had het meer vermeden, doch waar de gebeurtenissen een hoogtepunt bereikten, volgde de ene verrassing nog op de andere. 4)

We mochten verwachten, dat de vooruitgang, die in haar tweede roman was gebleken, zich zou voortgezet hebben, indien haar huwelijk en het vertrek naar Hongarije haar bezigheden niet zo geheel hadden verplaatst. Haar derde grote historische roman, die pas in het tweede decennium der twintigste eeuw werd voltooid, vertoont dan ook allesbehalve stijging in waarde.

De Koning van een Vreugderijk is een totaal vreugdeloos boek geworden. De schrijfster heeft haar methode gehandhaafd, ze blijft wijdlopieg en ze herhaalt nog altijd. Het nieuwe werk doet ons ouderwets aan met zijn gerekte tonelen en eindeloos terugkerende

1) V. I 55.

2) H. P. 27.

3) I. D. S. I 59 Melville; I 280 Meerwoude; II 106 Eelco; II 250 Dalvilliers; III 327 Klara.

4) V. III 91 moeder; III 119 Nils Sture; III 125 Göran Person; III 175 Karin; III 195 Sten Gyllenstierna.

gevallen. Opnieuw erkennen we, dat de compositie volledig is door-dacht, maar meteen constateren we hierbij zóveel overdrijving, dat het maakwerk doorzichtig wordt. Niet alleen komen gestorven of verdwenen personen tegen het einde weer opdagen, maar de personen denken aan allerlei woorden van vroeger terug, die meer vervuld blijken te worden dan de sprekers zich indertijd bewust waren. Die stelselmatige zienersblik telkens weer, die gewilde coïncidentie en gezochte symboliek! Menig bijkomstig geval onthult tenslotte een zinnebeeldige betekenis. Zo heeft iemand tijdens een belangrijk gesprek in zijn kamer een spin opgemerkt. Dat is dan een voorteken, waaraan we later herinnerd worden, als we horen, hoe de man verder had geleefd, stil, „bijna op de wijze dier groote spin, schijnbaar slapend, maar ondertusschen haar web al meer en meer uitbreidend”. ¹⁾

Van theatrale, we zouden haast zeggen filmische, effecten hangt het boek samen. Het sterfbed van de hoofdpersoon, waarmee het verhaal eindigt, moet bekroond worden door een verzoenende omarming van de aartsvijand; en dan laat de stervende, opzettelijk de gordijnen opendoen.

„Het warme licht van een stralenden zonsondergang stroomde als een breede zonnevloed de kamer binnen. Alles was goud, gloed, purper, schoonheid, en dit alles zag hij, hij voelde het, voor de laatste maal.” ²⁾

Het arrangement doorzien we zo helder mogelijk. Maar ten overvloede volgt nog de verklaring van het zinnebeeldige in deze voorstelling door het motto boven het volgende hoofdstuk. De geschiedenis heeft immers een uitdrukkelijke toepassing nodig. En om alle draden van de verwikkeling tenslotte in één knoop te verbinden, komt een jonge held, die midden in het gedrang de stem van zijn gestorven vader boven alles uithoort en op tijd „het fiere Vikingerbloed *toch* in zijn aderen” voelt stromen, dan zijn leven opofferen voor de moordenaars van zijn vader. ³⁾ Bij deze obligate apotheose mag het gordijn eindelijk vallen.

Ook in dit boek treffen ons meermalen menskundige opmerkingen. Als de koning op sterven ligt, betekenen de „plotseling diep wordende buigingen voor den regent”, die een hoveling vertoont, zoveel als „een geneeskundig bulletin”, terwijl een ander vleier door een

¹⁾ K. V. II 147 en III 191.

²⁾ K. V. III 329v.

³⁾ K. V. III 333.

even onverwacht „verstuikte enkel” verhinderd wordt zijn opwachting aan het ziekbed te maken. ¹⁾ De moordenaars van de koning „waren in hun dromen helden en dwepers”, maar bij de dood van het slachtoffer „zullen zij wakker worden als misdadigers”, wat al boete genoeg is. ²⁾

Intussen blijven ook hier de mensen onwerkelijk, want hun figuren zijn uit boeken, niet uit het leven gehaald. Om de machteloosheid van haar karaktertekening en figuurschildering te bedekken, drapeert Wallis zich met mythologische requisieten uit het museum: Tantalus, Pallas, Paris, Helena, Medusa, Icarus, Numa, Apollo, Aphrodite, Achilles, Charon. ³⁾ Dit lijkt tenminste diepzinniger dan te moeten bekennen, dat ze er geen raad mee wist, zoals het haar vroeger eens ongemerkt was ontvallen:

„Daar de ervaring zelden leert, hoe iemand er uitziet, als hij met het bestaan van een zijner medemenschen bijzonder weinig ingenomen is, zou het gewaagd zijn de uitdrukking van Reinouts gelaat te omschrijven.” ⁴⁾

Nog steeds lijkt haar boek pas de generale repetitie van het stuk te zijn, want vaak komt de regisseur op het toneel er aan herinneren, dat de spelers goed aan hun rol moeten blijven denken. Een „gevierde gravin” — met minder reclame kan men de personen, die in het stuk optreden, toch niet aankondigen —, Eva Helene Ribbing, schijnt een figuur te zijn, die zich niet goed in haar rol heeft ingeleefd. Ze moet er herhaaldelijk op gewezen worden, dat ze „de Aspasiarol speelt”. ⁵⁾ Zo is zelfs het kinderspel toneelachtig. Echte kinderen kan Wallis op het toneel niet gebruiken. Ze moeten wijs zijn. En dat doen ze! Een knaap behandelt een klein meisje als „zijn vrouwtje”. Voor het redden van haar bal uit de vijver stelt hij dan ook een weinig kinderlijke voorwaarde:

„dan mag ik je net zoo lang zoenen als ik wil”.

„Ik houd niet van zoenen”, zegt de zevenjarige Charlotte.

„Maar ik *wil* je zoenen; dat hoort er bij, omdat ik je man ben”. ⁶⁾

Even onecht beschrijft Wallis het dichterfeest. Zou een enkele pakkende indruk van Bellman's poëzie of een flitsende kijk op de „Mu-

¹⁾ K. V. III 294.

²⁾ K. V. III 296.

³⁾ K. V. II 24, 130, 256; III 261, 262, 268, 273, 298, 310.

⁴⁾ I. D. S. II 211.

⁵⁾ K. V. I 131, 181; II 48, 250, 252.

⁶⁾ K. V. II 84.

zenhof Haga" niet ruim opwegen tegen zoveel schoolse gegevens? ¹⁾ Wij vervelen ons, Wallis blijkbaar niet, in de Parijse salons, waar eindeloos geredeneerd en gediscussieerd wordt, liefst zo wijsgerig mogelijk. ²⁾ Aan het Zweedse hof gaat het niet anders toe.

„Het leven was daar tot een komedie geworden, waarbij al de acteurs slechts trachtten te zorgen, nooit tegelijk op het tooneel te zijn.”

Als iemand hier, om zich te amuseren, voorstelt wat definities te geven, juicht Wallis. Nu kan ze weer geleerd doen en haar gedachten geven over abstracte onderwerpen: weduwentrouw, cynisme, idealisme, geloof. ³⁾

Septimanie van Egmont zoekt liefst zelf haar rol uit: „O, als een Thomassine Spinola te kunnen wezen. . . .” ⁴⁾ Dan past het beter, dat hoogdravende redevoeringen nog altijd voor gesprekken kunnen doorgaan. Zinnen in vraag- of uitroepvorm lagen in het werk van Wallis al van den beginne opgestapeld. *Ah, ach, o, och, welnu, helaas, waarlijk, voorzeker* kunnen we uittentreuren bladzijde na bladzijde noteren. Een goedkoop effect moeten de vele superlatieven bewerken:

„één der elegantste boudoirs van Parijs en ééne der bekoorlijkste vrouwen van de aan vrouwe-schoonheid zoo rijke Seine-stad”. ⁵⁾

Wat vooral zo rhetorisch aandoet, zijn de onmogelijke vocatieven. Zodra het gevoel bij een persoon wat begint te werken, ontstaat de neiging tot vocatief-verkwisting. Zeker moet dus de stem van kroonprins Gustaaf, wanneer er in die stem iets komt „als een opbruisen van gestuite, eindelijk zich baan brekende lava”, tot zulke oratorische uitbarstingen komen:

„O mijn Zweden, mijn fier, vorstelijk, hooghartig Zweden, waartoe heeft de baatzucht van eenige weinigen, die u niet besturen maar uitzuigen en schenden, u gebracht!..... Maar gij moogt niet blijven wat gij thans zijt, gij kunt en gij zult u opheffen. Ons verleden droeg een te duur gekochten glo-

¹⁾ K. V. I 274v.

²⁾ K. V. I 41—58.

³⁾ K. V. II 182v.

⁴⁾ K. V. I 91.

⁵⁾ K. V. I 37.

rieschijn, dan dat onze toekomst een brandmerk zou mogen dragen". ¹⁾

Zo spreekt iemand nog wel bij zijn eerste bezoek aan een dame. Deze braltoon wordt nog alleen in kluchtspelen verwacht en verdient onderbroken te worden door de spot, die Lodewijk van Deysel al een dertig jaar vroeger liet horen: „Amalia, bemint gij den graaf? Wis en bliksems, papa!”

Maar krasser is, dat Wallis op haar ontboezeming laat volgen:

„Een helder vreugdelicht omstraalde plotseling de trekken der gravin. De man, die zóó sprak, was *toch* de man, de vorst harer droomen. Het wereldsche kleed, dat hij evenals zij scheen te moeten dragen, viel van hen beiden af, beider blik ging van ziel tot ziel; dit was de eigenlijke, de ware Gustaaf, naar wien zij had verlangd.” ²⁾

Dit dreigt in keukenmeidenfeuilleton te ontaarden.

En we hebben niet met veel moeite naar zo'n voorbeeld gezocht. Het ouderwetse pathos daverd geregeld in redevoeringen, waarbij de zon, een stad, een land, een kasteel als een persoon theatraal worden toegesproken. Wanneer het verhaal, ons voert naar het lustslot Haga, waar de kunstenaarskring om de koning zal bijeenkomen, beschrijft Wallis ons dit niet eerst, maar roept het gebouw onweerstaanbaar toe:

„Rijs omhoog uit de sluimering, waarin het heden u gewiegd houdt, schoone slaapster in het bosch, lieflijk Haga van vroeger dagen! Gij zijt nu een stil, eenvoudig lustslot, nederig asschepoestertje zonder sier naast de vele prachtige kasteelen, waar Zweden mee kan pronken. Geen weidsche praal spreidt haar purperen of gulden tooi in uw zwijgende vertrekken ten toon, en zelden beletten u luider klanken naar het ruischen uwér dennen te luisteren. Maar er zijn uren, waarin ook gij u een koningsmantel omwerpt, den purperen mantel der herinnering, en dan vertelt gij van uw glansdagen onder den vorst, die u boven al uwe pronkende zusters liefhad, en door uw stille zalen klinken weer de zangen van 't verleden, want hier heeft eens de lente van Zweden's poëzie gebloeid. En de wind voert die tonen mee tot aan de oevers van den Mälar, waar de golven haar lied vereenen met den zang der

¹⁾ K. V. I 96v.

²⁾ K. V. I 97.

nachtegalen, die overal op Haga nestelen, en door de wateren trilt een geheimzinnige melodie, de zang van ondergane grootheid, van al die lang beschaamde illusies en verwachtingen, die binnen uw muren gevormd zijn, schoon Haga van koning Gustaaf III.

Rijs omhoog, zooals gij eens waart, laat uw leege kamers waarin ieder geluid wegschrikt, weer vol worden met den klank der stemmen die gij toen vernaamt; laat de stap van sedert lang rustende voeten weer over uw vloeren gaan, wees weer het betooverende, zonnige Haga, waarin koning Gustaaf zijn gasten verzamelt!" 1)

Als de dingen aangesproken kunnen worden, dan mogen die op hun beurt wel eens tot de mens spreken. Wallis laat het gebeuren, dat het park tot koning Gustaaf begint te praten. De ontbladerde bomen roepen:

„Weet gij nog, hoe kort geleden groene bladen hier vroolijk wuifden? Zij waren als de groote plannen zonder kracht van uitvoering, die de menschen maken."

De dorre takken waarschuwen als „magere, opgestoken vingers":

„Haast u, haast u, gij weet immers niet hoeveel tijd u nog rest, hoe gauw de orkaan kan opsteken!"

Geheel de omgeving schijnt onrustig te worden. „Alles scheen vol van dien éénen klank: „Haast u, haast u!" 2)

Hoe de indruk van dergelijke passages in Wallis' jeugd ook geweest mag zijn, op ons geslacht werken ze komisch als een studententooft. Zoekt iemand haar vervreemding van de nieuwe generatie af te meten, dan verwerke men nog eens de volgende rhetorische regels uit haar laatste boek:

„Misschien zijn zaligheid en smart nooit nauwer met elkaar verwant, dan waar wij voelen, dat ons het hoogste vertrouwen geschonken werd en — dat wij het niet verdienden; waar wij tegelijk den purpermantel en het brandmerk ontvingen. O, dat beschaamde buigen van het hoofd, waarop de gouden diadeem niet voegt!" 3)

Een meisje zegt aan haar broer zo mooierig mogelijk:

1) K. V. I 272v.

2) K. V. III 252.

3) K. V. III 158.

„De voetstappen, die veel over deze trappen gaan, wandelen niet op paden, die het licht kunnen verdragen.” ¹⁾

De conventionele boekentaal van *De Koning van een Vreugderijk* is nog geheel dezelfde als in haar vroegere romans. Een stijl die nu nog deze wending aandorst:

„Hun woorden waren geprangd in het keurslijf der etiquette”, ²⁾

prikkelde Tachtigers enkel tot hoon.

Wallis houdt er een tuighuis vol versleten beelden op na. We vinden er „alsembekers” bij de vleet, afwisselend met „balsemdruppels”. ³⁾ Wat zijn er nog een massa „tempels” met „altaren” en „wierookoffers”, waarbij zoveel geknield wordt zonder te bidden. ⁴⁾ De lezer kan willekeurig een boek openslaan en een overstelpende stapel stijlbloempjes plukken van deze soort:

„Die blik reet al de litteeken en open”.

„Zij hulde zich in den mantel harer zelfgenoegzaamheid”.

„Waar was de rijker bron, waaruit zij levensheil zou kunnen putten?” ⁵⁾

Voor al de slotregels van een hoofdstuk klinken obligaat:

„Hij zag weer een toekomst wenken. In zulke uren gaan de smarten van het verleden ter rust.” ⁶⁾

Het ouderwetse ligt weer in de dierbare personificatie van abstracties.

Een noodzakelijk gevolg van deze overdaad van beeldspraak is de onzuiverheid tot het absurde toe. Zo laat Wallis „de blik des levens” op iemand „rusten met een vraag, waarvoor een schouderophalen doof kan maken”. ⁷⁾ Of een beetje moeilijker puzzle:

„Misschien moest men de tevredenheid tot een verboden snoepgoed kunnen maken, om allen, die nu bij 't verzet in de kost gaan, als tevreden schapen in 't grasperk van regeeringsbevelen te zien grazen.” ⁸⁾

¹⁾ K. V. III 197.

²⁾ K. V. II 71.

³⁾ K. V. II 93 259; III 9, 118, 162, 218, 301; III 33.

⁴⁾ K. V. I 111, 168; II 278; III 132, 230, 321.

⁵⁾ K. V. II 263, 267, 296.

⁶⁾ K. V. II 300.

⁷⁾ K. V. III 147.

⁸⁾ K. V. III 87.

Wat maar getuigen kan van het muf traditionele heeft ze angstvallig bewaard. De naam en de aard van haar conservatieve lievelingstijdschrift *Onze Eeuw* kan als 't ware het blazoen van Wallis' werk vormen, als we goed voor ogen houden, dat *onze eeuw* voor Wallis de negentiende was. Zo is haar taal in 1913 dermate verouderd, dat geen enkele romanschrijver die nog in deze eeuw zou durven gebruiken. „Gij bevaalt” zegt een jongen aan zijn vader; en de vader zegt tegen de zoon: „gij speeldet”. ¹⁾ De figuren „leggen zich tot den slaap des rechtvaardigen neder” of spreken van „kleinood” en zelfs van „kleinodiën” of van „gade”. ²⁾ De koning ligt niet op 'n ziekbed, maar behoorlijk op „zijn leger van smart”. ³⁾ Zo archaïseert Wallis meermalen opzettelijk en houdt evenveel van de plechtige slot -e als Abraham Kuyper: *ure, reuke, vreeze, keuze, spijsze, vrouwe, teuge, zich zelve*. Wallis geeft zich geen rekenschap van „de gekunstelde, overdreven phrasen der hoftaal, die zoo banaal klonken”, zoals het haar zelf een keer, al is het meer om de inhoud dan om de vorm van de woorden, opvalt. ⁴⁾ Wel heeft ze onderscheidingsvermogen genoeg om iemand op te merken, „die heel bloemrijk en dus voor den smaak der meesten heel mooi sprak”, ⁵⁾ maar ze weet dit inzicht niet op zichzelf toe te passen. Ze lijkt veeleer op iemand, die ze brandmerkt als „een man van zeldzame theaterroutine, van vernuft en gaven, geen dichter die van zijn poëzie zelf het onbetwist recht ontving zich uit te spreken”. ⁶⁾ Nog sterker kunnen we een citaat van haar zelf toepassen op haar eigen werk: „Het gegeven was meer pathetisch dan gevoelig bewerkt, met de onderstreping van al wat maar een effectvolle phrase kan heeten.” ⁷⁾

Het handhaven van haar ouderwetse boekentaal mogen we als een bewuste gewoonte aannemen, want ze laat haar laatste held verklaren:

„Ik ben conservatief op 't gebied van taal. Men mag haar geen veranderingen opdringen, die groote schrijvers langzamerhand onverstaanbaar zouden kunnen maken; zij móet als de taal, waarin die geesten dachten, heilig zijn voor hun opvolgers.” ⁸⁾

¹⁾ K. V. I 3, 22.

²⁾ K. V. I 113; II 262—264; III 220.

³⁾ K. V. III 323.

⁴⁾ K. V. III 328.

⁵⁾ K. V. III 299.

⁶⁾ K. V. II 285.

⁷⁾ K. V. II 286.

⁸⁾ K. V. III 151.

Dit antwoord aan de vernieuwende Tachtigers bevestigt, hoe ze wil blijven schrijven zoals haar vader het haar geleerd heeft. En zo had ze niet alleen leren schrijven, zo had ze zelfs leren spreken. Iemand die vaker met Adèle Opzoomer in haar jeugd verkeerde, vertelde ons zich goed te herinneren, hoe zij altijd „boekentaal” sprak.

We kunnen het dus niet meer eens zijn met de criticus, die haar stijl zeldzaam-verzorgd noemde, wat hij zo specificeerde: „stijl, niet in den zin van beelding maar van zinsbouw. Zij stileert vlekkeloos, ja, zij heeft zich geregen in een korset van academisch-verzorgden stijl”. 1) Dat de „beelding” vaak allesbehalve fraai was, we hoeven het niet meer te bewijzen, doch was de zinsbouw dan werkelijk zo bewonderenswaardig?

Op de eerste bladzijden van haar eerste roman komen we al zo’n onmogelijk uitgerekte zin tegen:

„.....en gelijk enkele menschen in hun verschijning iets hebben, dat plotseling een onbestemd droombeeld tot werkelijkheid maakt, zoo was het den jongen man, alsof hij in haar gedaante eensklaps het levend geworden ideale beeld der madonna aanschouwde, dat hem als knaap had voorgeweefd, wanneer hij zich afvroeg, hoe zij zou hebben voortgegaan met leven, nadat hij haar in den doodelijken jammer der kruisiging aanschouwd had.” 2)

Iets verderop een zin, die ook weer „gebouwd” is, zodat wij de stukken bij elkaar mogen zoeken:

„.....het waren nog dezelfde trekken, al mochten zij ook nu, door het roode licht niet meer beschenen, zeer bleek zijn, waarop het oog viel.....” 3)

We vinden zo’n zin wel zo strak in „het korset” geregen, dat de gedaante er onder verdwijnt. Ja, soms wordt een zin pas bij herhaaldelijk lezen duidelijk.

„Dan volgde er een loven en bieden, dat zeer in overeenstemming was met de treffende spreuk, in de kerk te Antwerpen verkondigd, dat men den hemel ook met kracht van geld kan winnen, maar dat voor een ontwikkelder gods-

1) Utr. Prov. en Sted. Dagblad 3 Jan. 1926.

2) I. D. S. I 12.

3) I. D. S. I 15.

dienstig gevoel geen hemelsche aandoeningen kon opwekken." ¹⁾)

En wat te zeggen van een zin als deze:

„Het zooeven vernomen verhaal had zijn nieuwsgierigheid geprikkeld en deed hem nog een oogenblik toeven, om den ongelukkige gade te slaan, die onafgebroken bezig was, slechts tusschenbeide eenige woorden — het kwam Person voor dat ze Latijn waren — op vreemden, doffen toon, — ook de stem had iets weggestorvens, — voor zich heen prevelend". ²⁾)

Bij het neerschrijven hiervan heeft de schrijfster stellig ook zelf enkele keren moeten onderbreken om goed uit te kijken, dat de stukjes passend aan elkaar werden geplakt.

De taal van onze grote geesten moet ons „heilig" zijn, vond Wallis. Heeft ze haar Nederlands heus met zo'n eerbied behandeld?

De meeste literatuurhistorici, die wat uitvoeriger aandacht aan haar wijden, verwijten haar een ontsiering van de taal door het gebruik van vele Germanismen; enkelen noemen zelfs haar taal „min of meer verduitscht". ³⁾) Wat zal ons oordeel daarover nu zijn?

We menen reeds door Wallis' breedvoerigheid en omslachtigheid vaak genoeg onaangenaam getroffen te zijn als door Duitse dikdoenerij. Niet alleen dat ze ons graag overdondert met die ellenlange bepalingen:

„er waren er, die haar verteld hadden, dat er iets was, haar onbekend, en dat het verstandelijk, met al wat niet tastbaar, zichtbaar en genietbaar is, als met een hersenschim spottend Parijs toch niet alles wist." ⁴⁾)

Ook de Duitse eigenaardigheid om het vervoegde gedeelte van het gezegde achteraan in de zin te plaatsen volgt ze tot het uiterste. Daarbij komen dan constructies, die we moeilijk als Nederlandse kunnen aanvoelen:

„het is ons niet veroorloofd vreemde jonge mensen *in* ons klooster *in te laten*".

¹⁾ I. D. S. I 309v.

²⁾ V. I 116v.

³⁾ J. Prinsen J.Lzn., *Handboek tot de Ned. letterk. geschiedenis*, 1916, bl. 621.

C. P. F. Lecoutere, *Schets van den ontwikkelingsgang der Ned. Letterk.* ² 1921, bl. 228.

⁴⁾ K. V. I 90.

„het duurde maar weinige weken, toen hoorden de linden...”
„heet mij neerleggen”
„gij moet het tooneel kennen leeren”. ¹⁾

Haar woordenkeus maakt de zaak dubbel bedenkelijk. Van mevrouw Bosboom-Toussaint had ze de romantische neiging tot het verouderde woord overgenomen. Ze gebruikt dan die archaïsmen ook daar, waar ze niet door het verhaal worden verlangd. Wil ze misschien juist daarom zo graag archaïseren, omdat ze hiermee een prachtige gelegenheid krijgt die woorden te gebruiken, die ook het Duitse oor vertrouwd klinken? Zeer vaak vinden we bij haar woorden als:

krank, bekende, zwaarigheid, vertwijfeling, voorslag (= voorstel), ijverzuchtig, diplomatisch, fanatisch, recht schoon of recht blij, het doet me leed, zich iets laten gevallen.

Dat ze hiernaast zo zelden het eenvoudig Nederlandse woord kiest, het komt wel, omdat het Duitse equivalent haar veel beter vertrouwd is. Onverantwoord zijn ten slotte de echte germanismen. En hierin gaat ze keer op keer over de schreef. We kunnen woorden lezen als:

rebellisch, tirannisch, (on)patriotisch ²⁾

waarvan de eerste twee ook als archaïsmen kunnen genomen worden, doch het derde zeker hier als Germanisme moet worden aan-
gemerkt.

Of samenstellingen als:

het privaatléven, een feudaalstaat, een oogenbliksmensch ³⁾

of uitdrukkingen als:

ervaringen maken, weinig woorden maken, een bezoek maken, voor zich heen spreken, zich met iemand bevrienden, een afgespannen uitdrukking en de afspanning, een winnen-de glimlach, een wegwerpend oordeel of een los heengeworpen gezegde, iemand vrijgeven, tarwe aanbouwen, ergens op losgaan, iets in goeden stand zetten. ⁴⁾

Geregeld gebruikt ze de woorden: *zeldzaam, onwil, onwillig, nede-*

¹⁾ I. D. S. I 13, 49; V. I 117, 231; 96.

²⁾ I. D. S. I 347, V. I 111, K. V. III 323; V. II 166; I. D. S. I 125, V. II 226.

³⁾ V. II 112; II 2; K. V. III 60.

⁴⁾ I. D. S. I 128, 197, II 75; I 195; III 225, 297, 300; III 38; III 154; V. I 37, 108; I 83; I. D. S. I 305, II 57, V. I 15; III 302, 303; Z. 57; K. V. II 239; H. S. 77.

rig in de Duitse betekenis. 1) Andere woorden heeft ze zelf wel gevormd naar het Duitse voorbeeld:

„in Granvelle zag men al het kwaad *verlichamelijkt*”, — „de *verlichamelijking*” (verkörpert, die Verkörperung).

„er waren berichten *aangeland*” (wel naar „angelangt”).

„de grafelijke *trabanten*” (die Trabanten). 2)

In vele zinnen is de Duitse zegswijze eenvoudig overgenomen, omdat de afzonderlijke woorden als Nederlandse herkend kunnen worden:

„pronkroemers waren op de tafels *ter schouw gesteld*”, er was „*koper beslag* en *zilver metaal*” (zur Schau stellen, Kupferbeschlagn, Silbermetall).

„Granvelle's kardinaalskap *gaven* ze zoo volkomen *terug*” (wiedergeben = teruggeven of weergeven, reproduceren; dit laatste bedoelde Wallis).

„gij kunt u niet *in* deze manier van denken *vinden*” sich in etwas finden).

„zijn bestaan *vloede kalm daarheen*” (dahin fließen).

„met iemands bezwaren *rekenen*” (mit etwas rechnen).

„naast aan de troon stond hij. . .” (nächst dem Throne).

„het vriendelijk knikje en de welwillende toon *bleven zich gelijk*” (sich gleich bleiben).

„meer bevreemding dan *onwil gaf zich* op haar trekken te *kennen*” (sich zu erkennen geben).

„hieruit was geen *resultaat* omtrent zijn plannen te *trekken*” (wel naar: eine Folgerung ziehen).

„wat had Filips *gemeend*? wat *meende* het wantrouwen, wat *meenden* die woorden?”

„waar de verschillende studenten *zich bijeenvinden*” (sich zusammenfinden).

„de kaarsen waren *neergebrand*”.

„ik wilde liever, dat zij (de troepen) *geslagen* waren”.

„altijd gereed om zelf *de handen aan te leggen*” (Hand anlegen).

„een voorbereide vijand had hem *de spits geboden*” (einem die Spitze bieten). 3)

1) I. D. S. I 13, 99, II 318, V. I 119, 191, 260, II 101, III 92; I. D. S. I 53, 154, 235, 281, 300, 323, V. III 187, 278; L 69, K. V. III 88.

2) I. D. S. I 125, III 285; I 126; III 88.

3) I. D. S. I 29; 168; 240; 254; V. I 153; I. D. S. I 292; 343; 345; II 59; 130 III 195; V. I 3; 108; III 250; I 229; III 210; I 245; K. V. III 52.

Adèle Antal von Felső Gellér-Opzoomer

We horen al de opwerping, dat we veel te veel voorbeelden aanhaalden. Maar uit de overvloed van voorbeelden was dit nog slechts een kleine greep. We zijn zo uitvoerig geweest om zeker er van te mogen zijn, dat de beschuldiging van „het verduitsd zijn” van Wallis' taal hiermee afdoende is gemotiveerd. Zoals Busken Huet van mevrouw Bosboom-Toussaint had beweerd: „un des plus grands écrivains qui ne savent pas leur langue”, mag dit mutatis mutandis van Wallis gezegd worden. Nog duidelijker en persoonlijker uitspraak vinden we bij deze criticus, waar hij over Holda's gedichten oordeelt: „Het overdadig proeven van eene andere dan de moedertaal moet als een voorname reden van het gebrekkige dezer verzen beschouwd worden” en hiermee als analoog geval „jufvrouw Opzoomer” vergelijkt. ¹⁾ We zouden ons kunnen voorstellen, dat iemand, die van Wallis niets wist en haar boeken ging lezen, zich soms zou afvragen, of het misschien een Duitser was, die Nederlands leerde schrijven. Wij hebben het gezien, hoe Wallis onder invloed van het Duits is gekomen. Deze germanomanie was sedert het midden der negentiende eeuw aan de orde van de dag, bij verschillende wetenschappen en schrijvers in meer of mindere mate. ²⁾ Wallis' bewonderd voorbeeld, Bosboom-Toussaint, kon er zich niet van vrijpleiten. Onder de letterkundigen tussen 1860 en 1880, die zich aan germanismen bezondigden, zijn Schimmel, Hofdijk, Multatuli, Vosmaer en Schaepman. ³⁾ Wallis mocht in dit opzicht allereerst hierbij gerekend worden.

De somberheid, die er over Wallis' eerste werken lag, is in het volgende oeuvre niet verminderd. Integendeel, aan het scepticisme, dat onze schrijfster van jongsaf vertoonde, blijkt hoe langer hoe meer pessimisme te beantwoorden. In een van haar studies had het geleerde meisje geschreven: „In dit leven zal wel altijd the paradise lost meer waar geteekend worden dan the paradise regained.” ⁴⁾ Daarom dan ook geen boek of gedicht van haar, dat niet eindigt met een benevelde blik; alles blijft zonder uitzicht. Geluk of vreugde kan bij haar slechts kort zijn en nooit onverdeeld; zelfs een glim-

¹⁾ Busken Huet, *Lit. Fant. en Krit.*, VII 160.

²⁾ J. Leest, *Duitsche invloed op het Nederlandsch der Protestantische theologen sedert het begin der XIXe eeuw*, 1929.

³⁾ C. G. N. de Vooys, *Duitse invloed op de Nederlandse woordvoorraad*, 1946, bl. 66.

⁴⁾ Z. P. 246.

lach moet liefst „een glimlach vol tranen” zijn. 1) Zo besluit *Gerda* met een gevoel van hopeloze neerslachtigheid:

„’t Menschenhart
Kan niet gevoelen, of ’t moet breken ook.”

Deze gedachte typeert Wallis, zij kan haar Weltschmerz bevredigen door met graagte vast te stellen:

„Vol staat de kelk der smart thans aan uw lippen.” 2)

In Hongarije geeft de eenzaamheid nog meer voedsel aan haar melancholie. *Een Liefdedroom in 1795*, die het meisje bracht in „de nacht van den waanzin” en de jongeman tot levensmoeheid, werd dan ook door een periodiek in een lijst van veel aangeboden boeken ontraden aan „elk normaal voelend en denkend mensch”. 3) In *Een Hongaarsche Samenzwering* zoekt de heldin de oplossing van haar leed in de zelfmoord en onvermijdelijk moet het stuk weer eindigen met weeklagende vrouwen. Ook de *Zielestrijd* van prinses Anna van Zweden wordt besloten met de troosteloze gedachte:

„Zij stierf eenzaam, zooals zij had geleefd.”

Er spreekt slechts teleurstelling uit Wallis’ weinig verzen. Ze klinken alle even moedeloos als haar laatste gedicht:

„Wie klopt zoo luid?”

„Maak open gezwind,
Ik ben het geluk.”

„Gij zijt de wind,
De muren beven, den grendel voor!
Gij komt hier niet binnen, gij krijgt geen gehoor.”

Nu is het weer rustig. —

En als het eens *toch*
’t Geluk geweest waar!

„O keer, keer nog,
De deur is open, zie, hoe men u wacht.”

Geen woord, geen stap meer, slechts zwijgen en nacht. 4)

Tenslotte neemt haar laatste roman, *De Koning van een Vreugderijk*, weer motieven van *Vorstengunst* op en verplaatst ons opnieuw in een wereld zonder uitzichten. De geest van de schrijfster lijkt zich het leven voor te stellen als een venster, waartegen de vlinder

1) Z. 145.

2) G. 70.

3) Jaarlijksche Boekenschouw 1919—20, bl. 155.

4) Onze Eeuw 1907, I 496.

zich doodfladdert, om het vrije licht te vinden. Met menige zinnebeeldige toespeling bedoelt ze ons iets van een onherroepelijk noodlot te suggereren. Ook uiterlijk is dat gevoel van gedruktheid telkens te herkennen. *Zwaar* en *loom* zijn woorden, die onophoudelijk in haar werken terugkomen. Soms krijgen we een sterke associatie, dat er „lange, loodzware jaren” ook in Wallis’ eigen leven achter haar liggen; maar dat *loodzwaar* herhaalt ze te vaak. Terwijl het tweede deel sluit met „den druk der doelloosheid, die loodzwaar op hem rustte”, voelt koning Gustaaf zich voortdurend „met het loodzwaar besef eener onvervulde roeping bezwaard” of zit neer in „een loodzwaar heden, dat van geen toekomst meer droomt.” ¹⁾

De zwaarmoedige Wallis vertoont een verre verwantschap met de Grijsche School van de Hagenaars, die in haar jeugd begon door te dringen. Schel licht en bonte kleuren treffen ons niet bij Wallis; als van de Haagse School kan van haar gezegd worden: „grijs vormt de grondtoon van haar zielsmuziek.” ²⁾ Ze ziet graag alles *grijs*, in *nevel* of *omsluierd*.

„De schemering viel, een zware nevel steeg langzaam uit de zee op en hulde ’t landschap in steeds dichter sluiers, tot de kust zich nog slechts als een zwarte, onregelmatige streep van den horizon afteekende.” ³⁾

„De lucht was effen, zwaar en dichtbij; loom bleef de rook hangen, de vogels vloegen laag. Hemel en huizen waren alle dof grijs in de zonneloosheid van den gedrukten herfstdag.... Haga had zich in de grijze, kille sluiers van den herfstnevel gehuld, en zag er zelf zoo grauw en koud uit als de looden wolken, die zwaar boven park en slot hingen.” ⁴⁾

Bij de Haagse Meesters was de somberheid van deze toon vorm, bij Wallis vormde die het wezen. Er is bij haar geen perspectief, dat boven de aarde uitwijst, geen hogere bezieling. Alleen „het geloof aan menschen is de eigenlijke bronâar van ieder groot, idealistisch streven.” ⁵⁾ Zonder meer moet dit geloof in de ene teleurstelling na de andere doodlopen, zoals Wallis’ verhalen eentonig leren. Het kleinere werk, dat tussen haar tweede en derde grote roman werd geschreven, is reeds daarom meer te genieten, omdat de om-

¹⁾ K. V. II 205, 212, 300; III 202, 251, 297, 328.

²⁾ Gerard Brom, *Hollandsche Schilders en Schrijvers in de vorige eeuw*, 1927, bl. 47.

³⁾ V. I 188.

⁴⁾ K. V. III 159v.

⁵⁾ K. V. III 161.

vang ons hier niet afschrikt. Zelfs een vriendin van Wallis, die al haar werk bovenmate bewondert, moet het toch eerlijk toegeven, dat *Een Liefdedroom in 1795* en *Zielestrijd* als compositie beter zijn dan haar grote romans, omdat Wallis in dit werk van veel geringere omvang de karakters alleen voor zichzelf laat spreken en niet met eigen bespiegelingen, als in haar omvangrijker boeken, tussenbeide treedt, die, hoe lezenswaardig op zichzelf ook, toch de gang van 't verhaal tegenhouden, terwijl het in zielkundige fijnheid en diepte niet bij haar andere werk behoeft achter te staan. ¹⁾ *Zielestrijd* en meer nog *Een Hongaarsche Samenzwering* krijgen bovendien een persoonlijk element, zodat er iets van het echte leven doorschemert. De voornaamste trek van de hoofdpersonen in deze werken, het heimwee, had de Hongaarse Wallis zelf zo sterk leren aanvoelen. Ofschoon Johan de Meester haar ouderwetse beeldspraak en de „zonderlinge verhoudingen” van de delen der vertelling in *Zielestrijd* met scherpe woorden had gesignaleerd, gaf zelfs hij toe, dat het boek indruk op hem had gemaakt, omdat hij in de smart der, ver van haar land levende, prinses van Zweden, gemeend had Wallis' heimwee te proeven. ²⁾ In *Een Hongaarsche Samenzwering* komt hierbij nog de gunstige vorm. Met drama's is Wallis begonnen, het drama is het wat ze zoekt in de roman. Het onderwerp, dat haar drama behandelt, had vóór Wallis in de Hongaarse letterkunde tal van bewerkingen gevonden. In haar *Schetsen uit de Hongaarsche Poëzie* had ze het reeds opgemerkt, dat de behandeling van dit gegeven zowel bij Petöfi als bij Tompa uiterst zwak was, omdat beiden bij uitstek lyrisch begaafd waren en daarom hun gedichten zonder een zweem van karakterschildering en dramatische zielestrijd bleven. ³⁾ Vanzelf dat bij haar eigen bewerking de dramatische mogelijkheden in het onderwerp haar 't meest hebben aangetrokken en kern van haar treurspel werden. „Voor naam eenvoudig gekleed” heet de hoofdpersoon in dit stuk. Haar eigen taal verdient hier dezelfde naam, zelfs in een alleenspraak, ⁴⁾ een genre dat anders bij haar zo gauw gezwollen dreigde te worden. Ze weet zich dikwijls heel fijn, en fraai, dus *gelukkig* uit te drukken, bekent Kloos, die in het begin van deze eeuw nog apart zijn aandacht aan dit boek schonk, waarbij hij tot de slotsom kwam, dat er bij juister moderner ontplooiing voor Wallis' talenten grote mo-

1) Joh^a. Snellen, *Leven en Werken* 1926, bl. 90.

2) *De Gids* 1909, II 356.

3) H. P. 196.

4) H. S. 83.

gelijkheden waren weggelegd. Hij zal des te meer teleurgesteld zijn geweest, toen acht jaar later haar laatste historische roman verscheen.

Wij aarzelen nu niet haar éniġ Nederlands drama als haar beste werk te beschouwen. Wat ons hier vooral zo treft en wat juist haar andere werken in meer of mindere mate missen, is het levensechte der karakters, het zuiver natuurlijke, niet verstandelijk geconstrueerde gevoel. En dit te meer, omdat de hoofdfiguren, Wesselényi en zijn vrouw, hiervan de gave vertolking zijn. Haar psychologische beeldingsmacht is zeer voortreffelijk, zodat men inderdaad, als men dit drama aan het lezen is, een indruk krijgt, als had men met levende mensen te doen, oordeelt Kloos. Hij belicht daarbij de tegenstelling tussen mevrouw Bosboom, wier kunst in diepste wezen geleid wordt door geloofsoverwegingen, en Wallis, die in de eerste plaats let op de onderlinge verhouding der mensen „met hun neigingen en belangen, en op de uit die wederzijdsche betrekkingen voortvloeiende konflikten en tegenstellingen, waardoor haar talent inderdaad iets dramatisch krijgt”. ¹⁾ De kern van Wallis' tragedie ligt juist in het conflict van liefde: liefde voor land en echtgenoot. De fijngevoelde uitwerking van dit conflict legt de ziel in de hoofdpersonen en zo in het hele drama. En die grootheid van ziel komt te schoner uit, omdat de karakters der andere personen, met rake trekken getekend, daar tegen zo klein afsteken. De compositie, die naar de gewone dramatische regels de inleiding, de verwickeling en de ontknoping in harmonische overgang vertoont, brengt de gewenste tragische spanning te weeg. In *Een Hongaarsche Samenzwering* komen zo de goede hoedanigheden van Wallis' kunstenaarschap het best tot haar recht en daarom kan dit werk als het duidelijkst bewijs voor haar capaciteiten dienen.

Zij het in mindere mate, toch moeten we ook hier onze bezwaren herhalen. Het stuk is soms te vernuftig van dialoog en niet levendig genoeg van dramatiek, omdat de schrijfster de handeling aan de woorden opoffert. Het hart van haar kunst blijft ook hier weer de gedachte, de belijdende gedachte, liefst in de kantige vorm van een spreuk. Geldt niet van Opzoomer's dochter zelf, wat ze van een ander zegt:

„In u steekt een Duitsche filosoof,
Die smaak vindt alles uit elkaar te zetten.

1) Willem Kloos, Lett. Inz. en Vergez., IV 164, 166.

Gij werdt geboren met een Logica
Als wiegekussen." ¹⁾

Wat is dan die gedachte bij Wallis, wat wil zij „alles uit elkaar zetten“?

We merkten het al op, dat een gewilde diepzinnigheid, een overzware nadruk, een redeneerzucht, die bedoelt te filosoferen, als het feitelijk catechiseren betekent, haar werk met schools gewicht belast. Het is de school van de vrijzinnige Opzoomer.

We voelen het hier niet als onze taak de wijsgerige opvattingen van Opzoomer te behandelen. We willen enkel enige hoofdlijnen trekken om te zien hoe het werk van Adèle zich binnen die grenzen houdt, hoe haar gedachten telkens het bezinksel bevatten van haar vaders theorie.

Nadat Opzoomer in het begin van zijn academische loopbaan een aanhanger van het Krausisme was geweest, werd hij de vurige verdediger van de ervaringswijsbegeerte. ²⁾ De natuurwetenschap had de onbeperkte heerschappij van de grote wet der causaliteit onomstotelijk vastgesteld. Deze gedachte klinkt door al het werk van Opzoomer heen en keert in talloze formuleringen terug. ³⁾ Natuurlijk weerklinkt ze in het werk van de dochter:

„De band tusschen oorzaak en gevolg is voor de meeste oogen zoo onzichtbaar als een onder den grond vloeiende beek; hoe zouden ze dus de voor allen zichtbare overstroming, die deze eindelijk teweeg brengt, begrijpen kunnen.“ ⁴⁾

Al is dan de wetenschap empirisch, toch wil Opzoomer het geloof daarnaast niet verwerpen. Hoe hij tegen het materialisme van een Moleschott en Büchner gekant was, Adèle heeft het onthouden, zoals ze een sympathieke figuur in haar roman laat verklaren, dat ze „geen oor meer had voor de taal van het materialisme van een Holbach en la Mettrie“.

„Het is mijn eigen hart, dat altoos tegen de leer van het salon Holbach opkwam; hoe kon het vrede hebben met een

¹⁾ H. S. 50v.

²⁾ Ferd. Sassen, *Geschiedenis van de Wijsbegeerte der negentiende eeuw*, 1934, bl. 154v.

³⁾ K. H. Roessingh, *Het Modernisme in Nederland*, 1922, bl. 100.

⁴⁾ L. 83.

leer, die slechts de materie erkent, doch geen enkele hogere behoefte bevredigt?" 1)

De kennis van de geestelijke wereld ontspruit uit het godsdienstig gevoel, leerde Opzoomer. Dit nu is het enige fundament voor geloof en godsdienst. Geloof en weten zijn niet met elkaar in strijd, ze hebben op hun terrein volle recht en vrijheid. Die overtuiging van vrijheid was dus ook weer Adèle eigen.

„Een goed diplomaat gebruikt even zelden het woord staatszaken als een verstandig priester praat over den index." 2)

Priester, klooster, index moesten haar wel onsympathiek, want tegen de vrijheid zijn. We kunnen dat vaker opmaken uit beschouwingen in haar werk of opmerkingen terloops, zoals deze:

„Gelijk vroeger de pij van den monnik, zoo was en is de geschiedenis nog altijd het bolwerk, dat ieder beschut en van waaruit men elken aanval mag wagen." 3)

Wallis' kijk op de Hervorming is die van het modernisme: „de bevrijdingskreet der onderdrukte natuur", 4) alsof Luther niet juist de rechten van de volgens hem volslagen bedorven natuur miskende. In *Dagen van Strijd* had in Wallis een overtuigde voorvechtster van de Hervorming kunnen doen vermoeden, maar dit is geen overtuiging, slechts navolging van haar voorbeeld Toussaint. In *Vorstengunst* bleek al, dat de Hervorming voor haar een overwonnen standpunt is. Ze gebruikt dan ook het beslissende woord *geloof* in louter menselijke zin: „vermoord niet mijn geloof", een geloof, dat niet beschaamd kon worden." 5) Dit natuurlijk zelfvertrouwen slaat dan weer in zijn tegendeel om: „somber fatalisme", „nachtzijde van 't menschenhart" 6) — een typische term van de Duitse romantiek! Toch sluit deze moderne opvatting niet uit, dat Wallis er ouderwetse vooroordelen op nahoudt als „heiligen aanbidden". 7) Wel heeft ze in de twintigste eeuw met eerbied leren spreken van Frans van Assisi, 8) maar het vooroordeel van de „Jezuïtenmiddelen" zit bij haar vastgeroest en aan de historische dwaling van „het jezuï-

1) K. V. I 50.

2) I. D. S. II 239.

3) P. W. 8.

4) V. I 36.

5) V. I 158, 187; zie ook: V. III 40, 83, 88, 90, 131v., 156, 243, 245v., 265, 291, 299.

6) V. I 194, II 127.

7) V. I 54.

8) K. V. III 63.

tisch beginsel, dat het doel de middelen heiligt" blijft ze trouw ¹⁾ 't Is opmerkelijk, hoe er in het later werk, dat de vrouw van een gereformeerd bisschop uit Hongarije schreef, weinig of niets van Calvinisme te bespeuren is; zelfs het Christendom in het algemeen schijnt haar tenslotte vrijwel koud te laten.

Het liberalisme van Wallis geeft zich bij het spreken over de Hervorming bloot in anachronismen als: „vrijzinnige beginselen", „democratische beginselen". ²⁾ In tegenstelling met Toussaint, die het geslacht van het Réveil vertegenwoordigt, tekent Wallis het geslacht van de emancipatie. „De zucht naar vrijheid was de levenskern der geheele hervorming". „De groote les....., zoo de volksgeest slechts zijn recht gebruikte en zich deed gelden". „Hij had geloofd, dat de reine gedachte zou kunnen heerschen". ³⁾

Toen Opzoomer vrijzinnig werd, was hij overtuigd het volk in plaats van het geloven op gezag iets beters te geven, namelijk wijsgerig inzicht. Anders was hij niet begonnen, zei hij.

—

„Wie alleen

Het zieke lid met snelle sneden afsnijdt,
Wie niet ook èn verband èn artsenij
Gereed heeft, die geneest niet; hij verminkt
Of doodt; zoo moet het volk, dat zich bevrijdt
Van oude banden, eerst verzekerd zijn,
Dat 't met die banden niet de steunsels losmaakt,
Waarbuiten 't of *nog* niet, of niet *meer* kan." ⁴⁾

Hij streefde naar een hervorming op godsdienstig en maatschappelijk terrein, waar het oude niet ongewijzigd kon voortbestaan.

„Elke hervorming op godsdienstig gebied is tevens een sociale omwenteling geweest." ⁵⁾

Met de volksontwikkeling is dan ook volgens hem het land ten eerste gebaat.

„Daar, bij die minder hoogen, in de diepte,
Dáár zoek ons volk, dáár is zijn kracht, men meet
De sterkte van den boom af naar zijn wortels,
Niet naar zijn kroon." ⁶⁾

¹⁾ H. S. 80; K. V. III 316.

²⁾ V. II 131, 143.

³⁾ K. V. III 294, 296, 299.

⁴⁾ H. S. 84.

⁵⁾ V. I 99.

⁶⁾ H. S. 95.

We zien het: de opvattingen van de vader kunnen we dikwijls uitdrukken met woorden van de dochter.

Zozeer is het werk van Adèle doortrokken van gedachten, dat een vriend van haar het later vruchtbaar vond om „de vele treffende gezegden en uitspraken, die door den tekst verspreid liggen als zoo-vele aphorismen vol menschenkennis en behartigenswaardige levenswijsheid”, in een apart boekje te verzamelen. ¹⁾ En de meeste van die gedachten kunnen we thuisbrengen in de sfeer van Prof. Opzoomer. We zouden nog kunnen wijzen op de vele termen als *rechter*, *rechtbank*, *schuld*, *wet*, *wetboek*, die aan de dochter van de jurist herinneren. We mogen daarbij sommige wisselwerkingen als voor de hand liggend veronderstellen. Waar Wallis in de kunstenaarskring op Haga de beeldhouwer Sergéll voor ons tekent, ²⁾ denken we daar niet terstond terug aan de verhandeling, die Opzoomer vroeg aan deze figuur had gewijd? ³⁾ Of als we in het filosofisch werkje van de student Antal lezen, dat hij in Madách's *Tragedie van den Mensch* de strijd tussen idealisme en positivisme verzinnebeeld ziet, ⁴⁾ mogen we toch als zeker aannemen, dat de jongeman daar lang en breed over had gepraat met zijn Adèle, die het werk ging vertalen? En zij uitte dan ook dezelfde gedachte: „de geest van 't idealisme, de geest die iets hoogers zoekt dan de bevrediging van eigen wenschen, die triomfeert in Madách's werk”. ⁵⁾

Dit boordevol zijn van these en theorie impliceert de onevenredige compositie van haar werken. Zij was niet straffeloos de bevoorrechte dochter van een veelzijdig geleerde en wist al de kennis, die haar van jongsaf was meegedeeld, nauwelijks vloeiend in haar kunst te versmelten. Juist die rijkdom van spreuken, die overvloedige belesenheid, dat voortdurend streven om de lezer met denkbeelden te verzadigen, die zielkundige ontleding en die wijsgerige bespiegelingen, in één woord de wetenschappelijke ballast, waarmee haar romans bezwaard zijn, werd door haar tijdgenoten het hoogst bewonderd. Golden haar verhalen voor doorlopende lessen in levenswijsheid en menschenkennis, het was feitelijk ten koste van de schoonheid en zelfs van de natuurlijkheid. Wallis' grote boeken

1) Gedachten uit de werken van A. S. C. Wallis, verzameld door Dr. C. J. Wijngaendts Francken, 1915.

2) K. V. I 275vv.

3) Losse Bladen, III 255—305, Een Hervormer op het gebied der Kunst, 1878.

4) Antal, Holl. Phil. S. 3.

5) T. v. M. 40.

mogen diep van geest zijn, sterk van bouw, vol van gehalte, ze blijven arm aan bezielende adem, zodat geen persoon, laat staan een groep, waarachtig voor onze verbeelding leeft. Alle figuren maken de indruk naar beroemde voorbeelden uit de literatuur gemodelleerd te zijn. Evenals mevrouw Bosboom heeft zij het verleden niet vanuit het leven zelf, maar van achter haar schrijftafel, vanuit een geconstrueerd ideaal bekeken en daarmee zowel de mogelijkheid verbeurd de diepste motieven van haar historische personages te peilen als onder woorden te brengen, wat haar eigen tijd, wat de vrouwen van haar tijd bewoog. ¹⁾ Het onvrouwelijk, onnatuurlijk karakter van haar kunst is hiermee afdoend verklaard. Wat de schrijfster tenslotte bij zoveel gaven miste, werd in 1884 door Vincent van Gogh toevallig aan haar stadgenoot Anthon van Rappard geschreven: „Laat het werk zoo savant zijn dat het naïef lijkt en niet naar onze knapheid stinkt.” ²⁾

Wanneer we nu aldus ons oordeel over Wallis' werk hebben uitgesproken, menen we ons te kunnen verantwoorden tegenover haar beste pleitbezorgster. Deze heeft, een twintig jaar geleden, pertinent verklaard, dat men ten onrechte Wallis' stijl „verouderd” en haar werk „verstard” noemde en ongelijk had erover te jammeren, dat zij niet „met haar tijd was meegegaan”. Als dan deze verdedigster zelfs erbij aangeeft, hoe een gefundeerd onderzoek zou moeten plaats hebben, wordt dat iets wat voor ons zeer persoonlijk is bedoeld, richtlijnen waarnaar we achteraf ons onderzoek willen controleren. Men moet dan volgens Johanna Snellen niet aankomen met het woord „ouderwets”, dat ter kenschetsing van iemands kunst even zinledig als oppervlakkig is. Het zal zeker niets zeggen in het geval Wallis, wanneer men niet bewijst, dat haar stijl de *gebreken* van de tijd vóór '80 vertoont en wáárin die bestaan. „Wie dit wil laten zien, kan rekenen op een goedkoop succes”. — Wat hier gezegd wordt, moet ons wel zeer aangaan; laten we daarom Snellen nog even aan het woord. — „Ik kan het dus allen aankomenden litteratoren aanbevelen. In ieder geval zal er dan iets zijn bereikt, een op zichzelf niets beteekenende uitspraak tot den rang van be(ver)oordeeling verheven. Maar nog anders gaan de literatuur-historicus, de echte kritikus te werk. De eerste zal het wezen van iedere kunstuiting aanvaarden en waar die onvereinigbaar

¹⁾ A. H. M. Romein-Verschoor, *Vrouwen Spiegel* ², 1936, bl. 33.

²⁾ *Brieven van Vincent van Gogh aan Anthon G. A. Ridder van Rappard*, 1937, bl. 192.

schijnt met den tijd waarin zij is ontstaan, de psychologische oorzaken trachten op te sporen, waaruit zij voortkomt; de tweede zal het goede en het minderwaardige van het te behandelen werk schiften, zal waar hij fouten vindt, aantonen dat er gezondigd is tegen het logisch denken, den zuiveren smaak van *alle* tijden (het aanwenden van beeldspraak b.v. die niet is *gezien*, het gedachteloos neerschrijven van een woord zonder zin e.d.). Maar zal ook het blijvend goede en schoone daarin aantonen." ¹⁾

Ofschoon we de door Snellen gewraakte uitdrukkingen op Wallis hebben toegepast, durven we ons onderzoek toetsen aan haar methodische wensen. Want we hebben de gebreken van Wallis' stijl aangetoond, de psychologische ondergrond van haar kunst trachten te peilen, op haar vergrijpen tegen logica en zuivere smaak gewezen, doch ook het goede en schone in haar werk — al is „het blijvende” weinig — erkend.

1) Joh^a. Snellen, *L e v e n e n W e r k e n* 1926, bl. 87v.

LETTERKUNDIGE INVLOEDEN.

WE hebben aangetoond, hoe de invloed van het milieu en daarin vooral van haar vader het werk van Wallis heeft doordeesemd. We willen hiernaast nagaan, of er letterkundige voorbeelden kunnen worden aange-
wezen, die duidelijke sporen bij Wallis hebben nagelaten. De milieu-invloed kan hier voor ons het beste uitgangspunt zijn, omdat er immers tussen deze en de literaire invloeden een wisselwerking zal hebben bestaan.

Toen een jongere collega eens aan Opzoomer enkele werken van Alfred de Musset had geleend in de hoop, dat hij althans bij deze Fransman zuivere schoonheid zou ontdekken, kreeg de eigenaar de boeken spoedig terug. Opzoomer vond de Musset niet mooi, maar „schrikkelijk ordinair” en gaf zijn vriend de raad, die Franse poëzie eens te vergelijken met verzen van Goethe, Heine of Geibel. De Fransen waren volgens hem geen dichters. ¹⁾

Deze uitspraak typeert de literaire belangstelling van Adèle's vader, die behalve in de klassieke goed thuis was in de nieuwe literatuur. Hierin was de Franse stiefmoederlijk bedeed, de Engelse goed verzorgd, doch de Duitse sterk bevoorrecht. Van deze voorkeur had hij reeds vroeg blijk gegeven; als jong professor had hij immers in 1855 al beweerd, dat onze poëzie, waarin een Frans element school, zich moest verjongen en bezielen door de blik te richten naar Duitsland en Engeland, want daar was te leren wat echte dichtkunst was. ²⁾ Twintig jaar later sprak hij er zijn teleurstelling over uit, dat de Nederlandse roman zich zo sterk ging schikken naar Franse voorbeelden. ³⁾ Zo bleef de vader zijn leven lang deze sympathie bewaren en schreef hij het liefst over figuren als Shakespeare, Scott, Goethe en Schiller. De dochter heeft dezelfde trouw nog sterker getoond, daar zij in de tijd na Tachtig, toen de Franse literatuur in ons land sterker opkwam, in die richting niet

¹⁾ B. H. C. K. van der Wijck, Mr. W. C. Opzoomer, 1893, bl. 75v.

²⁾ Losse Bladen, III 96.

³⁾ Losse Bladen, III 213.

neiging. Haar typische karaktertrek van vasthouden aan het geëerde en vereerde gaf ook hier weer de doorslag. Waar Wallis tot n haar laatste roman motto's boven de hoofdstukken bleef plaatsen — ouderwets nog altijd, zoals Scott het volle honderd jaar vroeger vertoonde —; daar geeft ons deze hebbelijkheid een interessante ringerwijzing. Die opschriften blijken ontleend te zijn verreweg het meest aan Duitse of Engelse schrijvers, minder aan Nederlandse en slechts zelden aan Franse. ¹⁾

De interessesfeer was bij Adèle van jongs af met Engelse en Duitse literatuur doorweven. En het Duits was hierbij wel schering en inslag. Ze groeide op in een Duits getint milieu en later werkte haar huwelijk met een Hongaar, die perfect Duits sprak en zich graag von Antal noemde, dat nog in de hand. En als had zij iedere onzekerheid omtrent haar keuze a priori willen wegnemen, was het Nederlandse meisje begonnen in het Duits te schrijven.

Het bepalen van de invloeden op Wallis' werk is over het algemeen geen gecompliceerd geval; voor haar begin als schrijfster is het wel heel simpel. Sommige literatuurhistorici noemen als haar voorbeelden Lessing, Goethe, Schiller, andere beperken zich tot de laatste. Voor haar jeugddrama's vormt Schiller het model bij uitstek.

Ontstaat bij de mannelijke pubescent pas van het zestiende jaar af een formeel-aesthetische instelling, waardoor hij het gelezene als kunst gaat waarderen, bij het meisje treedt die ontvankelijke houding tegenover de literatuur vroeger op. De psycholoog karakteriseert de letterkundige belangstelling in het begin van de puberteit als de veldenperiode. Daar de jongen meer de zakelijke, het meisje meer de menselijke gezichtspunten aantrekken, kan Schiller met zijn aangeboren heldenverering, met zijn Maria Stuart, Jeanne d'Arc of Wilhelm Tell het meisje van dertien tot zestien jaar reeds boeien. ²⁾ Dat Schiller de jeugd kan bekoren, we geloven het de psycholoog, die ons dat met nuchtere enquêtes of testen vermag aan te tonen. Hoezeer de Duitse schrijver de kunst verstaat de jongelui op onze

1) Een kleine statistiek uit haar grote romans moge dit verduidelijken. De motto's zijn daar als volgt verdeeld:

	Ned.	Fr.	Eng.	Du.
In Dagen van Strijd	4	2	10	19
Vorstengunst	6	2	18	10
De Koning van een Vreugderijk	15	3	15	15
Totaal	25	7	43	44

2) Ch. Bühler, Das Seelenleben des Jugendlichen ⁵, 1929, S. 205f.

scholen aan te grijpen, heeft de dichter en criticus Willem Kloos als een persoonlijke herinnering uit zijn H.B.S.-tijd bewaard en ons aardig getekend. Schtfler, „de afgod onzer knapejaren”, deed bij de scholieren het bloed „de eerste maal voor iets hoogers bonzen dan voor examencijfers of kinderspel”. Kloos kon zich nog levendig voorstellen, hoe zij door Schiller’s menselijk-natuurlijk sprekende verzen tot een vaag-meevoelende stilte werden gesuggereerd. ¹⁾

Geen wonder dat Adèle, die van het Duits internaat kwam, met Schiller dweept; uit zijn werken kende ze, zeer jong, grote stukken van buiten. Bij haar werd de algemene bewondering van het meisje voor deze grote dichter nog versterkt door bijzondere overeenkomst in opvatting van leven en kunst. In tegenstelling tot Goethe, die het voor de zinnen toegankelijke zocht, de natuur in veelvuldige vorm en kleur zag, verdiepte Schiller zich in de menselijke geest en de uitingen ervan, geschiedenis en filosofie. De eerste stond in zijn scheppingen dicht bij het werkelijke leven, het werk van de ander werd meer gedragen door de ideeën, die in zijn helden zijn belichaamd ²⁾. En Wallis? Vroeg liet zij het schilderen in de steek, omdat in het schrijven de meditatieve diepte van haar ziel zich beter kon ontplooien dan in het uiterlijk spel van kleuren en lijnen. Bij Schiller vond de bespiegelende aanleg zijn neerslag in historische en critische publicaties en in de geschiedkundige grondslag van vele zijner grote toneelspelen. Zo zijn ook bij Wallis nagenoeg alle werken min of meer historisch van aard. Haar eigen woorden bekenen deze liefde voor de historie als:

„dat groot verlangen naar een machtig verleden, dat als een onverzadigbaar hongeren is van het hart, als gave van pijn en weelde tevens”. ³⁾

Zij wijdt haar aandacht haast uitsluitend aan het leven en streven van de menselijke geest, want karakterontleding, doortvlichten met wijsgerige bespiegelingen, neemt de ruimste plaats in.

Kloos kan ons opnieuw helpen om die Schiller-Wallis-conformiteit in allerlei aspecten te zien. Hij heeft ergens de graad der voortreffelijkheid van een kunstwerk tastbaarder willen maken, door het onderscheid tussen Goethe en Schiller uit te werken. Bij deze tegenstelling komen de kenmerken van Schiller min of meer opmerkelijk

1) Willem Kloos, Letterkundige Inzichten en Vergezichten, I 77v.

2) A. Biese, Deutsche Literaturgeschichte ¹⁶, 1920, II 162.

3) K. V. II 69.

ook aan Wallis toe. Kloos formuleert — om een enkel voorbeeld te geven — een contrast aldus:

„Schiller voelt in de eerste plaats zijn eigen ziel, Goethe daarentegen datgene wat hij schrijft. De laatste staat dien-tengevolge, door zijn rustiger ziening en inzichtiger wijsheid, dichter bij het Zijnde, dan zijn met groote ideeën en abstractie's aangeblazen-dwepende vriend". ¹⁾

Hier hoeven we geen commentaar bij te geven. Of elders, waar Kloos een critiek levert over Frans Netscher, stelt hij tegenover deze realist de idealist, die hij verpersoonlijkt ziet in Schiller. Diens dichterlijke kracht ligt voor een deel „in wat men noemt zijn wel-sprekendheid". Zijn emotie stond op verstandelijke grondslag. „Schiller kleepte zijn lyrische binnenste het beste in de figuren zijner zich spontaan tot voorstellingen vormende bedenkingkracht, die hij dan met elkaar strijden, of elkaar liefhebben, of met elkander redeneeren liet". Schiller had een dramatische aanleg, die zich uitte op oratische wijze. Zijn lyriek mist de individualiteit, want ze vindt haar oorsprong „niet in de gewaarwording of in de ziening, maar in de gevoelde reflectie van 't verstand". ²⁾ Vervang in deze type-ringen de naam Schiller door Wallis, en we kunnen ze eveneens aanvaarden.

Was zo de invloed van Schiller in Wallis' eerste werken aanne-melijk en onvermijdelijk, hij was ook allesomvattend. Wat de jonge Wallis bij een gedicht van de Zweedse poëet Tegnér had opge-merkt, dat „hij niet schreef uit eigen bezieling, maar uit die welke hij van het lezen in Schiller ontvangen had", zo sterk dat Tegnér's gedicht op het Schillerse geleek „als de eene waterdruppel op den anderen", ³⁾ datzelfde willen wij van haar eigen werk beweren en aantonen. Al de uiterlijke vorm, Duitse drama's in rijmloze verzen, was verrassend gelijk, zodat daardoor reeds een Nederlander bij oppervlakkige kennismaking gevaar liep, ze aan Schiller zelf toe te schrijven, ⁴⁾ want niet alleen de verstechniek was zuiver Schillers, ook de stijl. Een voorbeeld hiervan is de emphatische herhaling. Zo kunnen we er bij Schiller welhaast op elke bladzijde een vinden:

„Lass mich weinen
An deinem Herzen heisse Tränen weinen,

1) Kloos, a.w., I 145v.

2) Kloos, a.w., I 80vv.

3) Z. P. 225.

4) te Winkel, O n t w i k k e l i n g s g a n g, VII 495.

Du einziger Freund. Ich habe *niemand* — *niemand* —
Auf dieser ganzen weiten Erde *niemand*.
Soweit das Zepter meines Vaters reicht,
Soweit die Schifffahrt unsre Flaggen sendet,
Ist *keine* Stelle — *keine*, — *keine*, wo
Ich meiner Tränen mich entlasten darf". ¹⁾

Bij Wallis geregeld dezelfde eigenaardigheid:

Steffens:

„*Ein Bild des Todes* und der Grabesnacht.
Und dieses *Bild des Todes* macht die *Lust*
Zur Hölle Dir. .

Don Friedrich:

Die *Lust*? Ich kenne keine *Lust*.
Seitdem sie *starb*, und *starb* durch meine Schuld.
Nimm Deinen Fluch von Diesem Haupte weg;
Das schwere Schicksal hat's genug gebeugt,
Und was ich auch *an* Dir, *an* ihr gefehlt,
So schuldig wie Du denkst, ich bin es *nicht*.
Ich liebte sie; es war *nicht* eitles Spiel;
Ich liebte sie heiss, glühend, schrankenlos". ²⁾

Doch de overeenstemming in inhoud overtuigt ons nog meer, want hier blijkt Wallis eveneens op en top imitatie. Soms is het, of ze al schrijvend vergat, dat ze Schiller aan het opzeggen was, zo woordelijk pleegt ze plagiaat. We willen enige treffende gevallen naast elkaar leggen.

1) Als een brief van graaf Vilmo aan Elvire, Alva's dochter, wordt onderschept, wil zij de schuld op zich laden:

„O sei gerecht, in Deinem Zorn gerecht;
Ich nur, ich bin die Schuldige". ³⁾

Met dezelfde woorden tracht ook de koningin van Spanje de toorn van de koning af te leiden van een harer hofdames:

„O zürnen Sie nicht, mein Gemahl — ich selbst,
Ich bin die Schuldige". ⁴⁾

2) De oude Steffens smeekt de onbewogen Alva om genade voor zijn dochter:

¹⁾ Don Carlos I 2.

²⁾ S. H. A. V 5.

³⁾ S. H. A. IV 3.

⁴⁾ Don Carlos I 6.

„Die meines Daseins Licht und Sonne war“. ¹⁾

Zo kort en krachtig formuleert gravin Terzky de grote waarde van zijn dochter voor Wallenstein:

„Denn du bist unser Licht und unsre Sonne“. ²⁾

3) Waar Amalia van Solms tegenover haar kleinkind, prins Willem III van Oranje, wil duidelijk maken, dat zij zich in haar vertrouwen gekrenkt voelt, omdat de prins haar beleefd en correct behandelt, ofschoon ze ervan overtuigd is, dat hij haar misleidt, daar drukt ze dat uit op deze manier:

„Erspare Dir die feinen Redensarten;

Ich mag sie nicht“. ³⁾

Hier denken we terstond aan Schiller's *Don Carlos*, waar koning Philips zijn zoon blijk geeft van zijn misnoegen over de geaffecteerdheid in woord en daad en hem aanspoort die gekunstelde houding te laten varen:

„Infant, dein Herz weiss nichts von diesen Künsten.

Erspare sie, ich mag sie nicht“. ⁴⁾

We mogen het zo'n jong meisje als Adèle niet kwalijk nemen, dat ze, meer dan ze kon beseffen, vol zat van zulke reminiscenties uit haar lectuur. Dat bij die indrukken het geheugen zo sterk had gewerkt, dat het onwillekeurig de verbeelding doordrong, was bij Adèle te meer mogelijk, omdat ze niet alleen Schiller gelezen, maar ook voorgedragen en gespeeld had. De regels dreunen dus nog door haar hoofd en overstemmen haar eigen taal. Het meisje gaat in Schiller op en daarom reciteert ze zijn werken vanzelf. Wie weet hoe vroeg ze hem al leerde kennen? Joseph de Maistre vertelt, hoe hij honderden verzen van Racine van buiten kende, voordat hij kon lezen, omdat zijn moeder hem er mee in slaap had gesust. Iets van diezelfde geest zou ons in het huis Opzoomer ook niet verwonderen.

Even onbewust als in de woordkeuze wemelt Wallis' werk van parallellen met Schiller in de situaties met treffend gelijksoortige reacties.

1) Annette, een meisje uit het volk, had de burgers van Haarlem

¹⁾ S. H. A. V 4.

²⁾ Wallensteins Tod V 3.

³⁾ J. d. W. I 1.

⁴⁾ Don Carlos II 2.

aangespoord het verzet tegen de belegering van Alva's troepen vol te houden:

„Noch besser unter Trümmern sterben wir
Als hingemordet von des Feindes Hand". 1)

Wanneer graaf Dunois van zijn koning hoort, dat deze zich aan de strijd wil onttrekken, gebruikt hij dezelfde beeldspraak om zijn wil tot het uiterste verzet uit te drukken:

„Ich aber will
In Orleans, meines Vaters Stadt, mich werfen,
Und unter ihren Trümmern mich begraben". 2)

2) Zoals Don Frederik's bediende bericht, dat de soldaten ongeduldig worden van het wachten op het sein tot de aanval:

„Es harret, Herr, mit Ungeduld das Heer
Aus Ihrem Munde des Befehls zum Sturme". 3)

zo brengt ook graaf Terzky aan Wallenstein, als hun een aanval dreigt van een afgevalen regiment:

„Botschaft von unseren treuen Regimentern.
Ihr Mut sei' länger nicht zu bändigen,
Sie flehen um Erlaubniss, anzugreifen". 4)

3) Don Frederik, in 't geheim in Annette's kamer binnengedrongen, doet alsof hij als Spanjaard ontdekt is en achtervolgd wordt. Hij roept de hulp van het meisje in. Na een hevige zielestrijd besluit Annette hem een manier te wijzen om ongemerkt te ontkomen. Ze spoort tot vluchten aan:

„Nun fliehe schnell".

Maar Don Frederik gehoorzaamt niet terstond, omdat hij nog eerst haar gevoel wil polsen. Annette dringt aan, want er dreigt onraad:

„Nun weile länger nicht. Sie nahen schon",

waarop Don Frederik opnieuw vraagt:

„Und soll Dich niemals, niemals wiedersehn?" 5)

Dit toneel komt zuiver overeen met dat van de *Jungfrau von Orleans*. Johanna staat in innerlijke besluiteloosheid tegenover haar

1) S. H. A. I 8.

2) Die Jungfrau von Orleans I 5.

3) S. H. A. I 8.

4) Wallensteins Tod III 20.

5) S. H. A. II 5.

vijand Lionel. Zij kan het niet van zich verkrijgen om hem te doden. En hier zien we dezelfde afwisseling van Johanna's raad tot vluchten:

„Fort! Entfliehe!”

en Lionel's wachten en overreden. Ook hier wijst Johanna op het naderend gevaar:

„Der Bastard naht! Sie sind 's! Sie suchen mich!
Wenn sie dich finden —”

en ook hier aarzelt Lionel nog met de vraag:

„Werd' ich dich wiedersehn? Von dir hören?” ¹⁾

4) Wanneer Vilmo het geheim onthult, dat hij het katholieke geloof heeft afgezworen, geeft hij bij de verklaring, die hij aanvoert voor deze stap, een uitvoerige uiteenzetting van zijn geestelijke ontwikkeling vanaf zijn jeugd. Zijn indrukken uit zijn jonge jaren over de sfeer en ceremonies in de kloosterkerk zijn verrassend:

„Die hohen Hallen und der Bilderschmuck,
Der Priester reines, glänzendes Gewand,
Das Bild der Mutter Gottes, die so still,
So mild auf mich herabzublicken schien,
Als ich in dem Gebete vor ihr lag.
Der Messe Pracht, der stolze Hochaltar
Der Weihrauch der in Wolken sich erhob,
Der Schein der Kerzen, all der bunte Glanz,
So majestätisch und geheimnissvoll,
Zu heil'ger Andacht stimmte es mein Herz
Und meine Kirche war der Himmel mir”. ²⁾

Van Utrechtse hoogleraren was de Aprilbeweging uitgegaan. Dat daar een jonge professordochter in een der hoofdfiguren van haar eerste boek het katholieke geloof tegen het hervormde liet ruilen, paste goed in dat kader. Maar waar had zij die treffende schildering van de katholieke eredienst vandaan gehaald? Schiller had het haar weer te mooi voorgedaan om het niet eens na te zeggen, zoals Mortimer aan Maria Stuart de overweldigende indruk van zijn bezoek aan de St. Pieter vertelde:

¹⁾ Die Jungfrau von Orleans III 10.

²⁾ S. H. A. III 1.

„Wie wurde mir, als ich ins Innre nun
Der Kirche trat, und die Musik der Himmel
Herunterstieg, und der Gestalten Fülle
Verschwenderisch aus Wand und Decke quoll,
Das Herrlichste und Höchste, gegenwärtig,
Vor den entzückten Sinnen sich bewegte,
Als ich sie selbst nun sah, die Göttlichen,
Den Gruss des Engels, die Geburt des Herrn,
Die heil'ge Mutter, die herabgestiegne
Dreifaltigkeit, die leuchtende Verklärung —
Als ich den Papst drauf sah in seiner Pracht
Das Hochamt halten und die Völker segnen,
O, was ist Goldes, was Juwelen Schein,
Womit der Erde Könige sich schmücken!
Nur er ist mit dem Göttlichen umgeben.

Ein wahrhaft Reich, der Himmel ist sein Haus". ¹⁾

5) Annette verfoeide alles wat Spaans was hartgrondig, tot op het ogenblik dat zij Don Frederik zag, wiens aanblik zo'n machtige invloed op haar had uitgeoefend:

„Ich schaute diese Züge und — ich fiel". ²⁾

Bij Johanna d'Arc was ook de indruk van de Engelsman Lionel onweerstaanbaar geweest:

„Warum musst' ich ihm in die Augen sehn!
Die Züge schaun des edeln Angesichts!" ³⁾

Wanneer de bekentenis van Annette in de volle zwaarte tot Stefens doorgedrongen is, wijst hij zijn dochter van zich af, wil haar niet meer als kind beschouwen. Het valt Annette zwaar dit koude afscheid te verdragen:

„Vater, lebewohl!"

Zij smeekt nog om een enkel teken van liefde:

„Lass mich noch Einmal, noch ein einz'ges Mal
Den Blick der Liebe sehen".

En wanneer ook deze wens niet wordt vervuld, is haar smart heel diep:

„Nicht einen Blick! Kein Wort, kein Zeichen selbst!" ⁴⁾

¹⁾ Maria Stuart I 6.

²⁾ S. H. A. V 1.

³⁾ Die Jungfrau von Orleans IV 1.

⁴⁾ S. H. A. V 1.

Toen in het kritieke moment der beslissing Octavio Piccolomini zijn zoon Max niet bereid vond met hem mee te gaan, nam hij afscheid:

„Mein Sohn, leb' wohl!"

en toen de zoon daarop slechts reageerde met een kort „Leb' wohl!", ontviel de smart de vader in de vragen:

„Wie? Keinen Blick
Der Liebe? Keinen Händedruck zum Abschied?" 1)

En als dan enige tijd later Max heeft ingezien, dat hij niet langer bij de ontrouwe Wallenstein kan blijven, vraagt hij bij het heengaan aan zijn gewezen veldheer:

„Noch einmal zeige mir
Dein theures und verehrtes Antlitz!" 2)

Zo zei ook Annette in die afscheidsceène tot haar vader:

„Lass Dein Auge mich
Noch Einmal freundlich ansehen wie vorher". 3)

6) Nog sterker treft ons ergens een drievoudig plagiaat tegelijk, plagiaat van situatie, van plaats van handeling, en van woordkeus. Wallis heeft slechts de persoon veranderd, als zij Alva laat zeggen:

„Die Ketzerei mehrt sich in Holland fast
Mit jedem Tage, und der Aufruhr wächst", 4)

waar bij Schiller deze bezorgdheid wordt uitgedrukt door koning Philips II:

„Die Pest
Der Ketzerei steckt meine Völker an,
Der Aufruhr wächst in meinen Niederlanden". 5)

Tenslotte, om de vergelijking volledig te zien, ook karakters en motieven vinden we bij Schiller terug. Een geleerde die veronderstelde, dat Wallis in haar eerste drama de onenigheid tussen Alva en zijn zoon had ontleend aan Goethe's *Egmont*, gaf hiermee enkel iets bijkomstigs aan. 6) Speelt bij Goethe toch die onenigheid een ondergeschikte rol in de gang der gebeurtenissen, in Schiller's *Don Carlos* is de tweedracht tussen Philips II en zijn zoon een der voor- naamste motieven; en zeer nauw hiermee verbonden als tweede

1) Wallensteins Tod II 7.

2) Wallensteins Tod III 23.

3) S. H. A. V 1.

4) S. H. A. III 2.

5) Don Carlos I 6.

6) te Winkel, Ontwikkelingsgang VII 495.

motief: de ontstuijgende liefde van de prins voor zijn stiefmoeder en de geleidelijke loutering van die hartstocht, aan de gevolgen waarvan Carlos eindelijk toch te gronde gaat. In Wallis' treurspel bevatten de grondgedachten dezelfde essentiële bestanddelen: het oneens-zijn van vader en zoon, wat door een ongelukkige, hartstochtelijke liefde van de zoon wordt opgevoerd tot een hoogtepunt, de dood van Don Frederik.

Met deze uitvoerige beschouwing geloven we overtuigend te hebben aangetoond, dat Wallis geheel afhankelijk is van Schiller. We kunnen het herhaaldelijk bij haar opmerken, hoe zij, bij een scherpe kijk vaak op andermans werk, een geringe zelfcritiek aan de dag legt. Ook hier weer, want nauwelijks enige jaren na haar jeugd-drama's oordeelt ze over een dichter: „Deze verzen zijn schoon, maar ze doen ongelukkig aan nog schoonere denken, en daarom wordt hun gebrek aan originaliteit een fout”. Moeten we nog naar een duidelijker waardering van haar eigen werk zoeken? Goed, dan laten we opnieuw haar zelf dat onder woorden brengen: „zelfs een middelmatige arbeid, die al te sterk aan het buitengewone herinnert, wordt storend, zoodra men, naar het vriendelijk kabbelende beekje luisterend, aan den bruisenden stroom denkt, die het zijn zangen leende”. ¹⁾

Werd Wallis door de critiek er toe gebracht aan de vreemde taal te verzaken, haar belangstelling bleef uitgaan naar de geschiedenis. Daarom lag het voor de hand, dat ze als de geschiktste vorm voor haar werk de historische roman koos. Van de twee richtingen die dit genre in onze letterkunde van vóór 1880 had genomen, was tegenover de romantische van van Lennep, Oltmans, Mulder, de idealistische van Drost, Potgieter, Bakhuizen en vooral Bosboom-Toussaint voor Wallis' aard aangewezen. Immers waar de eerste school veel meer haar aandacht had gericht op de toevallige aaneenschakeling der gebeurtenissen, zodat het haar interesseerde, niet hoe de personen, enkel hoe bij de vaste karakterschema's zich de situatie ontwikkelde in het bonte beeld der omstandigheden, daar was het andere standpunt juist het omgekeerde, was de situatie ondergeschikt aan de mens, werd de held en het ideaal hoofdzak. ²⁾

¹⁾ Z. P. 219 v.

²⁾ J. Prinsen J. Lzn., *De oude en nieuwe historische roman in Nederland*, 1919.

Deze keuze van Wallis was wel zo duidelijk, dat ze terstond als de geestelijke erfgename en opvolgster van Bosboom-Toussaint werd gedoodverfd; ja dat ze zelfs de enige romanschrijfster werd genoemd, die zich haar groot voorbeeld in kracht en verheffing verwant toonde. ¹⁾ Het allerduidelijkst wordt de invloed van Bosboom-Toussaint bevestigd door de oude Geertruida en de jonge Adèle zelf. Toen Wallis haar *In Dagen van Strijd* aan het oordeel van de gevierde romanière had voorgelegd, betreurde zij het, dat ze dat niet had kunnen doen vóór de voltooiing van haar werk, ze had dan vele raadgevingen stellig opgevolgd. Wallis schreef, dat ze de grootste waarde hechtte aan de mening van de schrijfster van *Het Huis Lauernesse*, haar lievelingsboek. ²⁾ Al in een brief van 3 December 1877 aan Schaepman had Bosboom-Toussaint meegedeeld, dat ze juist bezig was met de eerste roman van Wallis, waarover ze graag met hem van gedachte zou wisselen. Want „de vader noemde het een *proefschrift* zijner dochter, toen hij het mij toezond. Werkelijk heeft het soms iets van eene dissertatie, meer dan van een roman, doch ik, die Gideon Florensz schreef en de reeks Leicester-romans, ik mag haar niet veroordeelen”. ³⁾ Ofschoon mevrouw Bosboom, toen ze dit beweerde, pas twee van de drie delen had gelezen, had ze blijkbaar intuïtief terstond een geestelijke verwantschap gevoeld. En toen ze daarna Adèle Opzomer nader leerde kennen, moest ze bekennen zichzelf terug te vinden in het schuchtere, tengerere meisje.

Dat zichzelf terugvinden, zoals de oude kunstenares dat voor het karakter had bedoeld, had ze even goed mogen toepassen op haar werken. Leggen we maar eens *In Dagen van Strijd* naast *Het Huis Lauernesse* en onmiddellijk valt overeenkomst in onderwerp en behandeling op. Beide boeken halen hun stof uit de geschiedenis van de Hervorming in ons land. Wallis vertoont hierbij dezelfde kenmerken als Toussaint: lange historische uitweidingen, afmattende beschrijvingen en beschouwingen in dezelfde cliché-rijke, van rhetoriek gezwollen taal. Het blijft echter niet bij deze uiterlijke gelijkenis. Zo sterk heeft het voorbeeld ingewerkt, dat, hoewel Wallis uit louter interesse voor de geschiedenis, uit drang naar bespiegeling schreef, de godsdienstige overtuiging die Toussaint's roman door-

¹⁾ W. J. Hofdijk, *Geschiedenis der Ned. Letteren*, 1886, bl. 357.

²⁾ N. Rott, *Crt.* 9 Jan. 1926, Adèle Opzomer's brief aan Mevrouw Bosboom.

³⁾ *De Nieuwe Taalgids*, 1936, XXX 419, Bosboom-Toussaint's brief aan Schaepman.

gloeide, door haar werd nagebootst. Liet de schrijfsfer van *Het Huis Lauernesse* sommige Katholieken een dragelijke rol spelen, dan stonden ze minstens met één been in 't kâmp van de Hervorming. ¹⁾ Diezelfde onevenredige verdeling van licht en schaduw vertoont *In Dagen van Strijd*. Zoals bij Toussaint tegenover onverbiddelijk harde karakters als een Donna Teresia de edele figuren der Katholieken ofwel de Hervormers gunstig gezind zijn als Vader Boudevijn van Utrecht ofwel zich tot het nieuwe geloof geroepen voelen als Ottelijne van Lauernesse, zo zien we bij Wallis precies dezelfde scherpe tegenstelling, enerzijds in de graaf van Viale, anderzijds in zuster Klara van Ilmenoude en Edward Melville. Nog sterker: waar juist Donna Teresia in haar afwijzende houding tegenover het Protestantisme 't pijnlijkst gestraft wordt door haar zoon Enriquez, die het aanvaardt, zo treft ook Viale hetzelfde lot in zijn zoon Frank.

Op gelijke manier als Toussaint van haar ruime opvattingen inzake Katholicisme wilde blijk geven met zeer tegemoetkomende uitlatingen, die dan voorafgegaan of gevolgd werden door uitvallen er tegen, ²⁾ deed Adèle Opzoomer het. Over de beeldenstorm was de Katholieke Kerk verbolgen, want

„Het was een rechtvaardige gramschap; dat mag de Protestant nooit nalaten te herhalen, en hij kan het herhalen, omdat hij zelf er in deelt. Nog grijpt zijn hart een gevoel van brandende schaamte aan, als hij de kerken in België bezoekt, en men toont hem aan de wanden de sporen van vernield beeldhouwwerk, verhaalt hem van baldadig verdorven kunstschatten, en zegt dan: dat hebben de beeldstormers en de sansculottes gedaan. Hij voelt al het vernederende dier samenvoeging, en als hij zich dan in den godsdienst-ijver dier tijden, in het hart van den Katholiek verplaatst, wiens heiligste ontwijfd, wiens godsdienst beschimpt werd, dan zal hij de verontwaardiging begrijpen, die bij het vernemen dier ongehoorde schending door de geheele Roomsche wereld ging; hij zal den kreet billijken, die om straf voor de misdadigers gehoord werd”. ³⁾

Op deze objectieve passage volgt echter terstond het grote „maar”:

¹⁾ Gerard Brom, *Romantiek en Katholicisme in Nederland*, 1926, I 198.

²⁾ Brom a.w., I 198vv.

³⁾ I. D. S. III 100v.

„De kerk, die sedert zij de heidensche tempels van Alexandria vernielde, na haar werktuigen eerst met het bloed der schoone, reine Hypatia bevuurd te hebben, geen vijandige richting ooit geduld heeft; die in Spanje de brandstapels der Moriscos oprichtte; die in Frankrijk de vervolging der Waldenzen leidde, voor het moorden in den Bartholomëusnacht een plechtig dankfeest hield, en later een bevel uitvaardigde dat duizenden der beste, vreedzaamste burgers in een tijd van algeheele rust onder gruwzame vervolgingen uit hun vaderland dreef; die in Engeland voor een bloedige Maria bidden liet, — zij zou, terwijl het oog zooveel wreedheden tegen geloofsgenooten bedrijven zag als de ketters toen zagen, minder gematigd geweest zijn dan deze verafschuwde, tot den bloede getergde scharen, zij toonde zich in haar straf wreeder dan de misdadigers in hun schuld”. ¹⁾

Deze preektoon, die bij Toussaint noodzakelijk voortvloeyde uit de oprechte spontaneïteit van haar apostolisch getuigenis, was aan haar werk zo inhaerent geworden, dat de leerling die behoefte aan verdediging van de Hervorming slaafs navolgde, waar ze maar de kans schoon zag.

„Als er een vlek, een daad van vergeldend geweld op onze vrijheid kleeft, het is niet meer dan een druppel, vergeleken bij de zee van bloed door Rome in deze landen vergoten. Wat het Protestantisme van die dagen ook aan verlichting, aan eendracht moge gemist hebben, het heeft twee daden volvoerd, die al zijn dwalingen uitwisschen, het heeft de tirannie overwonnen — en in zijn zegepraal genade geoefend jegens den onverzoenlijken vijand, die nooit genade gekend had”. ²⁾

Door deze vooringenomenheid tegenover het Katholicisme geeft ze menig bewijs van onkunde hierover ten beste. Een kort citaat mag haar scheef inzicht nog eens illustreren:

„daar hij overigens volbloed Katholiek was, rekende hij de zonde, die de kerk daarin zou kunnen vinden, niet zwaarder dan haar absolutie dat noodig maakte”. ³⁾

Doch niet alleen de algemene oriëntering heeft de volgelingen over-

¹⁾ I. D. S. III 101v.

²⁾ I. D. S. II 361.

³⁾ I. D. S. II 84.

genomen, ook de motieven in haar eerste roman zijn grotendeels ontleend aan *Het Huis Lauernesse*.

De keizerlijke hopman Aernoud Reiniersz. Bakelsze, die in zijn ongelukkige liefde tot een fanatiek voorvechter van het Katholiek geloof wordt, zelfs, tot heer van Viterbo verheven, als inquisiteur eindigt, we herkennen hem sprekend in Karel de Brénis, over wiens leven eveneens een liefdestragedie haar schaduw heeft geworpen, die eenzelfde hartstochtelijk bestrijder van de ketters wordt en zo in rang opklimt tot hertog van Viale.

Het geboortegeheim van Paul van Mansfeld, de bastaardzoon van hertog Karel van Gelder, vervult bij Toussaint het hele boek met een geheimzinnig element, wordt op het einde dramatisch onthuld, zodat de vader als vurig strijder voor Rome zijn onwettige zoon als hervormer ziet sterven, naar wiens voorbeeld dan ook het tweede kind, jonker Karel, tot aanhanger van het Lutheranisme wordt. Bij Wallis loopt weer dezelfde draad door het hele werk, het geboortegeheim van Edward Melville als kind uit het geheime huwelijk van Viale. Ook dit geheim vindt tenslotte zijn ontknoping en ook hier ontvallen de bittere kettervervolger zijn beide zoons door de overgang naar de hervormde kerk.

Zowel de hertog van Gelder als de hertog van Viale verzoenen zich met dit échec van hun leven, de eerste door aan de uiterste wilsbeschikking van zijn stervende zoon te voldoen en de Protestantse Ottelijne een vrijgeleide te verschaffen, de tweede door zijn ketterse oudste zoon wettig te erkennen en hem, ofschoon hij volhardt in de strijd der opstandelingen en sneuvelt, in liefde en vergiffenis te blijven gedenken.

Beide romans geven eenzelfde oplossing voor de slachtoffers van de miskende liefde; de ongelukkigen wijken naar Duitsland uit, Ottelijne van Lauernesse als overtuigd vereerster van Luther, Hélène van Vredenburg niet als zodanig, maar toch met zo'n groot begrip voor de overtuiging van haar geliefde Edward, dat deze gang naar Duitsland symbolisch lijkt als een overgang naar diens denkbelden, die ze in haar afscheidsworden tot Edward als juist erkent:

„de stem die u roept is heilig, en gij moogt, gij moet haar volgen”. ¹⁾

Mevrouw Bosboom heeft er Wallis op gewezen, dat zij graag bij haar jonge navolgstster wat meer beschrijving van de omgeving, van

¹⁾ I. D. S. III 497.

gewaad en van inrichting der vertrekken had willen zien. Ging de volgzzaamheid van haar leerling dan nog niet ver genoeg? Was de gelijkenis in grote trekken niet voldoende? Het is haar dan zeker niet opgevallen, dat Wallis 't zelfs daarbij niet heeft gelaten. Tot in bijzonderheden had mevrouw Bosboom zich zelf gemakkelijk kunnen terugkennen. Een enkel voorbeeld is frappant genoeg.

De lezeres van *Het Huis Lauernesse* was blijkbaar zeer getroffen door de poging van Aafke Reiniers om zich te verdrinken. In haar wanhoop om haar ongelukkig huwelijk tot deze uiterste stap gebracht, werd Aafke op het laatste ogenblik weerhouden door vader Boudewijn's roepen: „Vrouw! peis op God, eer ge zulks aanvangt!” ¹⁾ En toen de rampzalige zich omwendde, herkende de Vicaris haar. Wallis nam deze deus-ex-machina-truc zo zuiver over, dat Toussaint gelijk zou hebben met kwaad te zijn wegens plagiaat. Immers als Johanna Rovéne in dezelfde omstandigheden van verguisde liefde naar hetzelfde middel wil grijpen, staat Melville achter haar en roept: „Om! Godswil, wat doet gij, ongelukige?” en ziet dan pas met ontsteltenis, wie hij heeft gered. ²⁾

Wallis voelde zich dus aangetrokken tot navolging van Bosboom-Toussaint, doch bovendien werd deze houding haar vergemakkelijkt omdat ze hierbij haar sympathie voor Schiller volstrekt niet hoefde te verloochenen. Integendeel, haar meesteres versterkte die. Lag bij Toussaint de bewondering voor Schiller er niet zo overduidelijk boven op, een diepere beschouwing van haar werk zou tal van punten van overeenkomst opleveren.³⁾ Waar Wallis in haar jeugdwerk zo sterk onder die invloed had gestaan, dat we haast op iedere bladzijde Schiller kunnen aanwijzen, daar zou het ons dan ook verbazen, als dat bij haar eerste Nederlandse roman niet meer zou blijken.

Al een enkel woord herinnert ons hier onmiddellijk aan Schiller en zal dan zeker bij Wallis onder die invloed zijn ontstaan. Ze schrijft ergens over: „*de kabalen en intrigues van het hof*”. ⁴⁾ De titel van Schiller's jeugddrama *Kabale und Liebe* was voor haar iets zo vaak

1) Bosboom-Toussaint's Werken, 1885—88, *Het Huis Lauernesse*, bl. 480.

2) I. D. S. I 59.

3) *Noorden Zuid* (bijlage: De Bibliotheek) 1888, bl. 179—194 en 1889, bl. 148—156, C. J. Vierhout, *Invloed van Schiller op mevrouw Bosboom-Toussaint*.

4) I. D. S. II 142.

gehoords, dat ze aan dat niet-Nederlandse woord geen aanstoot meer nam.

Ze is hier zelfs nog een enkele keer niet aan het gevaar van naschrijverij ontkomen. Wanneer ze graag uitweidt over de geschiedenis van die dagen van strijd, mogen we veronderstellen, dat ze daarvoor in de leer is gegaan bij de historicus van de *Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande*. Natuurlijk heeft ze de gedocumenteerde historische feiten ook uit de bekende oude bronnen kunnen putten. Ook Schiller vermeldt immers in zijn werk, dat hij hierop steunt. Al vinden we nu bij Wallis beschrijvingen, zoals van de beeldenstorm te Antwerpen, met passages die duidelijk met Schiller overeenkomen, we mogen hierin geen overwegende invloed van hem zien. Dat echter Schiller een wel grondig hierbij geraadpleegde bron is geweest, blijkt in het geval, waar hij na zijn beschrijving van de enorme beeldenvernietiging er zijn verwondering over uitspreekt, dat zo weinig persoonlijke ongelukken hierbij waren gebeurd. Dat doen ook enige oudere historieschrijvers. Doch Schiller voegt er zelfstandig deze opmerking aan toe:

„keiner, so halsbrechend auch dieses Geschäft war, nahm Schaden, ungeachtet der dicken Finsterniss”. ¹⁾

Bij Wallis vinden we deze uitlating:

„maar ondanks ieders vermetelheid, ondanks de duisternis, bekwam geen der razenden letsel”. ²⁾

Dezelfde gedachte in dezelfde woorden uitgedrukt, kan dat toeval zijn?

Als Schiller dan zijn beschrijving sluit met de zakelijke zin:

„Die aufgehende Sonne zeigte die geschehene Verwüstung”. ³⁾

en Wallis eindigt ook weer letterlijk hetzelfde:

„De opgaande zon bescheen een tooneel van verwoesting”. ⁴⁾

dan kunnen we er toch van overtuigd zijn, dat ze deze spannende geschiedenisles, behalve van anderen, stellig ook van Schiller had gekregen.

Wanneer we nu de invloed van Schiller en Toussaint op onze

¹⁾ Schiller S. 644 (S ä m m t l i c h e W e r k e, Stuttgart 1869).

²⁾ I. D. S. III 70.

³⁾ Schiller 644.

⁴⁾ I. D. S. III 71.

schrijfster zo uitvoerig hebben trachten aan te tonen, mogen we de zekerheid hebben dat die, zo doordringend als hij was, van blijvende aard moest zijn bij een karakter als dat van Wallis, dat niet openstond voor de nieuwe tijd. Zoals ze immers begon, zo eindigde ze met hetzelfde soort werk, in wezen hetzelfde genre van de historische roman.

Er zullen ook andere invloeden te vinden zijn. In Duitsland was, zoals bij ons, op de historische roman van de romantiek die van het realisme gevolgd. De vertegenwoordigers hiervan, von Scheffel, Freytag, Alexis, Dahn, Ebers, waren in ons land voor het grootste deel in vertaling bekend. Natuurlijk had Wallis ze ook gelezen; wie er bij haar Duitse belezenheid nog aan zou twijfelen, heeft haar Gidsartikel over een der meest verslonden Duitse romans gerustgesteld. Dahn's *Ein Kampf um Rom* had ze grondig bestudeerd. We kunnen hierbij vergelijkingen maken met haar eigen werk en overeenkomsten vinden. Zoals Amalaswintha hertog Thulun naar het krijgstoneel stuurt om hem, de mogelijke opvolger van haar bewind, uit de weg te ruimen, zo handelt in *Vorstengunst* koning Erik met Nils Sture om dezelfde reden. Zelfs critiek, die Wallis op Dahn heeft, kan op haar eigen oeuvre toegepast worden. Zij oordeelde: „Er is in de meeste figuren van Dahn iets uitsluitends, zij worden slechts door éénen hartstocht bezielde”. Maar kunnen we dit niet met evenveel recht zeggen van figuren als Göran Person of Sten Gyllenstierna uit *Vorstengunst*? Wallis vond „de groote misgreep in Dahn's werk” de schepping van de Romeinse praefect Cethegus, omdat hierin de rechten der historie werden miskend. De historische roman, zo luidde haar opinie, mag geschiedenis verklaren, niet geschiedenis maken. „Hij moet een slaaf der geschiedenis zijn, waar het niet meer de gedachte, waar het de handeling geldt”. Aan de historische feiten mag dus niet getornd worden. ¹⁾ Wat de critische geest van Wallis volgens de theorie bij Dahn afkeurt, kunnen we echter bij de schrijfster zelf in de practijk constateren. Of had zij niet reeds in haar eerste Duitse drama de figuur van Don Frederik, die ze zelfmoord laat plegen, naar de feiten der geschiedenis geweld aangedaan? En zo geeft ze ons ook in Person uit *Vorstengunst* niet meer de historische persoonlijkheid, doch een zelf geconstrueerd karakter.

In Wallis' roman, die ze dertig jaar later schreef, lukt de reis van de Zweedse koning met zijn gezelschap deze gedachte uit:

¹⁾ L. G. 426v., 434.

„Dat waren dus de nakomelingen dier machtige Gothen, wier grote koning in Ravenna rustte. Waren dit de Gothen, aan wie men altoos dacht, als sneeuwjacht en storm de Apenrijnen veegden, omdat ook zij eens, een sneeuwstorm gelijk, over de bloeiende dalen van het Zuiden waren heengetogen?“ 1)

Wanneer Wallis hier zo aan de Gothen dacht, dan dacht ze nog eens aan Dahn terug.

We konden doorgaan met het zoeken van gelijke situatie, motief of behandeling, doch waartoe? In Toussaint had Wallis haar voorbeeld van de historische roman gevonden, de gelijksoortige Duitse school kon haar geen fundamenteel nieuwe richting geven, alleen bijkomstige beïnvloeding.

Uit haar tweede roman zouden we dan Bosboom-Toussaint ook weer kunnen gaan te voorschijn halen, maar Wallis zorgt ervoor, dat een herhaling van dat onderzoek overbodig is. Want bedoelde ze het niet als een sympathieke geste naar mevrouw Bosboom, dat ze de eerste vrouw met innemend karakter, die voorkomt in dit boek, de jonge huishoudster van Melanchton, waarover de geschiedenis niets bericht, juist Geertruid laat heten?

Ook haar tweede vaderland, Hongarije, bracht slechts hier en daar een nieuw vernis over haar werk aan. *Een Hongaarsche Samenzwering* heeft niets anders typisch Hongaars dan de namen, het is doordrenkt met algemeen menselijke sentimenten, een ideeëndrama. Mag het slot, waar Maria Széchy in haar smart om de dood van haar man onder het gesprek met enige van haar kasteelbewoners naar het raam gaat en daar enkele druppels gift in een glas water drinkt, ons sterk doen denken aan Goethe's *Egmont*, waar Klaartje precies zo handelt, het drama in zijn geheel doet toch weer Schillers aan. Nog in details is hij te herkennen. Frans Wesselényi zoekt in een monoloog vol wroeging over zijn afval zijn schuld te vermindern:

„Of is het niet te laat, nog niet te laat?

Nog handelden wij niet, wij dachten slechts, —

Wat slechts gedacht werd, dat behoeft nog niet

Tot daad te worden“. 2)

Hier heeft hij aandachtig naar Wallenstein geluisterd, die in een gelijke stemming bij zichzelf overwoog:

1) K. V. II 233.

2) H. S. 104.

„Wär's möglich? Könnst' ich nicht mehr, wie ich wollte?
Nicht mehr zurück, wie' mir's beliebt? Ich müsste
Die That vollbringen, weil ich sie gedacht?" 1)

En tenslotte haar laatste roman. De inleiding die Wallis hieraan liet voorafgaan, geeft enige opheldering over de geschiedkundige bronnen, waaruit ze heeft geput — Arndt's *Schwedische Geschichten* nemen hieronder een belangrijke plaats in —, levert ons echter meteen een authentiek gegeven over de geest van dit werk. Wallis wil het immers beschouwd zien als een vervulling van een belofte, in haar jeugd gedaan aan mevrouw Bosboom-Toussaint. De schrijfster van *De Koning van een Vreugderijk* had niet meer afdoende kunnen demonstrenen, dat zij de leerlinge bleef van Bosboom-Toussaint. En wanneer we daarnaast nog eens wijzen op de gesprekstoon in haar verhalen, die zij ook hier nog doorlopend opschreeft tot de sententieuze dialoog van Schiller, menen we de hoofdlijnen van haar letterkundige beïnvloeding voldoende te hebben vastgelegd.

Omdat het weer Johanna Snellen is, die er voor waarschuwde, dat men in Wallis te uitsluitend de opvolgster van Bosboom-Toussaint wilde zien, dat men in haar het persoonlijke miskende door haar alleen te beschouwen als Bosboom-Toussaint's jongere, willen we onze opvatting kort zo samenvatten. Onze vergelijking heeft duidelijk gemaakt, hoe de invloed van de oudere op de jongere dieper ging dan men op het eerste gezicht zou aannemen, wat Snellen zich zeker niet heeft gerealiseerd. Wanneer deze vriendin het oorspronkelijke bij Wallis daarin zag, dat de invloed van Walter Scott plaats maakte voor die der Germaanse wijsbegeerte, dan construeerde zij zelf een *te uitsluitende* tegenstelling. We hebben immers opgemerkt, hoe juist de belangstelling voor de Duitse letteren, speciaal Schiller, ook Bosboom-Toussaint niet vreemd was. Neen, al zijn er ook andere tegenstellingen tussen beide schrijfsters vast te stellen — wat we vaker hebben gedaan —, voor Wallis was en bleef Toussaint een condito sine qua non.

1) Wallensteins Tod 14.

BESLUIT.

NA Wallis' leven en werk te hebben leren kennen, zou de moderne psycholoog haar type wel vrij duidelijk weten te bepalen. Volgens de nieuwe typen-leer van de Amerikanen Sheldon zou zij naar de uiterlijke kenmerken de meeste componenten van de zenuw-mens vertonen. ¹⁾ Uit de foto's en berichten staat Adèle voor ons als een meisje met een fijn beenderstelsel — „frêle” noemt van Eeden haar —, platte en smalle lichaamsdoorsnede, relatief grote hersenschedel, scherp en driehoekig gezicht, dunne bleke huid, verward, naar voren groeiend haar. Met deze lichamelijke kenmerken komen haar psychische overeen. Zij leed aan een lichamelijke overgevoeligheid, ze was zo gauw hees of verkouden en had als kind al last van haar maag. Hoe ze psychisch aanspreekbaar was, we hebben het meermalen opgemerkt, maar als een ooggetuige kan ons Wijnaendts Francken verklaren: „zij bezat een zeer gevoelig gemoed, dat licht gekwetst werd, en zij trok zich daarom terug om pijnlijke botsingen te vermijden en niet gewond te worden. ²⁾ Zo zocht ze graag de eenzaamheid of het kleine, haar vertrouwde gezelschap.

We voelen ons echter ex professo niet bevoegd tot een psychologische typering, ons interesseert hier de literaire karakteristiek. Hierbij zijn twee elementen in het werk van Wallis te onderscheiden: een romantisch gevoel en een academische geest.

Uitdrukkingen als „de blauwe bloem” en „zoo rein een idealisme” doen ons reeds terloops aan de romantische literatuur en filosofie denken. ³⁾ Zo ook een kort versje, dat ze eens op een los papiertje schreef:

„Ein Strauch, dran keine Blume blüht,
Das ist das Leben ohne Lied”.

1) Kath. Cult. Tijdschrift, April 1947, bl. 17—30, Dr. A. M. J. Chorus, Een nieuwe psychologische Typen-leer.

2) Mork's Magazine 1926, bl. 135vv.

3) I. D. S. III 172; H. P. I; V. I 37.

Het zijn kleine uitingen van de diepere romantiek van haar opvattingen, die ons meermalen onwerkelijk aandoen en waarbij nog overblijfselen van een doods classicisme opduiken. De weemoed haalt het vroegrijpe meisje uit zichzelf.

Doch de historie met de filosofie heeft ze van haar vader geleerd. Zo worden haar verhalen belast met een opzet, die professoraal aandoet. Wallis heeft een construerende geest, die elk boek in vaste schema's weet te bouwen. Het is haar kracht en haar zwak. Haar kracht, in zover de intrigue verloopt volgens een doordacht plan met ernstig gehalte, waarin het loont zich te verdiepen. We willen het hier expressis verbis nog eens aan toevoegen: dit is en blijft Wallis' verdienste, de diepe, grote gedachte, de brede beschouwing. Dit is ook het persoonlijke van haar werk, waardoor zij, als epigone van Bosboom-Toussaint, een apart karakter in haar genre heeft verworven. Maar het is, zoals haar kleinzoon ons in een gesprek als zijn oordeel gaf, de grote geest, die de juiste vorm niet wist te vinden. Of geformuleerd met de woorden van Melati van Java: men staat verbaasd, dat zoveel geest, zoveel vernuft, zoveel intuïtie zo weinig indruk maken, ons zo koud laten. ¹⁾ Dat is haar grote zwak, haar zwak, in zover het leven in een strak stelsel van begrippen wordt gewrongen. De figuren bewegen als abstracties, de gebeurtenissen volgen als de delen van een redenering. Hiermee hangt samen haar weinig aanschouwelijke, want louter zinnebeeldig bedoelde beeldspraak. Ze heeft enkel oog voor de verschijnselen, voorzover ze verwijzen naar een gedachtenwereld. Wat zij zelf vond van de helden bij andere schrijvers, dat ze zóveel handelen, dat men hen ook eens zou willen zien denken, ²⁾ dat drukt het tegengestelde uiterste van haar eigen werk uit. De literatuurhistorie heeft haar „een gering plastisch talent” vaker verweten. ³⁾ De omgeving bestaat voor Wallis nauwelijks. Van Parijs krijgen we evenmin wat te zien als van Stockholm of Wittenberg. Ieder land is voor haar een gelijk toneel, waarop haar figuren komen spreken; en die figuren zijn weer enkel verpersoonlijkingen van haar eigen geest. Wallis' oordeel over Zweedse dichters kunnen we met een kleine variatie op haar zelf toepassen: over het algemeen kan men zeggen, dat haar figuren meer iets uitdrukken dan iets zijn. Zij vertegenwoordigen meer een sentiment, een denkbeeld, vaak zelfs alleen een orgaan

¹⁾ Boekenschouw, 1914—1915, bl. 253.

²⁾ Z. P. 216.

³⁾ W. van Schothorst, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*⁹, 1932, bl. 74.

voor schone gedachten, dan een hartstocht. ¹⁾ Eng verbonden hiermee is dan weer haar boekachtige taal, waarbij de enige afwisseling bestaat tussen kansel en kathedraal, wanneer we ons niet voortdurend verplaatst voelen op het toneel. De nobele schrijfster trekt zich van het alledaagse terug, dat in het realisme gaat overheersen, en vervalt in het hoogdravende, het gekunstelde, het zwevende.

Haar geest moet wel mannelijk didactisch zijn, want het lijkt kenmerkend voor Wallis, dat de verstandelijke delen echter aandoen dan de gevoelige, die zo licht in een toon van valse pathetiek vervallen. Het is waar, dat er in haar tweede roman verbetering te zien was. Had zij een juister evenwicht tussen het verstandelijke en gevoelige weten te vinden, haar werk zou warmer en natuurlijker geworden zijn. We menen in de stijgende en dalende lijn van haar werken een symptoom voor haar mislukt kunstenaarschap te zien. Blijkt het artistieke bij haar niet omgekeerd evenredig met de verstandelijke ballast? In *Dagen van Strijd* zit vol gedachten, *Vorstengunst* is minder ermee bezwaard, *De Koning van een Vreugderijk* puilt weer ervan uit. Een vereerder geeft bij het bundelen van haar belangrijkste gedachten hiervan onwillekeurig een bevestiging. ²⁾

Van al haar wijze spreken is geen enkele een gevleugeld woord geworden, omdat ze te opzettelijk bedacht en te nadrukkelijk gezegd zijn. Haar eigen woorden, die ze als jong meisje had geschreven:

„Menige spreuk is, voor het eerst gehoord, wat haar zin betreft, niet duidelijk, ook al worden haar woorden verstaan”, ³⁾

kunnen we weer het allerbest op haar zelf toepassen. Wallis hield veel van bloemen, maar haar eigen uitspraken waren kunstbloemen, die de vorm en de kleur hebben van diepzinnigheden en wijsgerigheden, maar niet het bezielde leven. Om in haar verheven taal te spreken: het altaar is volledig bereid, op de hemelvonk na, die het offer in vlam moet zetten. Nooit gebruikt ze het directe woord, omdat ze geen eenvoudige taal aandurft. Vandaar beelden en wel versleten beelden, waar een gewone uitdrukking zo buitengewoon zou kunnen werken. Ze verliest zich in „bloemrijke” galmen, die de welsprekendheid van haar vader laten naklinken, wanneer het hart

¹⁾ Z. P. 222.

²⁾ Een statistiek uit het werkje van Wijnaendts Francken levert dit resultaat op. Hij noteert uit I. D. S. 73, uit V. 59, uit K. V. 149 gedachten.

³⁾ I. D. S. I 210.

alleen dient te spreken. Zelf levert Wallis een vonnis over haar dichterlijke taal, wanneer ze zegt:

„Was men als proza bedoeld, dan is men mislukt, wanneer men een vers werd; er is een mislukking zoowel naar omhoog als naar omlaag.”¹⁾

De schrijfster had in *Candide* van dezelfde Voltaire, die ze meermalen aanhaalt, deze les kunnen vinden: „Il faut être grand poète, sans que jamais aucun personnage de la pièce paraisse poète”. Wallis laat al haar figuren even poëtisch spreken.

De demonstratie van geleerdheid hinderde bij het jonge meisje niet zo erg als bij de volwassen vrouw. „Met dat tintje van boekenwijsheid”, dat ze dames van de achttiende eeuw verwijt,²⁾ is nog haar laatste roman zelf opgevuld. Evenals een van haar figuren wil ze „voor belezen in de geschiedenis doorgaan”.³⁾ Zo voelt zich de schrijfster van een historisch roman in de twintigste eeuw nog groepen om formeel les in de geschiedenis te geven. Het doet ons zonderling aan, dat ze zo weinig zelfcritiek heeft om in haar laatste historische roman nog een program te durven overleggen:

„Waarachtige historiekenners zijn geen kenners van feiten alleen, maar bovenal van menschen; zij moeten niet alleen het geraamte der gebeurtenissen zien, maar ook de harten voelen kloppen..... Geschiedkenners worden naar mijn vaste overtuiging niet gevormd, maar geboren. Ik geloof dat er enkelen zijn, die in de harten van anderen kunnen kijken en zeggen wat daarin omging..... Geschiedschrijving is in haar hoogsten zin altoos een mengeling van weten en begrijpelijk maken.”⁴⁾

Heel anders is de ongeveer gelijktijdige *Wilde Jager* van Marie Koenen, die het verleden laat leven zonder uiteenzettingen, die plastische kracht paart aan helderheid van voorstelling en dichterlijkheid van gevoel. Voor Wallis betekent de kunst een soort schaakspel; en niet toevallig verdiept ze zich in de berekeningen van de diplomatie. Ze kan het knappe kind, dat ze geweest is, nooit afleggen en moet met haar kennis pronken. Zelfs „op ethisch gebied” denkt ze „tot een intellectueel weten” gekomen te zijn.⁵⁾

1) K. V. I 225.

2) K. V. I 156.

3) K. V. I 183.

4) K. V. III 68v.

5) K. V. I 167.

Vandaar dat humor haar weinig of niet bedeed is, — we zouden zeggen: logisch, omdat de onbevangenheid en natuurlijkheid, sterke elementen van de humor, in de literatuur van vóór tachtig niet thuishoorden. ¹⁾ Anders zou ze haar eigen pathos niet zonder ironie hebben overgelezen. De quasi losse en leuke kunstenaarskring van Haga, die voor geestig wil doorgaan en bij wijze van schitterende top het eerste deel van haar laatste roman afsluit, ligt volslagen buiten haar sfeer en dus boven haar kracht. Van de dichter Bellman weet ze in bladzij na bladzij hoegenaamd geen levendig beeld te geven.

We zien zo in Wallis weinig zelfstandigs of origineels. Ze glijdt ongemerkt van citaat in plagiaat over. De dwepende opwinding, waarmee ze als meisje sommige schrijvers heeft bewonderd, is haar nog lang bijgebleven, wanneer het bewijs van oorspronkelijke schepingskracht geleverd dient te worden. Haar werk past altijd in een gangbaar kader, het hoort tot een bekend genre, het herinnert aan gevierde modellen; en waar het ook niet ernaast is, blijft het toch eronder, omdat ze een volleerd lezeres, maar daarom nog geen geboren schrijfster voorstelt. Ze eindigt zoals ze is begonnen in de Schillertoon. Dat sententieuze en die hoge abstracties zijn de onvermijdelijke uitdrukking van haar meer Duitse dan Hollandse dweperij. Toen zij in haar eerste roman beweerde, hoe van vele mensen opgaat:

„dat zij bijna geheel kopie zijn van hun boeken en nog meer van hun levende omgeving, en dat hetgeen zij door leering weten veel meer is, dan wat eigen schepping in hen heeft voortgebracht”,

schreef ze een profetisch oordeel voor zichzelf. ²⁾ Wat Busken Huet reeds van haar Duitse drama's schreef, dat zelfs een nabootsingsvermogen, zo buitengewoon als het hare, het ontbrekende kunstvermogen niet vergoeden kon, ³⁾ dat zou ook van haar latere werk oordeel en veroordeling zijn. Tegen haar vader als Corvinus Philosophus had Schaepman in 1873 al gefulmineerd en hem een held in het overnemen genoemd, „de oude Corvinus bezat een bijzondere handigheid in het zich toeëigenen van eens anderen goederen”. ⁴⁾ Indien de Corviniana-schrijver de toekomst verder had

¹⁾ Cornelis Veth, *De Humor in de Moderne Literatuur*, 1929, bl. 40.

²⁾ I. D. S. II 134v.

³⁾ Busken Huet, *Litt. Fant. en Krit.* VII 160.

⁴⁾ *De Wachter*, 3de jaarg. 1873, I 132—143.

kunnen voorzien, hij had in zijn voorspelling van roemloze ondergang naast de vader ook de dochter kunnen betrekken.

Het lijkt een tragisch geval in Wallis' leven, dat ze bij haar opkomst Lodewijk van Deyssel tegenover zich vindt. Zoals de oude Valentijn zijn domper heeft willen zetten op het verblindend licht van de Utrechtse hoogleraar Opzoomer, ¹⁾ schijnt het, of de jonge naturalist het zijn roeping vindt de opkomende schittering van Wallis uit te doven. En zij heeft dat terdege vermoed. Reeds in 1879 heeft ze haar standpunt bij voorbaat bepaald. Als zij handelt over de Zweedse poëzie, klinken haar woorden vastberaden, als een zelfverdediging, waar ze schrijft:

„Een nieuwe, realistische richting beheerschte het gebied der letterkundige productiviteit; Runebergs poëzie en Almquists proza gaven in de wereld der Zweedsche kunst den toon aan, waarmee Tegnér's werken niet instemden; zij moesten hun gebreken onverbiddelijk aangetoond, hun deugden veelal vergeten zien. De zwakke zijde bij Tegnér, zijn weinige kennis en waardeering van 't gewone leven, van de personen, die hem met hun alledaagsch lief en leed omringden, zijn onvermogen in 't schetsen van menschelijke harts-tochten, zij werd in 't licht gesteld, zonder dat men altijd genoegzaam op het voordeel wees aan die minderheid verbonden, en de diepte der bespiegeling prees, waar men de oppervlakkigheid der waarneming laakte. Tegnér is zonder twijfel de dichter, die, juist door zijn sterk ontwikkeld gedachtenleven, ook de meeste problemen van het denken omvat, en de meeste vragen van algemeenen aard opwerpt.”

Lezen we in plaats van Runeberg of Almqvist van Deyssel en voor Tegnér Wallis, dan is het als een profetische uitdaging aan de komende vernieuwers, als de schrijfster nuchter verder gaat:

„Men heeft in den laatsten tijd wel eens als den veelzijdigsten der Zweedsche schrijvers Almqvist genoemd, als de meest denkende mag hij niet gelden, zoolang Tegnér nog naast hem verrijst. Dat men iets afbreekt getuigt nog niet dat men iets begrijpt, en Almqvist treedt alleen als zulk 'n negatief element in zijn literatuur op. Beeldstormers zijn daarom nog geen reformatoren; de rijkste denkers zijn niet zij, die alle

¹⁾ Het Dompertje van den ouden Valentijn. Kritisch historische bijdragen tot de geschiedenis van den dag, 1867.

gedachten vruchteloos maken, alle systemen. al wat erkend is verwerpen." ¹⁾

We hebben Wallis zo lang aan het woord gelaten over de Zweedse letterkunde om haar de eerlijke kans te geven voor een oratio pro domo. Een Potgieter zou, niet alleen om haar voorliefde voor Zweden, maar nog meer om haar ideologische geest, vermoedelijk opgetreden zijn als haar beschermer. Dit bevestigt intussen, hoe ze zich op het stervende geslacht met een verouderde kunst richtte. Haar werk is daarom zo vroeg rijp, omdat het teert op een afgewerkte school. In plaats van de verbeelding is het allereerst het geheugen, waarin haar kracht blijkt te liggen. Nabloei van Bosboom-Toussaint, leeft het van historische kennis en vormt het te dikwijls stalen van knappe imitatie, om niet handige compilatie te zeggen.

Wallis stelt ons voor de paradox, dat ze juist door haar vroegrijpheid te laat is gekomen. Hoe het onderscheiden van oud en nieuw bij een ieder de nodige tijd kostte, bewijst ontegenzeggelijk het feit, dat de eerste kroniek van Willem Kloos in *De Nieuwe Gids* nog de titel van een duurzaam werk aan *Vorstengunst* toekende. Had Wallis enkele jaren met schrijven of tenminste met publiceren gewacht, ze zou de critiek van de Tachtigers die haar leeftijdgenoten waren, vanzelf opgevangen en haar kunst heel natuurlijk gemoderniseerd hebben. Nu maakt de negen jaar oudere Marcellus Emants op ons een nieuwer indruk dan Adèle Opzoomer. Gevormd onder de hoede van een vader, die wel van jongsaf zijn tijd vooruit was geweest, maar die tenslotte tot een vroeger geslacht hoorde, dacht en schreef het oudgeboren meisje gewillig zoals *De Gids* het verlangde, toen *De Nieuwe Gids* begon op te komen. Volleerd van geest, bleef ze toch onvolwassen van karakter, zonder met heel haar wezen de tekenen van haar tijd te verstaan, omdat ze schreef, alvorens te hebben geleefd. Ze had zichzelf wel degelijk voorgehouden, dat ieder streven, ook het hoogste, tot vruchteloosheid kan gedoemd zijn, „de geestdrift voor een ideaal, gekozen omdat men het bereikbaar meende, moet te niet gaan met de hoop”. Doch ze wilde dat blijkbaar van haar eigen doel niet erkennen, ze wilde haar ideaal, geconcretiseerd in haar vader, blijven vereren en — zo spiegelde ze zich dan voor — „de geestdrift voor een ideaal, dat men alleen aanbidden wilde, blijft voortdurend het hart met dien gloed vervullen, dien het nodig heeft om jong en werkzaam te blijven”. ²⁾ Zo kon haar werk alleen tijdelijk dadelijk opgang

¹⁾ Z. P. 233v.

²⁾ Z. P. 251v.

maken, want het beantwoordde zuiver aan de geldende eisen en bevredigde dan ook onverdeeld de gangbare smaak. Als erfgename van het liberaal intellectualisme bracht zij immers een bijna afgeleefd genre tot volmaaktheid, maar had weinig toekomst bij de radicale overgang, die onze letterkunde op het punt was door te maken. Terwijl de vrijgevochten Lodewijk van Deyssel bij zijn vader aan huis een omwenteling in de literatuur bewerkte, moest Adèle Opzoomer vóór de vrouwenemancipatie zo trouw mogelijk de overlevering handhaven, die haar voorlopig met een kant en klare cultuur verrijkte, om haar op de duur te bezwaren met een onvruchtbaar verleden. Dus werden haar voorrechten zelf haar onherroepelijk tot nadeel: als dochter van de gevierde Prof. Opzoomer was ze in bepaalde zin erfelijk belast. Haar schitterende vader ging als ster in het geestesleven trouwens al verbleken, zodat zij, die al haar licht van hem ontving, niet meer kon worden dan een meteor. Hij had haar geen bezieling megedeeld van een levend geloof in het eeuwige, dat altijd jong en nieuw zal blijven; hij kon haar alleen lessen en vormen geven, die voorbijgaan met de tijd.

Voor de geschiedenis heeft Wallis tenslotte deze waarde, dat ze de omwenteling van 1880 helpt verklaren en rechtvaardigen. Want in haar is de richting van Potgieter's geslacht doodgelopen; en wisten we niet beter, we zouden, op haar doorlopend „dichterlijke” taal afgaande, besluiten dat zij welbewust documenten levert voor pleidooien van *De Nieuwe Gids*. Van Deyssel heeft wel eens de stijl van het oude geslacht geparodiëerd, maar hij hoefde nauwelijks de eerste de beste bladzij van Wallis te overdrijven, om uitgelezen stof te vinden voor moordende critiek.

Zijn rang krijgt de dichter uitsluitend aangewezen door zijn vermogen, doch het plan, waarop zijn poëzie in het historisch perspectief zal worden beschouwd, is van twee factoren afhankelijk: van het talent, en van de waarde, die de beoordeelaars aan dat talent toekennen. ¹⁾ Wallis mag in haar glorieuze jeugdijaren een korte tijd op het eerste plan gestaan hebben, de critiek heeft haar spoedig stelselmatig naar het tweede plan teruggeschoven. Was dit de enige oorzaak van die planverschuiving, men zou volgens de theorie van de rhythmiek dier waardering kunnen veronderstellen, dat het nageslacht Wallis opnieuw meer zou kunnen gaan genieten. En men zou een teken hiervoor kunnen zien in het feit, dat in een pas verschenen

¹⁾ Anton van Duinkerken, *Het Tweede Plan*, 1945, bl. 10.

verzameling van citaten en gevleugelde woorden er een behoorlijk aantal van Wallis werden opgenomen. ¹⁾ Doch bij Wallis is het tweede plan in het historisch perspectief veeleer natuurnoodzakelijk. Deze planverschuiving kent geen rythme dan het rythme van de plof. Wat eenmaal hoog vereerd werd, schijnt neder te storten. Het wordt voortaan veronachtzaamd en zelfs verguisd, maar het verdwijnt niet uit de geschiedenis. Het kan daar ook niet gemist worden. ²⁾ Dit blijft dan ook de literair-historische betekenis van een figuur als Wallis, dat zij kan dienen voor een juistere waardering van de grote letterkundige gestalten om haar heen.

¹⁾ J. Cauberghe, *Nederlandsche Taalschat* IV, Citaten en gevleugelde woorden, 1946.

²⁾ Anton van Duinkerken, a.w., bl. 17.

BIBLIOGRAPHIE.

I. WERKEN VAN A. S. C. WALLIS.

- 1875** *Der Sturz des Hauses Alba.* Trauerspiel in fünf Aufzügen. (Leipzig, Engelmann 1875).
Johann de Witt. Trauerspiel in fünf Aufzügen. (Leipzig, Engelmann 1875).
 Deze twee werken zijn in 1875 eveneens in het Duits verschenen te Utrecht bij W. F. Dannenfelser.
Prins Willem III en de moord der geboeders de Witt. — (Utrecht, W. F. Dannenfelser 1875).
- 1876** *Noordsche Schetsen*
I De Unie van Calmar en haar gevolgen tot Christiaan II.
II Christiaan II en Zwedens bevrijding.
Vaderlandsche Letteroefeningen 1876 I 99—152 en II 656—700.
- 1877** *In Dagen van Strijd.* 3 dln. (Amsterdam, J. H. Gebhard & Co. 1877).
 2e dr. 1879;
 3e herz. dr. 1884;
 4e dr. 1889;
 5e herz. dr. met 6 platen n. tekening v. Wm. Steelink (Rotterdam, D. Bolle 1900).
 6e dr. (Rijswijk, Blankwaardt & Schoonhoven 1921).
 Vertalingen:
Aus schwerer Zeit. Roman aus der niederländischen Geschichte. (Gotha, F. A. Perthes 1890).
In troubled times. (London, Swan Sonnenschein, Le Bas & Lowrey 1883).
 Idem 2d ed. 1889.
- 1878** *De Twijfel in het Drama.* *Nederland* 1878 III 51—98.
- 1879** *Eene Studie over Zweedsche Poëzie.* *Nederland* 1879 II 75—115, 184—226, 233—278.

- 1880 *De laatste Gothen*. Een strijd om Rome. Historische roman door Felix Dahn. *De Gids* 1880 II 385—440.
- 1883 *Vorstengunst*. 3 dln. (Haarlem, H. D. Tjeenk Willink 1883).
2e dr. 1884;
3e dr. 1887, volksuitgave met platen n. tekeningen v. E. S. Wittkamp en N. van der Waay;
4e dr. 1896 (tegelijk ook een volksuitgave);
5e dr. 1907;
6e dr. (Den Haag, Blankwaardt & Schoonhoven 1915).
Vertalingen:
Fürstengunst. Mit Genehmigung des Autors aus dem Holland. übers. von E. v. d. H. 3 Bde. Heerenveen 1884 (Leipzig, Breitkopf und Härtel).
Royal Favour. Transl. by E. J. Irving. (London, Swan Sonnenschein, Le Bas & Lowrey 1884).
Idem 2d ed. 1889.
Furstegunst. Historisk roman fran Erik XIVs. tid. ofvers fran hollandske originalet of Mathelde Lenglet (Stockholm, Fritze 1887).
- 1884 *Gerda*. Een Noordsche sage, vrij bewerkt. *De Gids* 1884 III 185—202.
Als alleenstaand werkje opnieuw verschenen te Haarlem, H. D. Tjeenk Willink 1886.
2e dr. 1912.
Vertaling:
Gerda, Noorsche vert. door A. Brandt in *Nordische Rundschau*, zie tijdschrift *De Leeswijzer* III 15 Ap. 1887.
- 1887 *De Tragedie van den Mensch*. Dramatisch gedicht van Emerich Madách, naar het Hongaarsch bewerkt en ingeleid door A. S. C. Wallis. (Amsterdam, J. L. Beyers & W. F. Dannenfelser 1887). Met 14 platen. Niet afzonderlijk in de handel; premie op *Het Nieuws van den Dag*, jaarg. 1887.
2e dr. Wereldbibliotheek 1922, met inleiding v. Kees Meyer.
- 1888 *De Maandbode*. Tijdschrift onder medewerking van: G. Bakker, W. N. Coenen, F. Nagtglas, A. de Priester, A.

G. A. van Rappard, A. S. C. Wallis, en anderen. —
Utrecht, J. W. Leeftang. (Amsterdam, Gebr. Koster).
Afl. 1—5. 1888. (De verdere uitgave is gestaakt).

- 1889 *Schetsen uit de Hongaarsche Poëzie.*
I *Alexander Petöfi.* De Gids 1889 III 1—49.
II *Michael Tompa.* De Gids 1889 III 185—220.
III *Koloman Tóth.* De Gids 1889 IV 68—90.
- 1893 *Herinneringsalbum.* Gedachten van A. S. C. Wallis. Bosboom-Toussaint, W. Otto, Ch. Boissevain e.a. (Amsterdam, Boon 1893).
- 1904 *Verzen: Aan Zee. Onze Eeuw* 1904 I 480—483.
Een Vrouwenportret. Onze Eeuw 1904 III 337—348.
- 1905 *Een Hongaarsche Samenzwering.* Treurspel in vijf bedrijven. (Haarlem, H. D. Tjeenk Willink 1905).
2e dr. 1924.
- 1906 *Verzen: Winterstemming. Februaridag. Scheiding. Herfsttoon. Begraven schatten. Onze Eeuw* 1906 I 406—410.
Een Liefdedroom in 1795. (Haarlem, H. D. Tjeenk Willink 1906).
2e dr. 1913.
- 1907 *Verzen: Ketenen. Storm in stad. Te bevreesd. Onze Eeuw* 1907 I 494—496.
- 1908 *Zielestrijd.* (Haarlem, H. D. Tjeenk Willink 1908).
- 1910 *Anonymus. Onze Eeuw* 1910 I 143—154.
- 1913 *De Koning van een Vreugderijk.* 3 dln. (Haarlem, H. D. Tjeenk Willink 1913).
2e dr. 1917, volksuitgave.
- 1923 J. Viski, *De Volkskunst der Zevenberger Hongaren.* Uit het Hongaarsch vertaald door A. S. C. Wallis (Haarlem, H. D. Tjeenk Willink 1923).
Alexander Petöfi. N. Rotterd. Crt. 30 Dec. 1922 en 6 Jan. 1923 (bijblad Letterkunde).
- 1924 *Gedichten van Petöfi.* Uit het Hongaarsch vertaald door A. S. C. Wallis. Met een schets van Petöfi's leven en

dictkunst door G. von Antal. (Haarlem, H. D. Tjeenk Willink 1924).

1925 *Een Hollander bij uitnemendheid* (Johan de Witt). *Wil en Weg*, April 1925 e.v.

Opnieuw verschenen als een nummer in de Wereldbibliotheek, Handboekjes Elck 't Beste. (Amsterdam, 1927).

Enkele kinderbriefjes, een briefkaart en het handschrift van een tweeregelig versje bevinden zich in het Gemeente-archief te 's Gravenhage.

Twee brieven van Wallis aan Bosboom-Toussaint zijn gepubliceerd in de *N. Rotterd. Crt.* 9 Jan. 1926, bijblad Letterkunde.

Het Hongaars Letterkundig Lexicon vermeldt, dat er van Wallis' in het Nederlands geschreven werken alleen enige kortere studies en haar roman *Szerelmi álom 1795-ben* (*Een Liefdedroom in 1795*) in het Hongaars zijn verschenen. Haar studie over *De Tragedie van den Mensch*, vertaald door Károly Erdélyis 1914, werd opgenomen in de Hongaarse Bibliotheek no. 719.

Van haar Hongaarse geschriften, verschenen onder de naam mevr. Géza Antal, hebben we kunnen opsporen:

In het tijdschrift voor kinderen *Az én ujságom* (*Mijn courant*) 20 Juli 1915 een gedicht *Unatkozunk* (*Wij vervelen ons*).

In het tijdschrift *Mustármag* (*Mosterdzaad*) 1904 Juli 1. no. 3 een verhandeling *Néhány vonás az ármeniai kerestyén munkából* (*Enkele karaktertrekken van het werk van de Armenische christenen*). 1905 Apri. 1. *Hét hősies gyermek története*. (*De geschiedenis van zeven heldhaftige kinderen*). Uit het Engels vertaald.

II LITERATUUR OVER A. S. C. WALLIS.

A. *Algemene beschouwingen over leven, persoon en werk.*

Eigen Haard 1888 bl. 630—633 (W. G. C. Byvanck).

Noord en Zuid 1888, bijlage De Bibliotheek, bl. 119—140 (W. Th. Jutting).

J. ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letterkunde in de XIXe eeuw* (Rotterdam 1889) III 285—294.

- C. J. Wijnaendts Francken, *Gedachten uit de werken van A. S. C. Wallis verzameld* (Haarlem 1915).
- J. Prinsen J.Lzn., *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis* ('s Gravenhage 1916) bl. 611.
- J. te Winkel, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* ² (Haarlem 1927) VII 495—499.
- K. H. de Raaf & J. J. Griss, *Zeven Eeuwen. Stroomingen en Gestalten. Geschiedenis der Nederlandsche Letteren* ² (Rotterdam 1931) IV 199—200.
- Handelsblad* 28 Dec. 1925 Av.: (foto 30 Dec. 1925 Av.).
- Nieuwe Rotterdamsche Courant* 28 Dec. 1925 Av. (L. Simons).
- Het Vaderland* 28 Dec. 1925 (Henri Borel).
- De Nieuwe Courant* 29 Dec. 1925 (F. Lapidoth).
- Handelingen en Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* 1925—1926. Levensbericht van A. S. C. von Antal-Opzoomer door Joh^a. Snellen.
- Leven en Werken* 1926, bl. 82-92 en 224 met portret. A. S. C. Wallis door Joh^a. Snellen.
- De Maasbode* 2 Jan. 1926 Av. (Frederik van Eeden).
- De Groene Amsterdammer* No. 2535 (J. Prinsen J.Lz.).
- Morks' Magazijn* 1926 bl. 135—141 (C. J. Wijnaendts Francken).
- Utrechtsch Provinciaal en Stedelijk Dagblad* 3 Jan. 1926. Letterkundige Kroniek. (P. H. Ritter Jr.).
- De Telegraaf* 6 Jan. 1926 (R. C. Casimir).

B. *Beoordelingen van afzonderlijke werken.*

<i>Der Sturz des Hauses Alba</i>	}	P. A. Boele van Hensbroek, <i>Der Wereld Letterkunde</i> (Leiden 1909) I 26.
<i>Johann de Witt</i>		Cd. Busken Huet, <i>Lit. Fant. en Krit.</i> . X (Verzamelde Werken, Haarlem 1912): Drie Voorwaarden v. Kunstgenot, 1878, bl. 165—178.
<i>In Dagen van Strijd</i>		<i>De Gids</i> 1878 II 132—145 Brief van mevr. H. Koorders-Boeke. <i>Nederland</i> 1878 II 3—48 <i>De Geschiedenis van Hélène</i> door A. Pierson; later herdruk in: <i>Uit de Verspreide Geschriften v. Allard</i>

- Pierson*, tweede reeks III 255—306 ('s Gravenhage 1908).
De Nieuwe Taalgids XXX 419.
 Publicatie van een gedeelte uit een ongedrukte brief van 3 Dec. 1877, waarin Bosboom-Toussaint aan Schaepman haar indrukken weergeeft over *In Dagen van Strijd*.
 E. Rijpma, *Gids bij de studie der Nederlandsche Letteren* (Groningen 1917) II 55—63.
- De Twijfel in het Drama* Cd. Husken Huet. *Lit. Fant. en Krit.* X 165—178.
- Vorstengunst* *De Gids* 1883 III 369—371.
Nieuw Holland 1884, zie: Lod. v. Deyssel, *Verzamelde werken* ³ IV 26v.
Noord en Zuid 1889 bl. 310—311.
- De Tragedie van den Mensch* *De Gids* 1887 III 551—561.
Een Hongaarsche Samenzwering W. Kloos, *Letterkundige inzichten en vergezichten* (Amsterdam z.j.) IV 163—167.
Onze Eeuw 1906 I 144—145.
 R. Casimir, *Lessen in Letterkunde* (Deventer 1909) bl. 231—249.
- Een Liefdedroom in 1795* *Onze Eeuw* 1906 IV 467—468.
Zielestrijd *Onze Eeuw* 1909 I 477—480.
De Gids 1909 II 356.
- De Koning van een Vreugderijk* *Onze Eeuw* 1914 II 304—307.
Boekenschouw 1914-1915 bl. 251-253.
- Een Hollander bij uitnemendheid* *Boekzaal* 1928 bl. 124.

A F K O R T I N G E N.

- S. H. A. Der Sturz des Hauses Alba.*
J. d. W. Johann de Witt.
P. W. Prins Willem III en de moord der gebroeders de Witt.
I. D. S. In Dagen van Strijd.
T. D. De Twijfel in het Drama (Nederland 1878 III).
Z. P. Een Studie over Zweedsche Poëzie (Nederland 1879 II).
L. G. De laatste Gothen (De Gids 1880 II).
V. Vorstengunst.
G. Gerda (boekuitgave 1886).
T. v. M. De Tragedie van den Mensch.
H. P. Schetsen uit de Hongaarsche Poëzie (De Gids 1889 III en IV).
H. S. Een Hongaarsche Samenzwering.
L. Een Liefdedroom in 1795.
Z. Zielestrijd.
K. V. De Koning van een Vreugderijk.

Waar bij deze afkortingen geen nadere aanduiding is vermeld, wordt telkens de eerste druk bedoeld.

REGISTER VAN PERSONEN

Ackersdijk 9
 Aeschylus 39
 Alexis 107
 Almquist 115
 Alva 14, 15, 94, 95, 99
 Amalia van Solms 95
 Anna van Zweden 28, 80
 Antal, Cornél 25
 Antal de Felsögellér, K.V. 7, 53
 Antal (von Felsö Gellér), Ge-
 za 21, 22, 24, 30, 34, 60, 87
 Arndt 109

 Bakhuizen van den Brink, R.
 100
 Beets, Nicolaas 10, 65
 Bellman 69, 114
 Biese, A. 92
 Borel, Henri 48
 Bosboom 13
 Bosboom-Toussaint 16, 17, 19,
 21, 27, 46-50, 77, 79, 83, 85,
 86, 88, 100-106, 108, 109,
 111, 116
 Brahms 10
 Brink, Jan ten 18, 46, 47
 Brom, Gerard 81, 102
 Brûlez, L. 60
 Büchner 84
 Bühler, Ch. 91
 Busken Huet 14, 50, 51, 79,
 114
 Buys Ballot 10, 16, 23
 Byron 55
 Byvanck, W. G. C. 46

Casimir, R. 19, 33, 47
 Cauberghe, J. 118
 Chorus, A. M. J. 110
 Christiaan II 15

 Dahn, Felix 10, 17, 107, 108
 Deyssel, Lod. van 19, 21, 47,
 66, 71, 115, 117
 Doedes 23
 Donders 10
 Drost 100
 Duinkerken, Anton van 65,
 117, 118

 Ebers 107
 Eeden, Frederik van 11, 20, 21,
 110
 Egmont 99, 108
 Emants, Marcellus 116
 Engelmann 10
 Erik XIV 18, 58, 59, 63, 107
 Euripides 55
 Everts, W. 54

 Fles, Anna 13
 Fles, Etha 12, 13
 Frans van Assisië 85
 Franzén 53
 Freytag 107
 Fruin, J. A. 11, 22
 Fruin, Rob. 8, 15

 Geibel 90
 Gezelle 33

Goethe 14, 42, 55, 90-93, 99,
108
Gogh, Vinc. van 88
Graeffe, von 10
Granvelle 78
Grillparzer 33
Grinten, H. van der 42
Gustaaf III 28, 70, 72, 81
Gustaaf Wasa 18
Gyllenstierna, Sten 67, 107

Handel-Mazetti, E. von 49
Harting 10
Hebel 14
Heine 90
Hofdijk, W. J. 79, 101
Hol, Richard 11
Holbach 84
Holda 79
Huygens, G. W. 19

Jeanne d'Arc 91, 98
Jonckbloet, W. J. A. 14, 46

Kloos, Willem 18, 27, 33, 47,
82, 83, 92, 93, 116
Klopstock 14
Koenen, Marie 113
Koster, W. 16
Kun Béla 30
Kuyper, Abraham 74

Lecoutere, C. P. F. 76
Leest, J. 79
Lennep, van 47, 100
Lessing 14, 91
Longfellow 53
Lucretius 55
Luther 85

Madach, Emerich (Imre) 22,
87

Maistre, Joseph de 95
Margaretha van Denemarken
31
Margaretha van Parma 15
Maria Stuart 91, 97, 98
Mees, W. C. 8
Meester, J. de 82
Melanchton 49, 61, 66, 108
Melati van Java 29, 111
Mettrie, de la 84
Moleschott 84
Moll, W. 8
Mulder 100
Multatuli 79
Musset, Alfred de 90

Netscher, Frans 93

Oltmans 100
Oosterzee 22
Opzoomer, C. W. 8-12, 14, 15,
21, 40-43, 50, 51, 53, 59, 60,
65, 84-87, 90, 115, 117
Opzoomer, Emile 9, 12
Opzoomer, Walter 9, 10

Person, Göran 18, 40, 49, 61,
62, 67, 76, 107
Petöfi, Alexander (Sándor) 25,
32, 67, 82
Philips II 99
Pierson, Allard 10, 14, 16, 43
Pilatus 31
Potgieter 100, 116, 117
Prinsen, J. 48, 76, 100

Quack, H. P. G. 10

Racine 95
Rappard, Anthon van 8, 11, 88
Riemsdijk, Jhr. C. M. van 11
Ritter, P. H. Jr. 7, 10, 48
Robbers, Herman 43

Roessingh, K. H. 84
 Romein-Verschoor, A. H. M.
 88
 Rooseboom, Margaretha 10
 Runeberg 115

Sassen, Ferd. 84
 Schaepman 16, 60, 79, 101, 114 ,
 Scheffel, von 107
 Schiller 14, 42, 55, 90-93, 95,
 99, 100, 105, 106, 108, 109
 Schimmel 46, 47, 79
 Schothorst, W. van 111
 Scott, W. 90, 91, 109
 Seneca 40
 Septimanie van Egmont 70
 Sergéll 87
 Shakespeare 42, 90
 Sheldon 110
 Simons, L. 18, 33, 48
 Snellen, Joh^a. 7, 18, 26, 31, 34,
 48, 82, 88, 89, 109
 Sophocles 55
 Spinola, Thomassine 70
 Staël, de 13
 Sture, Nils 62, 64, 67, 107
 Suermondt, E. 7
 Suermondt, M. 7
 Swart, Helene 36
 Szechy, Maria 26, 108

Tacitus 39
 Tegnér 93, 115
 Thorbecke 14
 Tjeenk Willink 26
 Tompa, Michael (Mihaly) 25,
 82
 Tóth, Koloman 25
 Toussaint, zie Bosboom-T.
 Twiss 10

Undset, Sigrid 49

Veth, Cornelis 114
 Vierhout, C. J. 105
 Vloten, J. van 59, 60
 Voltaire 113
 Vooy, C. G. N. de 79
 Vosmaer 8, 79

Wallenstein 95, 99, 108, 109
 Wesselényi, Frans 83, 108
 Wichmann, Clara 18
 Willem III 15, 95
 Willem van Oranje 55
 Winkel, Jan te 20, 21, 93, 99
 Witt, Jan de 15, 32
 Wijck, B. H. C. K. van der 47,
 60, 90
 Wijnaendts Francken 8, 18,
 32, 48, 87, 110, 112

INHOUD

WOORD VOORAF	7
I LEVEN	9
Jeugd 9; Kunst en wetenschap te Utrecht 10; Milieu 11; Schuilnaam 13; Eerste drama 13; Duitse oriëntering 14; Tweede drama 15; <i>In Dagen van Strijd</i> 16; <i>Vorstengunst</i> 17; Verloving 21; Huwelijk en leven in Hongarije 23; Hervatting der letterkundige productie 25; <i>De Koning van een Vreugderijk</i> 28; Oorlogsjaren 29; Terugkeer in Nederland 30; Laatste levensjaren 31; Dood en begrafenis 34.	
II GEEST EN VORM	38
Wallis weerspiegeld in eigen werk 38; Opzoomer's theorie over kunst 40; Toepassing in Wallis' eerste roman 41; Waarde van <i>Vorstengunst</i> volgens critici 46; Ons oordeel daarover 48; Twijfel en romantiek 50; Psychologisch inzicht 55; Abstracte, didactiek 56; Beeldspraak 58; Rhetoriek 60; Personificatie 65; <i>De Koning van een Vreugderijk</i> , zelfde methode, sterker optreden van fouten 67; Pathos 70; Conventionele boekentaal 73; Archaïsmen 74; Zinsbouw 75; Germanismen 76; Pessimisme 79; Wallis' kleinere boeken beter geslaagd 81; <i>Een Hongaarsche Samenzwering</i> haar beste werk 83; Wallis' werk vol gedachten, ontleend aan haar vader 84; Compositie 87; Methodische verantwoording 88.	
III LETTERKUNDIGE INVLOEDEN	90
Literaire belangstelling van Opzoomer 90; Sterke invloed van Schiller op Wallis' jeugdwerken 91; Overeenstemming van vorm en inhoud 93; Overeenstemming van karakters en motieven 99; Invloed van Bosboom-Toussaint op Wallis' historische romans 100; Uiterlijke en innerlijke overeenkomst 101; Schiller blijft te herkennen 105; Andere invloeden van bijkomstige aard 107.	

IV BESLUIT	110
Psychologische typering 110; Literaire karakteristiek 110; Wallis' houding tegenover de Tachtigers 115; Betekenis voor de letterkunde 117.	
BIBLIOGRAPHIE	119
AFKORTINGEN	125
REGISTER VAN PERSONEN	126

STELLINGEN

I

Vele gegevens over A. S. C. Wallis in de werken van onze literatuurgeschiedenis zijn niet met elkaar in overeenstemming.

II

Ofschoon G. W. Huygens in de Inleiding van zijn dissertatie *De Nederlandse auteur en zijn publiek* als zijn overtuiging uitspreekt, dat men er goed aan doet, met beide voeten op de grond te blijven, ook als het gaat om een zo aetherische aangelegenheid als de kunst, geeft de schrijver in zijn eigen werk meermalen blijk er van, dat zijn oordeel niet op grond van bewijs en objectiviteit berust.

G. W. Huygens, *De Nederlandse auteur en zijn publiek*, 1946, blz. 7, 10, 126, 194, 215.

III

De gedichten *Kusjens* in de bundel *Bloemtjens* zijn vaak alle drie als oorspronkelijke poëzie van Bilderdijk beschouwd, terwijl toch het derde „Kusjen” zo zeer lijkt op *die Küsse* van Lessing, dat van oorspronkelijkheid bij Bilderdijk moeilijk valt te spreken.

IV

Waar Dr. H. Hoeben in zijn opstel *Goethe und die Niederlande* tot de conclusie komt, dat Goethe's grootheid door Nederland in de negentiende eeuw miskend is en dat die „negative Würdigung” tot in deze eeuw voortduurt, kan dit betoog niet overtuigen.

Der Gral, 1932-1933, S. 129 ff.

V

De filosofische gedichten van Schiller hebben voor de leerling meer vormende en opvoedende waarde dan de gedichten van Goethe.

VI

De opvatting, dat de Loreleysage een oorspronkelijke vinding van Clemens Brentano is, berust op aannemelijker gronden dan de vroegere mening, alsof de Loreley een volkssage zou zijn.

VII

Nadat er in de literatuurgeschiedenis op verschillende wijze over *Des Knaben Wunderhorn* werd geoordeeld, blijkt tenslotte de letterkundige waarde er van onaantastbaar. Hiernaast heeft men echter de persoonlijke betekenis van het werk voor Clemens Brentano grotere deels voorbijgezien.

VIII

De tekstcritici van Konrad Fleck hebben tot nu toe niet opgemerkt, dat in *Flore und Blancheſtur* de verzen 7993—7995 een duidelijke parallel vormen van Hartmann von Aue's *Iwein* vers 23—25.

IX

De methode, die bij het aanleren van vreemde talen aan de spraak-kunst de leidende rol toekent, is principiëel verkeerd, maar vindt vooral bij het middelbaar onderwijs, nog al te veel toepassing.

X

Er wordt op onze scholen te weinig aandacht geschonken aan de methode van werken der leerlingen en in het algemeen aan het „verstandig” studeren.

XI

Vóór het aanvangen van een studie, die vrijwel uitsluitend leidt tot een leraarsberoep, is het gewenst, dat de betrokkene een grondig psychologisch advies omtrent zijn geschiktheid als leraar inwint.

XII

Bij de opleiding van de leraar aan het middelbaar onderwijs in Nederland wordt nog altijd de paedagogische en didactische vorming zo goed als verwaarloosd.

